

פרשת בראשית

פרק א

(א) בראשית. אמר רבי יצחק, לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם (שמות יב ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תהלים קיא ו), שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו: בראשית ברא. אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמ"ש רז"ל בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו (משלי ח כב), ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה (ירמיה ב ג). ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו, בראשית בריאת שמים וארץ, והארץ היתה תהו ובהו וחשך, ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו, שאם בא להורות כך היה לו לכתוב בראשונה ברא את השמים וגו', שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה שלאחריו כמו בראשית ממלכת יהונקם (שם כז א), ראשית ממלכתו (להלן י י), ראשית דגנגד (דברים יח ד). אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים וגו' כמו בראשית פרוא, ודומה לו תחלת דבר ה' בהושע (הושע א ב), כלומר תחלת דבורו של הקב"ה בהושע ויאמר ה' אל הושע וגו'. ואם תאמר, להורות בא שאלו תחלה נבראו, ופירושו בראשית הכל ברא אלו, ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת כמו פי לא סגר דלתי בטני (איוב ג י) ולא פירש מי הסוגר, וכמו ישא את חיל דמשק (ישעיה ח ד) ולא פירש מי ישאנו, וכמו אם יחרוש בפקרים (עמוס ו יב) ולא פירש אם יחרוש אדם בבקרים, וכמו מגיד מראשית אחרית (ישעיה מו י) ולא פירש מגיד מראשית דבר אחרית דבר, אם כן תמה על עצמך, שהרי המים קדמו שהרי כתיב (פסוק ב) ורוח אלהים מרחפת על פני המים ועדיין לא גילה המקרא (בסידור הקודמים והמאוחרים כלום) בריאת המים מתי היתה, הא למדת שקדמו המים לארץ. ועוד, שהשמים מאש ומים נבראו, על כרחך לא לימד המקרא בסדר המוקדמים והמאוחרים כלום: ברא אלהים. ולא נאמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, וראה שאין העולם מתקיים [ו]הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב ד) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים: (ב) תהו ובהו. תהו לשון תמה ושמון, שאדם תוהה ומשתומם על בהו שבה: תהו. אשטורדי"שון בלע"ז: בהו. לשון רקות וצדו: על פני תהום. על פני המים שעל הארץ: ורוח אלהים מרחפת. כסא הכבוד עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקדוש ברוך הוא ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן. אקוב"שיר בלע"ז: (ד) וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל. אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה. ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא. ולפי פשוטו כך פרשהו, ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשים בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה: (ה) יום אחד. לפי סדר לשון הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון, כמו שכתוב בשאר הימים שני שלישי רביעי. למה כתב אחד, לפי שהיה הקב"ה יחיד בעולמו, שלא נבראו המלאכים עד יום שני. כך מפורש בבראשית רבה: (ו) יהי רקיע. יתחוק הרקיע, שאע"פ שנבראו שמים ביום הראשון עדיין לחים היו וקרשו בשני מגערת הקב"ה באמרו יהי רקיע. וז"ש (איוב כו יא) עמודי שמים ירופפו כל יום ראשון, ובשני (שם) ויתמהו מגערתו, כאדם שמשותומם ועומד מגערת המאיים עליו: בתוך המים. באמצע המים, שיש הפרש בין מים העליונים לרקיע כמו בין הרקיע למים שעל הארץ, הא למדת שהם תלויים במאמרו של מלך: (ז) ויעש

אלהים את הרקיע. תקנו על עמדו והיא עשייתו, כמו וְעָשְׂתָה אֶת צְפָרְנֶיהָ (דברים כא יב): מעל לרקיע. על הרקיע לא נאמר אלא מעל לרקיע, לפי שהן תלויין באויר. ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני, לפי שלא היה נגמר מלאכת המים עד יום שלישי, והרי התחיל בה בשני, ודבר שלא נגמר אינו במלואו ובטובו, ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל ונגמר מלאכה אחרת כפל בו כי טוב שני פעמים (פסוקים י יב), אחת לגמר מלאכת השני ואחת לגמר מלאכת היום: (ח) ויקרא אלהים לרקיע שמים. שא מים, שם מים, אש ומים, שערבן זה בזה ועשה מהם שמים: (ט) יקוו המים. שטוחין היו על פני כל הארץ, והקוים באוקינוס הוא הים הגדול שבכל הימים: (י) קרא ימים. והלא ים אחד הוא, אלא אינו דומה טעם דג העולה מן הים בעכו לדג העולה מן הים באספמיא: (יא) תדשא הארץ דשא עשב. לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא, ולא היה לשון המקרא לומר תעשב הארץ, שמיני דשאין מחולקין, כל אחד לעצמו נקרא עשב פלוני, ואין לשון למדבר לומר דשא פלוני, שלשון דשא הוא לבישת הארץ [בעשבים] כשהיא מתמלאת בדשאים: תדשא הארץ. תתמלא ותתכסה לבוש עשבים, בלשון לע"ז נקרא דשא ארברייץ כולן בערבוביא, וכל שורש לעצמו נקרא עשב: מזריע זרע. שיגדל בו זרעו) לזרוע ממנו במקום אחר: עץ פרי. שיהא טעם העץ כטעם הפרי. והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ [וגו'] ועץ עוֹשֶׂה פְּרִי (פסוק יב) ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה [ס"א אינו ודו"ק]: אשר זרעו בו. הן גרעיני כל פרי, שמהן האילן צומח כשנוטעין אותן: (יב) ותוצא הארץ וגו'. אע"פ שלא נאמר למינהו בדשאים בציווייהן, שמעו שנצטוו האילנות על כך ונשאו ק"ו בעצמן, כמפורש באגדה בשחיטת חולין (ס ע"א): (יד) יהי מארת וגו'. מיום ראשון נבראו וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע (הניגה יב ע"א), וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו ביום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שכתוב (פסוק א) אֶת הַשָּׁמַיִם לרבות תולדותיהם וְאֶת הָאָרֶץ לרבות תולדותיה: יהי מארת. חסר וי"ו כתיב, על שהוא יום מארה ליפול אסכרה בתינוקות, הוא ששנינו ברביעי היו מתענים על אסכרה שלא תפול בתינוקות: להבדיל בין היום ובין הלילה. משנגזר האור הראשון, אבל בשבעת (נ"א בשלשת) ימי בראשית שמשו האור והחשך הראשונים (שניהם) יחד בין ביום בין בלילה (נ"א זה ביום וזה בלילה): והיו לאתת. כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם, שנאמר וּמֵאֲתוֹת הַשָּׁמַיִם אֵל תִּקְחוּ (ירמיה י ב), בעשותכם רצון הקב"ה אין אתם צריכין לדאוג מן הפורענות: ולמועדים. על שם העתיד, שעתידיים ישראל להצטוות על המועדות והם נמנים למולד הלבנה: ולימים. שמשו החמה חצי יום ושמשו הלבנה חצי יום שלם: ושנים. לסוף שס"ה ימים (ס"א ורביע יום) יגמרו מהלכן בי"ב מזלות המשרתים אותם והיא שנה (ס"א והוא שס"ה יום ורביע יום), וחוזרים ומתחילים פעם שניה לסבב בגלגל כמהלכן הראשון: (טז) והיו למאורת. עוד זאת ישמשו שיאירו לעולם: (טז) המארת הגדולים. שוים נבראו, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד: ואת הכוכבים. על ידי שמיעט את הלבנה הרבה צבאיה להפיים דעתה: (כ) נפש חיה. שיהא בה חיות: שרץ. כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ. בעוף, כגון זבובים. בשקצים, כגון נמלים וחיפושים ותולעים. ובבריות, כגון חולד ועכבר וחומט וכיוצא בהם (וכן) [וכל] הדגים: (כא) התנינם. דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה הוא לויתן ובן זוגו, שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם, (התנינם כתיב): נפש חיה. (נפש) שיש בה חיות: (כב) ויברך אותם. לפי שמחסרים אותם וצדין מהם ואוכלין אותם הוצרכו לברכה, ואף החיות

הוצרכו לברכה, אלא מפני הנחש שעתידי לקללה לכך לא ברכו שלא יהיה הוא בכלל: פרו. לשון פרי, כלומר עשו פירות: ורבו. אם לא אמר אלא פרו היה אחד מוליד אחד ולא יותר, ובא ורבו שאחד מוליד הרבה: (כד) תוצא הארץ. הוא שפירשתי (פסוק יד) שהכל נברא מיום ראשון, ולא הוצרכו אלא להוציאם: נפש חיה. שיש בה חיות: ורמש. הם שרצים, שהם נמוכים ורומשים על הארץ ונראים כאילו נגררים שאין הלוכין ניכר. כל לשון רמש ושרץ בלשוננו קונמוברי"ש: (כה) ויעש. תקנם בצביונם בתיקונן ובקומתן: (כו) נעשה אדם. ענותנותו של הקב"ה למדנו מכאן, לפי שהאדם הוא בדמות המלאכים ויתקנאו בו, לפיכך נמלך בהם. וכשהוא דן את המלכים הוא נמלך בפמליא שלו, שכן מצינו באחאב שאמר לו מיכה ראייתי את ה' ישב על כסאו וכל צבא השמים עמד עליו מימינו ומשמאלו (מלכים א' כב יט), וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלו מימינים לזכות ואלו משמאלים לחובה. וכן בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאילתא (דניאל ד יד). אף כאן בפמליא שלו [נמלך] ונמל רשות, אמר להם יש בעליונים כדמותי, אם אין כדמותי בתחתונים הרי יש קנאה במעשה בראשית: נעשה אדם. אף על פי שלא סיעוהו ביצירתו ויש מקום למינים לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן. ואם כתב אעשה אדם, לא למדנו שהיה מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו. ותשובת המינים כתוב בעדו, ויברא את האדם ולא כתב ויבראו: בצלמנו. בדפוס שלנו: כדמותנו. להבין ולהשכיל: וירדו בדגת הים. יש בלשון הזה לשון רידוי ולשון ירידה, זכה רודה בחיות ובבהמות, לא זכה נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו: (כז) ויברא אלהים את האדם בצלמו. בדפוס העשוי לו, שהכל נברא במאמר והוא נברא בידים, שנאמר ותַשֵּׁת עָלַי פֶּפֶכָה (תהלים קלט ה), נעשה בחותם כמטבע העשויה על ידי רושם שקורין (קוני"ץ) (ובכ"י קוי"ץ והוא בל"א שטעמפעל). וכן הוא אומר (איוב לח יד) תַתְּהַפֵּךְ פְּחֹמֶר חוֹתָם: בצלם אלהים ברא אותנו. פירש לך שאותו צלם המתוקן לו צלם דיוקן יוצרו הוא: זכר ונקבה ברא אתם. ולהלן הוא אומר וַיִּקַּח אֶת־חַד מִצַּלְעֹתָיו וְגו' (ב כא), מדרש אנדה ש(ג)בראו שני פרצופים [ב]בריאה ראשונה ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי ולא פירש לך כיצד ברייתן, ופירש לך במקום אחר (להלן ב ז): (כח) וכבשה. חסר וי"ו, ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית. ועוד, ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצווה על פריה ורביה ולא האשה: (כט"ל) לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. השווה להם הכתוב בהמות וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם, וכשבאו בני נח התיר להן בשר, שנאמר (להלן ט ג) כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי וְגו' כִּירַק עֵשֶׂב שֶׁהִתְרַתִּי לָאָדָם הִרְאֵשׁוֹן נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל: (לא) יום הששי. הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה. דבר אחר, יום הששי שכלם תלויים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון (ס"א שביום ו' בסיון שקבלו ישראל התורה נתחזקו כל יצירת בראשית ונחשב כאילו נברא העולם עתה וזהו יום הששי בה"א שאותו יום ו' בסיון) המוכן למתן תורה:

פרק ב

(ב) ויכל אלהים ביום השביעי. ר' שמעון אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש, אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום. דבר אחר, מה היה העולם חסר מנוחה באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה: (ג) ויברך ויקדש. ברכו במן, שכל ימות השבוע ירד להם עומר

לנגולת ובששי לחם משנה, וקדשו במן, שלא ירד כלל בשבת, והמקרא כתוב על שם העתיד: אשר ברא אלהים לעשות. המלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשאה בששי כמו שמפורש בכ"ר (פי"א סי' ט): (ד) אלה. האמורים למעלה: תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה'. ללמדך שכולם נבראו בראשון. דבר אחר, בהבראם בה' בראם, שנאמר בְּיַהּ ה' צִוֶּר עוֹלָמִים (ישעיה כו ד), בכ' אותיות הללו של השם יצר שני עולמים. ולמדך כאן שהעולם הזה נברא בה"א רמו שירדו הרשעים למטה לראות שחת, כה"א זאת שסתומה מכל צדדיה ופתוחה למטה לרדת דרך שם. (ס"א, רמו כמו שה"א פתוחה למטה כך העולם פתוח לשבים בתשובה. ועולם הבא נברא ביו"ד לומר שצדיקים שבאותו זמן מועטים כמו י' שהיא קטנה באותיות): (ה) טרם יהיה בארץ. כל טרם שבמקרא לשון עד לא הוא, ואינו לשון קודם, ואינו נפעל לומר הטרים כאשר יאמר הקדים, וזה מוכיח. ועוד אחר כִּי טָרַם תִּירָאוּן (שמות ט ל), עדיין לא תראו. ואף זה תפרש, עדיין לא היה בארץ כשנגמרה בריאת העולם בששי קודם שנברא אדם: וכל עשב השדה טרם יצמח. עדיין לא צמח. ובשלישי שכתוב ותוצא (לא יצאו, אלא) [הארץ] על פתח הקרקע עמדו עד יום ששי. (ולמה), כי לא המטיר. ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים: ה' אלהים. ה' הוא שמו, אלהים שהוא שופט ושליט על כל. וכן פירושו זה בכל מקום לפי פשוטו, ה' שהוא אלהים: (ו) ואד יעלה. לענין ברייתו של אדם העלה התהום והשקה עננים לשרות העפר, ונברא אדם כגבל זה שנותן מים ואח"כ לש את העיסה, אף כאן והשקה ואח"כ וייצר: (ז) וייצר. שתי יצירות, יצירה לעולם הזה ויצירה לתחית המתים. אבל בבהמה שאינה עומדת לדין, לא נכתב ביצירתה שני יודיין: עפר מן האדמה. צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שבכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה. דבר אחר, נטל עפרו ממקום שנאמר בו מִזֶּבֶח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי (שמות כ כא), הלואי תהא לו כפרה ויוכל לעמוד: ויפח באפיו. עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים. לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים. הווקק (בששי) [הששי] לבראות בו בעליונים ובתחתונים, ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו כבריאת יום אחד: לנפש חיה. אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה (פסוק יט), אך זו של אדם חיה שבכולן שנתוסף בו דעה ודבור: (ח) מקדם. במזרחו של עדן נטע את הגן. ואם תאמר, הרי כבר נאמר (לעיל א כז) וַיִּבְרָא וגו' אֶת הָאָדָם וגו'. ראיתי בברייתא של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מל"ב מדות שהתורה נדרשת וזו אחת מהן, כלל שלאחריו מעשה הוא פרטו של ראשון, ויברא את האדם וגו' זהו כלל, סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו, חזר ופירש וַיִּיצֶר ה' אֱלֹהִים וגו' (ב ז), וַיִּצְמַח לו גן עדן (פסוק ט), וַיִּנְחַחוּ בְּגֵן עֵדֶן (פסוק טו), וַיִּפֹּל עליו תִּרְדְּמָה (פסוק כא), השומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון. וכן אצל הבהמה, חזר וכתב (פסוק יט) וַיִּצֶר ה' וגו' מן הָאָדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה, כדי לפרש ויבא אל האדם לקרות שם, וללמד על העופות שנבראו מן הרקק: (ט) ויצמח. לענין הגן הכתוב מדבר: בתוך הגן. באמצע הגן [כתרגומו במציעות]: (יא) פישון. הוא נילוס נהר מצרים, ועל שם שמימיו מתברכין ועוליין ומשקין את [כל] הארץ נקרא פישון, כמו וּפְשׁוּ פְרָשָׁיו (חבקוק א ח). דבר אחר, פישון שהוא מנדל פשתן שנאמר אצל מצרים (ישעיה יט ט) וּבָשׂוּ עֲבָדֵי פְּשָׁתִים: (יג) גיחון. שהיה הולך והומה והמייתו גדולה מאד, כמו וְכִי יִגַּח (שמות כא כח), שמננה והולך והומה: (יד)

חדקל. שמימיו חדין וקלין (ברכות נט ע"ב): פרת. שמימיו פרין ורביין (שם) ומברין את האדם: כוש ואשור. עדיין לא היו, וכתב המקרא על שם העתיד: קדמת אשור. למזרחה של אשור: הוא פרת. החשוב על כלם, הנזכר על שם ארץ ישראל: (טו) ויקח. לקחו בדברים נאים ופתחו ליכנס: (יח) לא טוב היות וגו'. שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקב"ה יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה בתחתונים ואין לו זוג: עזר כנגדו. זכה עזר, לא זכה כנגדו להלחם: (יט) ויצר וגו' מן האדמה. היא יצירה, היא עשייה האמורה למעלה (א כה) ויעש אלהים את חית הארץ וגו', אלא בא ופירש שהעופות מן הרקק נבראו, רקק גריבל"א בלע"ו, שיש בה מים ויבשה לפי שאמר למעלה שמן המים נבראו, וכאן אמר מן האדמה נבראו. ועוד למדך כאן, שבשעת יצירתן מיד בו ביום הביאם אל האדם לקרות להם שם. ובדברי אגדה, יצירה זו לשון רידוי וכבוש, כמו פי תצור אל עיר (דברים כ יט), שכבשן תחת ידו של אדם: וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו'. סרסו ופרשהו, כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם, הוא שמו לעולם: (כ"א) ולאדם לא מצא עזר. ויפל ה' אלהים תרדמה. כשהביאן הביאן לפניו כל מין ומין זכר ונקבה, אמר לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג, מיד ויפל: מצלעותיו. מסטריו, כמו ולצלע המושפן (שמות כו ב). זהו שאמרו שני פרצופים נבראו: ויסגר. מקום החתך: ויישן ויקח. שלא יראה חתיכת הבשר שממנו נבראת ותתבזה עליו: (כב) ויבן. כבנין, רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה לקבל הולד, כאוצר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה, שלא יכביד משאו על קירותיו: ויבן את הצלע לאשה. להיות אשה, כמו ויעש אותן גִדְעוֹן לְאִפּוֹד (שופטים ח כו), להיות אפוד: (כג) זאת הפעם. מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה, ולא נתקררה דעתו [בהן] (עד שבא על חוה (יבמות סג ע"א)): לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו'. לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקודש: (כד) על כן יעזב איש. רוח הקודש אומרת כן, לאסור על בני נח העריות: לבשר אחד. הולד נוצר על ידי שניהם, ושם נעשה בשרם אחד: (כה) ולא יתבוששו. שלא היו יודעים דרך צניעות להבחין בין טוב לרע. ואע"פ שנתנה בו דעה לקרות שמות, לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע:

פרק ג

(א) והנחש היה ערום. מה ענין זה לכאן, היה לו לסמוך ויעש לאדם ולאשתו פתגמות עזר וילבישם (פסוק כא), אלא ללמדך מאיזו [עיצה] (סבה) קפץ הנחש עליהם, ראה אותם ערומים ועסוקים בתשמיש לעין כל ונתאוה לה: ערום מכל. לפי ערמתו וגדולתו היתה מפלתו, ערום מכל ארור מכל: אף כי אמר וגו'. שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וגו'. ואע"פ שראה אותם אוכלים משאר פירות, הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ: (ג) ולא תגעו בו. הוסיפה על הציווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי לו ו) אל תוסף על דברי: (ד) לא מות תמותון. דחפה עד שנגעה בו. אמר לה, כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה: (ה) כי יודע. כל אומן שונא את בני אומנותו, מן העץ [הזה] אכל וברא את העולם: והייתם כאלהים. יוצרי עולמות: (ו) ותרא האשה. ראתה דבריו של נחש (והנאו) [והנאן] לה והאמינתו: כי טוב העץ. להיות כאלהים: וכי תאוה הוא לעינים. כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם: ונחמד העץ להשכיל. כמו שאמר לה יודעי טוב ורע: ותתן גם לאישה. שלא תמות היא ויחיה הוא וישא אחרת: גם. לרבות בהמה וחיה: (ז) ותפקחנה וגו'. לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראייה ממש, וסוף המקרא מוכיח: וידעו כי עירומים הם. אף הסומא יודע כשהוא ערום, אלא מהו וידעו כי

עירומים הם, מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה: עלה תאנה. הוא העץ שאכלו ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו. אבל שאר העצים מנעום מליטול עליהם. ומפני מה לא נתפרסם העץ, שאין הקב"ה חפץ להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו זה שלקה העולם על ידו, מדרש רבי תנחומא (וירא יד): (ח) וישמעו. יש מדרשי אנדה רבים, וכבר סדרום רבותינו על מכונם בכראשית רבה (פ"ט סי' ו) ובשאר מדרשות, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא ופשוטו ושמעותו דבר דבור על אופניו. ומשמעו] (דבר דבור על אפניו: וישמעו. מה שמעו), שמעו את קול הקדוש ברוך הוא שהיה מתהלך בגן: לרוח היום. לאותו רוח שהשמש באה משם (צ"ל לשם), וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה במערב והם סרחו בעשירית: (ט) איכה. יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עמו בדברים שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום. וכן בקין אמר לו אי הָבֵל אֶחִיךָ (להלן ד ט), וכן בבלעם מי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה עִמָּךְ (במדבר כב ט), ליכנס עמהם בדברים, וכן בחזקיהו (ישעיה לט א) בשלוחי מרודך בלאדן: (יא) מי הגיד לך מאין לך לדעת מה בושתי יש בעומד ערום: המן העץ. בתמיה: (יב) אשר נתתה עמדי. כאן כפר בטובה: (יג) השיאני: הטעני, כמו אל ישיא אֶתְכֶם חֲזַקְיָהוּ (דברי הימים ב' לב טו): (יד) כי עשית זאת. מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאילו שאלו למה עשית זאת היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין: מכל הבהמה ומכל חית השדה. אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן, העמידו רבותינו מדרש זה במסכת בכורות (ח ע"א), ללמד שימי עיבורו של נחש שבע שנים: על גחונך תלך. רגלים היו לו ונקצצו: (טו) ואיכה אשית. אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם כשיאכל הוא תחלה ותשא את חוה, ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים (דעתן) קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן, לפיכך ואיכה אשית: ישופך יכתתך. כמו וְאֶפְתָּ אתו (דברים ט כא), ותרגמו ושפית יתיה: ואתה תשופנו עקב. לא יהא לך קומה ותשכנו בעקבו ואף משם תמיתנו. ולשון תשופנו כמו נָשַׁף בָּהֶם (ישעיה מ כד), כשהנחש בא לנשוך הוא נושף כמין שריקה. ולפי שהלשון נופל על הלשון, כתב לשון נשיפה בשניהם: (טז) עצבונך. זה צער גידול בנים (אדר"ג פ"א מ"ו, עירובין ק ע"ב): והרנך. זה צער העבור (שם): בעצב תלדי בנים. זה צער הלידה (שם): ואל אישך תשוקתך. לתשמיש. ואף על פי כן אין לך מצח לתובעו בפה, אלא הוא ימשול בך, הכל ממנו ולא ממך (שם): תשוקתך. תאותך. כמו וְנָפְשׁוֹ שׁוֹקֶקָה (ישעיה כט ח): (יז) ארורה האדמה בעבורך. תעלה לך דברים ארורים, כגון זבובים ופרעושים ונמלים. משל ליוצא לתרבות רעה והבריות מקללות שדים שינק מהם: (יח) וקוץ ודרדר תצמיח לך. הארץ כשתזרענה מיני זרעים תצמיח קוץ ודרדר קונדם ועכביות, והן נאכלין על ידי תקון: ואכלת את עשב השדה. ומה קללה היא זו, והלא בברכה נאמר לו (לעיל א כט) הגה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע וגו'. אלא מה אמור כאן בראש הענין, (פסוק יז) ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה, ואחר העצבון וקוץ ודרדר תצמיח לך, כשתזרענה קמנית או ירקות גנה היא תצמיח לך קוצים ודרדרים ושאר עשבי השדה, ועל כרחך תאכלם: (יט) בזעת אפיך. לאחר שתטרח בו הרבה: (כ) ויקרא האדם. חזר הכתוב לענינו הראשון ויקרא האדם שמות, ולא הפסיק אלא ללמדך שעל ידי קריאת שמות נזדווגה לו חוה, כמו שכתוב (לעיל ב כ) ולאדם לא מצא עזר כנגדו, לפיכך ויפל תרדמה. ועל ידי שכתב (שם כה) ויהיו שניהם ערומים, סמך לו פרשת הנחש, להודיעך שמתוך שראה [ערותה] (אותם ערומים) וראה אותם עסוקים בתשמיש נתאוה לה ובא עליהם) במחשבה (ובמרמה): חוה. נופל על לשון חיה, שמחיה את ולדותיה, כאשר תאמר מַה הָיָה לְאָדָם (קהלת ב כב), בלשון היה: (כא) כתנות עור.

יש דברי אנגדה אומרים, חלקים כצפורין היו מדובקים על עורן. ויש אומרים, דבר הבא מן העור, כגון צמר הארנבים שהוא רך וחם, ועשה להם כתנות ממנו: (כב) היה כאחד ממנו. הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים, ומה היא יחידתו לדעת טוב ורע, מה שאין בן בבהמה ובחיה: ועתה פן ישלח ידו וגו'. ומשיחיה לעולם הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אנגדה, אבל אין מיושבין על פשוטו: (כד) מקדם לגן עדן. במזרחו של גן עדן, חוץ לגן: את הכרובים. מלאכי חבלה: החרב המתהפכת. ולה להט לאיים עליו מליכנס עוד לגן. תרגום להט שגן, כמו שלף שננא (סנהדרין פב ע"א). ובלשון לע"ז לאמ"ה. ומדרשי אנגדה יש ואני איני בא אלא לפשוטו:

פרק ד

(א) והאדם ידע. כבר קודם הענין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה. שאם כתוב וידע אדם, נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים: קין. על שם קניתי: את ה'. כמו עם ה', כשברא אותי ואת אישי לבדו בראנו, אבל בזה שותפים אנו עמו: את קין את אחיו את הבל. ג' אתים רבויים הם, מלמד שתאומה נולדה עם קין, ועם הבל נולדו שתיים, לכך נאמר ונתקף (שם ג): (ב) רועה צאן. לפי שנתקלה האדמה פירש לו מעבודתה: (ג) מפרי האדמה. מן הגרוע. ויש אנגדה שאומרת זרע פשתן היה (ד"א מפרי מאיזה שבא לידו, לא טוב ולא מובחר): (ד) וישע. ויפן. וכן ואל מנחתו לא שעה, לא פנה. וכן ואל ישעו (שמות ה ט), אל יפנו. וכן ישעו מעליו (איוב יד ו), פנה מעליו: וישע. ירדה אש ולחכה מנחתו: (ז) הלא אם תיטיב. כתרגומו פירושו: לפתח הטאת רובין. לפתח קברך הטאך שמור: ואלו תשוקתו. של הטאת, הוא יצר הרע תמיד שוקק ומתאוה להכשילך: ואתה תמשל בו. אם תרצה תתנבר עליו: (ח) ויאמר קין. נכנס עמו בדברי ריב ומצה (להתעולל) [להתגולל] עליו להרגו. ויש בזה מדרשי אנגדה, אך זה ישובו של מקרא: (ט) אי הבל אחיך. ליכנס עמו בדברי נחת, אולי ישיב ויאמר אני הרגתיו וחטאתי לך: לא ידעתי. נעשה כגונב דעת העליונה: השומר אחי. לשון תימה הוא, וכן כל ה"א הנקודה בחטף פתח: (י) דמי אחיך. דמו ודם זרעיותיו. דבר אחר, שעשה בו פצעים הרבה שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה: (יא) מן האדמה. יותר ממה שנתקלה היא כבר בעונה, וגם בזו הוסיפה לחטוא: אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך וגו'. והנני מוסיף לה קללה (אצלך), לא תוסף תת כחה (ס"א הכל דבור אחד ממן האדמה עד כאן): (יב) נע ונד. אין לך רשות לדור במקום אחד: (יג) גדול עוני מנשוא. בתמיה, אתה טוען עליונים ותחתונים ועוני אי אפשר לך לטעון: (טו) לכן כל הורג קין. זה אחד מן המקראות שקצרו דבריהם ורמזו ולא פירשו. לכן כל הורג קין, לשון גערה, בה יעשה לו כך וכך עונשו, ולא פירש עונשו: שבעתים יוקם. איני רוצה להנקם מקין עכשיו, לסוף שבעה דורות אני נוקם נקמתי ממנו, שיעמוד למך מבני בניו ויהרגוהו. וסוף המקרא שאמר שבעתים יוקם, והיא נקמת הבל מקין, למדנו שתחלת מקרא לשון גערה היא, שלא תהא בריה מזיקתו. וכיוצא בו ויאמר דוד (וגו') כל מכה יבסי ויגע בצנור (שמואל ב' ה ח), ולא פירש מה יעשה לו, אבל דבר הכתוב ברמז כל מכה יבסי ויגע בצנור ויקרב אל השער ויכבשנו ואת הענינים וגו', וגם אותם יכה על אשר אמרו העור והפסח לא יבא אל תוך הבית, המכה את אלו אני אעשנו ראש ושר, כאן קצר דבריו ובדברי הימים (א' יא ו) פירש יהיה לראש ולישר: וישם ה' לקין אות. חקק לו אות משמו במצחו. (ס"א) דבר אחר, כל מוצאי יהרגני, הבהמות והחיות. אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם, רק אביו ואמו, ומהם לא היה ירא שיהרגוהו. אלא אמר, עד עכשיו היתה פחדתי על כל החיות, כמ"ש ומוראכם וגו', ועכשיו

בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויהרגוני, מיד וישם ה' לקין אות, החזיר מוראו על הכל: (טז) ויצא קין. יצא בהכנעה, כגונב דעת העליונה: בארץ נוד. בארץ שכל הגולים נדים שם: קדמת ערן. שם גלה אביו כשגורש מגן עדן, שנאמר (לעיל ג כד) וַיִּשְׁכַּן מִקְדָּם לְגַן עֵדֶן וַיְגַוֵּל לְשֹׁמֵר אֶת שְׁמִירַת דֶּרֶךְ מִבּוֹא הַגֵּן, שיש ללמוד שהיה אדם שם. ומצינו שרוח מזרחית קולטת בכל מקום [אף] (את) הרוצחים, שנאמר (דברים ד מא) אָז יִבְדִּיל מִשָּׁה וְגו' מִזְרְחָה שָׁמֶשׁ. דבר אחר, בארץ נוד, כל מקום שהלך היתה הארץ מזדעזעת תחתיו והבריות אומרים (סורו מעליו), זהו שהרג את אחיו: (יז) ויהי. קין בונה עיר, ויקרא שם העיר לזכר בנו הנוד: (יח) ועירד ילד. יש מקום שהוא אומר בזכר הוליד, ויש מקום שהוא אומר ילד, שהלידה משמשת שתי לשונות, לידת האשה נישטר"א בלע"ז, וזרעית תולדות האיש אינונדר"ר בלע"ז. כשהוא אומר הוליד בלשון הפעיל, מדבר בלידת האשה, פלוני הוליד את אשתו בן או בת. וכשהוא אומר ילד, מדבר בזרעית האיש, והוא בלע"ז אניירי"ר: (יט) ויקח לו למך. לא היה לו לפרש כל זה, אלא ללמדנו מסוף הענין שקיים הקב"ה הבטחתו שאמר שבעתים יוקם קין, עמד למך לאחר שהוליד בניו ונעשה דור שביעי והרג את קין, זהו שאמר פי איש הרגתי לפצעי וגו' (להלן פסוק כג): שתי נשים. כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר (ומקושטת) [ומקשמה] ככלה ומאכילה מעדנים, והברתה נזופה ואבלה כאלמנה, וזהו שפירש איוב (כד, כא) רָעָה עֲקָרָה לֹא תֵלֵד וְאֶלְמָנָה לֹא יִיטֵיב, כמו שמפורש באגדת חלק: עדה. היא של פריה ורביה, על שם שמגונה עליו ומוסרת מאצלו. עדה תרגום של סורה: צלה. היא של תשמיש, על שם שיושבת תמיד בעלו. דברי אגדה הם בבראשית רבה (פכ"ג סי' ב): (כ) אבי ישב אהל ומקנה. הוא היה הראשון לרועי בהמות במדברות, ויושב אהלים חדש כאן וחדש כאן בשביל מרעה צאנו, וכשכלה המרעה במקום זה הולך ותוקע אהלו במקום אחר. ומדרש אגדה, בונה בתים לעבודה זרה, כמה דאת אמר (יחזקאל ח ג) סָמַל הַקִּנְיָאָה הַמִּקְנָה. וכן אחיו, תופש כנור ועוגב לזמר לעבודה זרה: (כב) תובל קין. (תובל אומנתו של קין). תובל לשון תבלין, תיבל והתקין אומנתו של קין לעשות כלי זיין לרוצחים: לטש כל חרש נחשת וברזל. מחדד אומנות נחשת וברזל, כמו יִלְטוּשׁ עֵינָיו לִי (איוב טז ט). חורש אינו לשון פועל (פועל (בסגול)) אלא ל' פועל, שהרי נקוד קמץ (קטן) וטעמו [מ]למטה, כלומר מחדד ומצחצח כל כלי אומנות נחשת וברזל: נעמה. היא אשתו של נח: (כג) שמען קולי. שהיו פורשות ממנו מתשמיש, לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו, שהיה למך סומא ותובל קין מושכו, וראה את קין ונדמה לו כחיה, ואמר לאביו למשוך בקשת והרגו, וכיון שידע שהוא קין זקנו הכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו, והיו נשיו פורשות ממנו, והוא מפייסן שמען קולי להשמע לי (לתשמיש), וכי איש אשר הרגתי לפצעי הוא נהרג, וכי אני פצעתיו מזיד שיהא הפצע קרוי על שמי, וילד אשר הרגתי לחבורתי נהרג, כלומר ע"י חבורתי בתמיה, והלא שונג אני ולא מזיד, לא זהו פצעי ולא זהו חבורתי: פצע. מכת חרב או חץ. מקאדור"ה בלע"ז: (כד) כי שבעתים יקם קין. קין שהרג מזיד נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שונג לא כל שכן שיתלה לי שביעיות הרבה: שבעים ושבעה. לשון רבוי שביעיות אחו לו, כך דרש ר' תנחומא (פי"א). ומדרש ב"ר (פכ"ג סי' ד), לא הרג למך כלום, ונשיו פורשות ממנו משקימו פריה ורביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות, אמרו מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל, והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי, וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשנים, שיהא זרעי כלה באותו עון, ומה קין שהרג נתלה לו שבעה דורות, אני שלא

הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרבה. וזהו קל וחומר של שטות, אם כן אין הקדוש ברוך הוא גובה את חובו ומקיים את דברו: (כה) וידע אדם וגו'. בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נשיו, אמר להם, וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום, אתם עשו מצותכם והוא יעשה את שלו, אמרו לו, קשוח עצמך תחלה, והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלושים שנה, משנקנסה מיתה על ידך, מיד, וידע אדם וגו'. ומהו עוד, ללמדך שנתוספה לו תאוה על תאוותו: (כו) אז הוחל. (לשון חולין), לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב"ה, לעשותן עבודה זרה ולקרותן אלהות:

פרק ה

(א) זה ספר תולדות אדם. זו היא ספירת תולדות אדם. ומדרשי אנדה יש רבים: ביום ברא וגו'. מגיד שביום שנברא הוליד: (ג) שלשים ומאת שנה. ע"כ פירש מן האשה: (כד) ויתהלך חנוך. צדיק היה וקל (ס"א וקבל) בדעתו לשוב ולהרשיע, לפיכך מיהר הקב"ה וסילקו והמיתו קודם זמנו, וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואיננו בעולם למלאות שנותיו: כי לקח אותו. לפני זמנו כמו הנני לקח ממך את מחמד עיניך במגפה (יחזקאל כד טז): (כה) ויולד בן. שממנו נבנה העולם: (כט) זה ינחמנו. יניח ממנו את עצבון ידינו. עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה, והוא הכין להם, והיתה הארץ מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו יניח ממנו. ואם לא תפרשהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, ואתה צריך לקרות שמו מנחם: (לב) בן חמש מאות שנה. אמר רבי יודן מה טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות, אמר הקדוש ברוך הוא אם רשעים הם [הרי] יאבדו במים ורע לצדיק זה (ס"א לזרע של צדיק זה), ואם צדיקים הם אמריה עליו לעשות תיבות הרבה, כבש את מעיינו ולא הוליד עד שהיה בן חמש מאות שנה, כדי שלא יהא יפת הגדול שבבני ראוי לעונשין לפני המבול, דכתיב (ישעיה סה ב) כי הנער בן מאה שנה ימות, ראוי לעונש לעתיד, וכן לפני מתן תורה: את שם את חם ואת יפת. והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש את שם שהוא צדיק ונולד כשהוא מהול ושאברהם יצא ממנו וכו' בבראשית רבה:

פרק ו (ב) בני האלהים. בני השרים והשופטים. דבר אחר, בני האלהים הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום, אף הם היו מתערבין בהם. כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח ואתה תהיה לו לאלהים (שמות ד טז), ראה נתתיך לאלהים (שם ז א): כי טבת הנה. אמר רבי יודן טבת כתיב, [מי שהיו] (כשהיו) מטיבין אותה מקושטת ליכנס לחופה היה גדול נכנס ובועה תחלה: מכל אשר בחרו. אף בעולת בעל, אף הזכר והבהמה: (ג) לא ידון רוחי באדם. לא יתרעם ויריב רוחי עלי בשביל האדם: לעולם. לאורך ימים. הנה רוחי נידון בקרבי אם להשחית ואם לרחם, לא יהיה מדון זה ברוחי לעולם, כלומר לאורך ימים: בשגם הוא בשר. כמו בשגם (בסגול), כלומר בשביל שגם זאת בו שהוא בשר, ואעפ"כ אינו נכנע לפני, ומה אם יהיה אש או דבר קשה. כיוצא בו עד שיקמתי דבורה (שופטים ה ז) כמו שקמתי, וכן שאתה מדבר עמי (שם ו יז) כמו שאתה. אף (בשגם כמו בשגם) [כאן בשגם]: והיו ימיו וגו'. עד ק"ך שנה אאריך להם אפי, ואם לא ישובו אביא עליהם מבול. ואם תאמר, משנולד יפת עד המבול אינו אלא מאה שנה, אין מוקדם ומאוחר בתורה. כבר היתה הגזרה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות, וכן מצינו בסדר עולם (סוף פכ"ח). יש מדרשי אנדה רבים בלא ידון, אבל זה הוא צחצוח

פשוטו: (ד) הנפלים. ע"ש שנפלו והפילו את העולם. ובלשון עברית לשון ענקים הוא: בימים ההם. בימי דור אנוש ובני קין: וגם אחרי כן. אף על פי שראו באבדן של דור אנוש, [שנפל] (שעלה) אוקיינוס והציף שלישי העולם, לא נכנע דור המבול ללמוד מהם: אשר יבאו. היו יולדות ענקים כמותם: הגבורים. למרוד במקום: אנשי השם. אותן שנקבו בשמות, עירד מחויאל מתושאל, שנקבו ע"ש אבדן שנמוחו והותשו. דבר אחר, אנשי שממון ששממו את העולם: (ו) וינחם ה' כי עשה. נחמה היתה לפניו שבראו בתחתונים, שאילו היה [בעליונים] (מן העליונים) היה ממרידן: ויתעצב. האדם. אל לבו. של מקום, עלה במחשבתו של מקום להעציבו, זהו תרגום אונקלוס. דבר אחר, וינחם נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין, עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ. וכן כל לשון ניהום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות, וכן אדם ויתנהם (במדבר כג יט), ועל עבדיו יתנהם (דברים לב לו), וינחם ה' על הרעה (שמות לב יד), נחמתי כי המלכתי (שמואל א' טו יא), כולם לשון מחשבה אחרת הם: ויתעצב אל לבו. נתאבל על אבדן מעשה ידיו, כמו נעצב המקלף על בננו (שמואל ב' יט ג). וזו כתבתי לתשובת המינים גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו, אין אתם (מודים) [אומרים] שהקב"ה רואה את הנולד אמר לו, הן. אמר לו, והא כתיב ויתעצב אל לבו אמר לו, נולד לך בן זכר מימך, אמר לו, הן, אמר לו, ומה עשית, אמר לו שמחתי ושימחתי את הכל, אמר לו, ולא היית יודע שסופו למות, אמר לו, בשעת חדותא חדותא בשעת אבלא אבלא. אמר לו, כך מעשה [לפני] הקב"ה, אע"פ שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן, לא נמנע מלבראן בשביל הצדיקים העתידים לעמוד מהם: (ז) ויאמר ה' אמחה את האדם. הוא עפר (ואביא עליו מים) [אביא עליו מבול] ואמחה אותן, לכך נאמר לשון מחוי: מאדם עד בהמה. אף הם השחיתו דרכם. דבר אחר, הכל נברא בשביל האדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו: כי נחמתי כי עשיתם. חשבתי מה לעשות על אשר עשיתם:

חסלת פרשת בראשית

פרשת נח

(ט) אלה תולדת נח נח איש צדיק. הואיל והזכירו ספר בשבחו, שנאמר (משלי י ז) זכר צדיק לברכה. דבר אחר, ללמדך שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים: בדורותיו. יש מרבותינו דורשים אותו לשבח, כל שכן שאילו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר. ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום: את האלהים התהלך נח. ובאברהם הוא אומר (התהלך לפני להלן יז א)) אשר התהלכתי לפניו (להלן כד מ). נח היה צריך סעד לתומכו, אבל אברהם היה מתחזק (ומהלך) בצדקו מאליו: התהלך. לשון עבר. וזהו שמושה של ל' (נ"א של ה"א) בלשון כבוד, משמשת להבא ולשעבר בלשון אחד. קום התהלך (להלן יג יז) להבא, התהלך נח לשעבר, התפלל בעד עבדיך (שמואל א' יב יט) להבא, ובא והתפלל אל הבית הזה (מלכים א' ח מב) לשון עבר אלא שהו"ו שבראשו הופכו להבא: (יא) ותשחת. לשון ערוה (ועבודה זרה) (ס"א, ערוה כי השחית כל בשר את דרכו, ועבודה זרה) כמו (דברים ד טז) פן תשחתון: ותמלא הארץ חמס. גזל (ס"א שנאמר (יונה ג ח) ומן החמס אשר בכפייהם): (יב) כי השחית כל בשר. אפילו בהמה חיה ועוף נזקקין לשאינן מינן: (יג) קץ כל בשר. כל מקום שאתה מוצא זנות [אנדרלמוסיא, פי' דבר, בא] [ועבודה זרה

אנדרלמוסיא באה) לעולם והורגת טובים ורעים: כי מלאה הארץ חמס. לא נ[ת]חתם גזר דינם אלא על הגזל: את הארץ. כמו מן הארץ. ודומה לו כְּצֹאתִי אֶת הָעִיר (שמות ט כט), מן העיר. קָלָה אֶת רַגְלֵיו (מלכים א' טו כג), מן רגליו. דבר אחר, את הארץ עם הארץ, שאף שלשה טפחים של עומק המחרישה נמוחו ונטשטשו: (יד) עשה לך תבת. הרבה ריוח והצלחה לפניו, ולמה הטריחו בבנין זה, כדי שיראוהו אנשי דור המבול עוסק בה ק"כ שנה ושואלין אותו מה זאת לך, והוא אומר להם עתיד הקב"ה להביא מבול לעולם, אולי ישובו: עצי גפר. כך שמו. ולמה ממין זה, על שם גפרית שנגזר עליהם ל(ה)מחות בו: קנים. מדורים מדורים לכל בהמה וחייה: בכפר. זפת בלשון ארמי. ומצינו בנמרא (שבת עד ע"ב) כופרא. בתיבתו של משה על ידי שהיו המים (תשים) [רכין] דיה בחומר מבפנים וזפת מבחוץ, ועוד כדי שלא יריח (אותו צדיק) ריח רע של זפת (סוטה יב ע"א, ב"ר שם), אבל כאן מפני חזק המים זפתה מבית ומחוץ: (טז) צהר. יש אומרים חלון, ויש אומרים אבן טובה המאירה להם: ואל אמה תכלנה מלמעלה. כסויה משופע ועולה עד שהוא קצר מלמעלה ועומד על אמה, כדי שיזובו המים למטה מכאן ומכאן: בצדה תשים. שלא יפלו הגשמים בה: תחתים שנים ושלישים. ג' עליות זו על גב זו, עליונים לאדם אמצעים למדור תחתיים לזבל: (יז) ואני הנני מביא. הנני (מוכן להסכים) [מסכים] עם אותם שזרוזני (ואמרו לפני) כבר מה אָנוֹשׁ בִּי תִזְכְּרֵנוּ (תהלים ח ה): מבול. שבלה את הכל, שבלבל את הכל, שהוביל את הכל מן הגבוה לנמוך. וזהו לשון אונקלוס שתרגם טופנא, שהציף את הכל והביאם לבבל שהיא עמוקה, לכך נקראת שנער שנערו שם כל מתי מבול (שבת קיג ע"ב) (ס"א מימי מבול, וכן הגיה מהרש"ל בח"ש במס' שבת קיג ע"ב): (יח) והקמתי את בריתי. ברית היה צריך על הפירות שלא ירקבו ויעפשו, ושלא יהרגוהו רשעים שבדור: אתה ובניך ואשתך. האנשים לבד והנשים לבד, מכאן שנאסרו בתשמיש המטה: (יט) ומכל החי. אפילו שדים: שנים מכל. מן הפחות שבהם לא פחתו משנים אחד זכר ואחד נקבה: (כ) מהעוף למינהו. אותן שדבקו במיניהם ולא השחיתו דרכם. ומאליהם באו, וכל שהתיבה קולטתו הכנים בה: (כב) ויעש נח. זה בנין התיבה:

פרק ז

(א) ראיתי צדיק. ולא נאמר צדיק תמים, מכאן שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו: (ב) הטהורה. העתידה להיות טהורה לישראל, למדנו שלמד נח תורה: שבעה שבעה. כדי שיקריב מהם קרבן בצאתו: (ג) גם מעוף השמים וגו'. בטהורים הכתוב מדבר, ולמד סתום מן המפורש: (ד) כי לימים עוד שבעה. אלו שבעת ימי אכלו של מתושלח הצדיק, שחם הקדוש ברוך הוא על כבודו ועכב את הפורענות. צא וחשוב שנותיו של מתושלח ותמצא שהם כלים בשנת שש מאות שנה לחיי נח: כי לימים עוד. מהו עוד, זמן אחר זמן זה נוסף על מאה ועשרים שנה: ארבעים יום. כנגד יצירת הולד, שקלקלו להטריח ליוצרים לצור צורת ממזרים: (ה) ויעש נח. זה ביאתו לתיבה: (ז) נח ובניו. האנשים לבד והנשים לבד, לפי שנאסרו בתשמיש המטה מפני שהעולם היה שרוי בצער: מפני מי המבול. אף נח מקטני אמנה היה, מאמין ואינו מאמין שיבא המבול, ולא נכנס לתיבה עד שדחקוהו המים: (ט) שנים שנים. כלם הושוו במנין זה, מן הפחות היו שנים: באו אל נח. (מאליהן) [באו אל נח לפני שני שנים]: (יא) בחדש השני. רבי אליעזר אומר זה מרחשון, ר' יהושע אומר זה אייר: נבקעו. להוציא מימיהן: תהום רבה. מדה כנגד מדה, הם חטאו בַּרְבָּה רָעַת הָאָדָם (לעיל ו ה), ולקו בתהום רבה: (יב) ויהי הגשם על הארץ. ולהלן הוא אומר (פסוק יז) וַיְהִי הַמַּבּוּל אֵלָּא כַּשֶּׁהוּרִידִן הוּרִידִן בְּרַחֲמִים,

[ש]אם יחזרו יהיו גשמי ברכה, וכשלא חזרו, היו למבול: ארבעים יום וגו'. אין יום ראשון מן המניין לפי שאין לילו עמו, שהרי כתיב (פסוק יא) ביום הזה נבקעו כל מעינות, נמצאו ארבעים יום כלים בכ"ה בכסלו לר' אליעזר, שהחדשים נמנין כסדרן אחד מלא ואחד חסר, הרי י"ב ממרחשון וכ"ח מכסלו: (יג) בעצם היום הזה. למדך הכתוב שהיו בני דורו אומרים אילו אנו רואים אותו נכנס לתיבה אנו שוברין אותה והורגין אותו. אמר הקב"ה, אני מכניסו לעיני כולם ונראה דבר מי יקום: (יד) צפור כל כנף. דבוק הוא, צפור של כל מין כנף, לרבות חגבים, (כנף לשון נוצה, כמו וְשַׁפַּע אֶתֹּו בְּכַנְפָיו (ויקרא א יז), שאפילו נוצתה עולה) [שאינו נוטל נוצתו הימנו]. אף כאן, צפור [של] כל מין מראית נוצה: (טז) ויסגור ה' בעדו. הגין עליו שלא [י]שברוה, הקיף את התיבה דובים ואריות והיו הורגים בהם. ופשוטו של מקרא, סגר כנגדו מן המים, וכן כל בעד שבמקרא לשון כנגד הוא. פֶּעַד כָּל רֶחֶם (להלן כ יח), פֶּעַדָּךְ וּבְעַד פְּנִיךָ (מלכים ב' ד ד), עוֹר פֶּעַד עוֹר (איוב ב ד), מִגֵּן פֶּעַדִּי (תהלים ג ד), הַתְּפִלָּל בְּעַד עֲבֹדֶיךָ (ש"א יב יט) כנגד עבדיך: (יז) ותרם מעל הארץ. משוקעת היתה במים י"א אמה, כספינה מעונה המשוקעת מקצתה במים, ומקראות שלפנינו יוכיחו: (יח) ויגברו. מאליהן: (כ) חמש עשרה אמה מלמעלה. למעלה של גובה כל ההרים, לאחר שהושוו המים לראשי ההרים: (כב) נשמת רוח חיים. נשמה (ס"א נשימה) של רוח חיים [אליינא דבונט דביאה]: אשר בחרבה. ולא דגים שבים: (כג) וימת. לשון וַיִּפְעַל הוא ואינו לשון וַיִּפְעַל, והוא מגזרת וַיִּפֶן וַיִּבֶן. כל תיבה שסופה ה"א, כגון בנה מחה קנה, כשהוא נותן וא"ו יו"ד בראשה נקוד בחיר"ק תחת היו"ד: אך נח. לבד נח זהו פשוטו. ומדרש אגדה, גונה (וכוהה) [וכוהה] דם מטורה הבהמות והחיות. ויש אומרים, שאיחר מזונות לארי והכישו, ועליו נאמר (משלי יא, לא) הֵן צַדִּיק בְּאֶרֶץ יִשְׁלָם. [דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בשלשים ושתים מידות איתא, אך נח, מה תלמוד מלמד שכוחה דם היה נח מפני הצינה, כך מצאתי מכתב יד רבינו]:

פרק ח

(א) ויזכר אלהים. זה השם מדת הדין היא ונהפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים. ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין, שנאמר (לעיל ו ה"ז) וַיִּרְא ה' כִּי רָבָה רַעַת הָאָדָם וגו' וַיֹּאמֶר ה' אֶמְחָה, והוא שם מדת הרחמים: ויזכר אלהים את נח וגו'. מה זכר להם לבהמות, זכות שלא השחיתו דרכם לכן ושללא שמשו בתיבה: ויעבר אלהים רוח. רוח תנחומין והנחה עברה לפניו: על הארץ. על עסקי הארץ: וישכו. כמו פֶּשַׁךְ חַמַּת הַמֶּלֶךְ (אסתר ב א), לשון הנחת חמה: (ב) ויסכרו מעינות. כשנפתחו כתיב (לעיל ז יא) כָּל מַעֲיִנֹת, וכאן אין כתיב כל, לפי שנשתתירו מהם אותן שיש בהם צורך לעולם כגון חמי טבריא וכיוצא בהן: ויכלא. וימנע (שמו"ר פ"ב ס' ב), כמו לֹא תִכְלֹא רֶחֶמֶיךָ (תהלים מ יב), לֹא יִכְלֶה מִמֶּךָ (להלן כג ו): (ג) מקצה חמשים ומאת יום. התחילו לחסור, והוא אחד בסיון (סדר עולם פ"ד). כיצד, בכ"ז בכסלו פסקו הגשמים, הרי ג' מכסלו, וכ"ט מטבת הרי ל"ב, ושבת ואדר וניסן ואייר קי"ח, הרי ק"ג: (ד) בחדש השביעי. סיון, והוא שביעי לכסלו שבו פסקו הגשמים (פסוק ה): בשבעה עשר יום. מכאן אתה למד שהיתה התיבה משוקעת במים י"א אמה, שהרי כתיב בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים זה אב שהוא עשירי למרחשון לירידת גשמים, והם היו גבוהים על ההרים חמש עשרה אמה, וחסרו מיום אחד בסיון עד אחד באב חמש עשרה אמה לששים יום הרי אמה לארבעה ימים, נמצא שבי"ז בסיון לא חסרו המים אלא ארבע אמות, ונחה התיבה ליום המחרת, למדת שהיתה משוקעת י"א אמה במים שעל ראשי ההרים [רבנו יצחק פ"י בחדש

השביעי לירידה, כמו בחדש העשירי שהוצרך ליפרש לירידה, וכך פירושו, לסוף שבעה חדשי מתחי ירידה בי"ז יום לחדש נחה התבה, מי"ז במרחשוון עד י"ז בסיון הרי ז' שלמים, מ' מהירידה, ק"ג מהתגבורת, וי"ז מהחסרון הרי ר"ז: (ה) בעשירי וגו'. נראו ראשי ההרים. זה אב, שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם [וכן מצאה היונה מנוח שישבה לה על גבי ההרים כתניא בהדיא בסדר עולם, ולא יספה שוב אליו עוד, הלכה וישבה לה על ראשי ההרים בעשירי באחד לחדש שבו נראו ראשי ההרים, שבו ביום כלו כ"א יום של ג' שליחיות שהרי מקץ ארבעים יום שהתחילו המים לחסור בעשרה בתמוז שכן מאחד בסיון התחילו לחסור כמו שמפורש למעלה, אז וישלח את היונה, מקץ אותן ארבעים, נמצאו כלים כ"א באחד באב]. ואם תאמר, הוא אלול ועשירי לכסלו שפסק הגשם כשם שאתה אומר (פסוק ד) בחדש השביעי סיון והוא שביעי להפסקה, אי אפשר לומר כן, (על כרחך שביעי אי אתה מונה אלא להפסקה, שהרי לא כלו ארבעים יום של ירידת גשמים ומאה וחמשים של תגבורת המים עד אחד בסיון, ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון, והעשירי אי אפשר למנות אלא לירידה, שאם אתה אומר להפסקה והוא אלול אי אתה מוצא בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ (פסוק יג), שהרי מקץ ארבעים משנראו ראשי ההרים שלח את העורב (פסוקים יז) וכ"א יום הוחיל בשליחות היונה הרי ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה (פסוק יג), ואם תאמר באלול נראו נמצא שחרבו במרחשון והוא קורא אותו ראשון ואין זה אלא תשרי שהוא ראשון לבריאת עולם, ולרבי יהושע הוא ניסן: (ו) (מקץ ארבעים יום. משנראו ראשי ההרים): את חלון התבה אשר עשה. לצהר, (עיין לעיל ו' טז) ולא זה פתח התיבה העשוי לביאה ויציאה: (ז) יצוא ושוב. הולך ומקיף סביבות התיבה. ולא הלך בשליחותו, שהיה חושדו על בת זוגו, כמו ששנינו באגדת חלק (סנהדרין קח ע"ב): עד יבשת המים. פשוטו כמשמעו. אבל מדרש אגדה, מוכן היה העורב לשליחות אחרת בעצירת גשמים בימי אליהו, שנאמר (מלכים א' יז) וְהַעֲרָבִים מְבִיאִים לוֹ לֶחֶם וּבָשָׂר: (ח) וישלח את היונה. לסוף שבעה ימים, שהרי כתיב (פסוק י) וַיִּחַל עוֹד שְׁבַעֵת יָמִים אַחֲרֵיהֶם, מכלל זה אתה למד שאף בראשונה הוחיל שבעה ימים: וישלח. אין זה לשון שליחות אלא לשון שלוח שילחה ללכת לדרכה ובזה יראה אם קלו המים שאם תמצא מנוח לא תשוב אליו: (י) ויחל. לשון המתנה, וכן לי שָׁמְעוּ וַיִּחַלוּ (איוב כט כא). והרבה יש במקרא: (יא) טרף בפיה. אומר אני שזכר היה, לכן קוראו פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה, לפי שכל יונה שבמקרא לשון נקבה כמו (פיונים על אפיקי מים רחצות) (שיר השירים ה יב), פְּיוֹנֵי הַנְּאֻיֹת בְּלֶם הַמּוֹת (יחזקאל ז טז), וכמו פְּיוֹנָה פוֹתָה (הושע ז יא): טרף. חטף. ומדרש אגדה, לשון מזון, ודרשו בפיה לשון מאמר, אמרה יהיו מזונותי מרורין כזית [זו ו] בידו של הקב"ה ולא [יהו] מתוקין כדבש (בידי) [וביד] בשר ודם: (יב) ויחל. הוא לשון וַיִּחַל (פסוק י), אלא שזה לשון ויפעל וזה לשון ויתפעל. ויחל וימתן, ויחל ויתמתן: (יג) בראשון. לרבי אליעזר הוא תשרי ולרבי יהושע הוא ניסן: חרבו. נעשה כמין טיט, שקרמו פניה (של) [מל]מעלה: (יד) בשבעה ועשרים. וירידתן בחדש השני בי"ז בחודש (לעיל ז יא). אלו י"א ימים שהחמה יתירה על הלבנה, שמשפט דור המבול שנה תמימה היה: יבשה. נעשה גריד כהלכתה: (טז) אתה ואשתך וגו'. איש ואשתו. כאן התיר להם תשמיש המטה: (יז) הוצא. הוצא כתיב, היצא קרי. היצא אמור להם שיצאו, הוצא אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה: ושרצו בארץ. ולא בתיבה, מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש: (יט) למשפחתיהם. קבלו עליהם על מנת לידבק במינן: (כ) מכל הבהמה המהורה. אמר, לא צוה לי הקדוש ברוך הוא להכניס מאלו שבעה שבעה אלא כדי להקריב קרבן מהם:

(כא) מנעריו. מנעריו כתיב, חסר וא"ו, משננער לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע: לא אוסיף. ולא אוסיף. כפל הדבר לשבועה, הוא שכתוב אֲשֶׁר נִשְׁפַּעְתִּי מֵעֵבֶר מִי נָח (ישעיה נד ט), ולא מצינו בה שבועה אלא זו, שכפל דבריו והיא שבועה, וכן דרשו חכמים במסכת שבועות (לו ע"א): (כב) עוד כל ימי הארץ וגו' לא ישבתו. ו' עתים הללו שני חדשים לכל אחד ואחד, כמו ששנינו חצי תשרי ומרחשון וחצי כסלו זרע, חצי כסלו וטבת וחצי שבט קור [נ"א חורף] (ס"א עוד כל ימי, כלומר תמיד, כמו עוד מִמָּאֲתוֹ בּוֹ (במדבר יט יג)): קור. קשה מחורף: חורף. עת זרע שעורים וקטנית החריפין להתבשל מהר. קור הוא חצי שבט ואדר וחצי ניסן: קציר. חצי ניסן ואייר וחצי סיון: קיץ. חצי סיון תמוז וחצי אב, הוא זמן לקיטת תאנים וזמן שמייבשים אותן בשדות, ושמו קיץ כמו וְהִלָּחֵם וְהִקְיִץ לְאֹכֹל הַנְּעָרִים (שמואל ב' טז ב): וחום. הוא סוף ימות החמה, חצי אב ואלול וחצי תשרי, שהעולם חם ביותר, כמו ששנינו במסכת יומא (כט ע"א) שלח קייטא קשי מקייטא: ויום ולילה לא ישבתו. מכלל ששבתו כל ימות המבול, שלא שמשו המזלות ולא ניכר בין יום ובין לילה: לא ישבתו. לא יפסקו כל אלה מלהתנהג כסדרן:

פרק ט

(ב) וחתכם. ואימתכם, כמו תִּרְאוּ חֶתֶת (איוב ו כא). ואגדה, לשון חיות, שכל זמן שתינוק בן יומו חי אין אתה צריך לשמרו מן העכברים, עוג מלך הבשן מת צריך לשומרו מן העכברים, שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה, אימתי יהיה מוראכם על החיות כל זמן שאתם חיים: (ג) לכם יהיה לאכלה. שלא הרשיתי לאדם הראשון לאכול בשר אלא ירק עשב, ולכם, כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון נתתי לכם את כל: (ד) בשר בנפשו. אסר להם אבר מן החי, כלומר, כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר: בנפשו דמו. בעוד נפשו בו: בשר בנפשו לא תאכלו. הרי אבר מן החי, ואף (בנפשו) דמו לא תאכלו הרי דם מן החי: (ה) ואך את דמכם. אף על פי שהתרתי לכם נטילת נשמה בבהמה, את דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו: לנפשותיכם. אף החונק עצמו, אף על פי שלא יצא ממנו דם: מיד כל חיה. לפי שחטאו דור המבול והופקרו למאכל חיות רעות לשלוט בהן, שנאמר (תהלים מט כא) נִמְשַׁל בְּבִהְמוֹת נֶדְמוּ, לפיכך הוצרך להזהיר עליהן את החיות: ומיד האדם. מיד ההורג במזיד ואין עדים אני אדרוש: מיד איש אחיו. מיד שהוא אוהב לו כאח והרגו שונג אני אדרוש אם לא יגלה ויבקש על עונו לימחל, שאף השונג צריך כפרה. ואם אין עדים לחייבו גלות והוא אינו נכנע, הקב"ה דורש ממנו, כמו שדרשו רבותינו וְהָאֱלֹהִים אֲנִי לְיָדוֹ (שמות כ יג) במסכת מכות (י ע"ב), הקב"ה מזמנן לפונדק אחד וכו': (ו) באדם דמו ישפך. אם יש עדים המיתוהו אתם, למה, כי בצלם אלהים וגו': עשה את האדם. זה מקרא חסר, וצריך להיות עשה העושה את האדם. וכן הרבה במקרא: (ז) ואתם פרו ורבו. לפי פשוטו, הראשונה לברכה וכאן לצווי. ולפי מדרשו, להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים: (ט) ואני הנני. מסכים אני עמך. שהיה נח דואג לעסוק בפריה ורביה, עד שהבטיחו הקב"ה שלא לשחת את העולם עוד, וכן עשה. ובאחרונה אמר לו הנני מסכים לעשות קיום וחיוזוק ברית להבטחתי ואתן לך אות: (י) חית הארץ אתכם. הם המתהלכים עם הבריות: מכל יצאי התיבה. להביא שקצים ורמשים: חית הארץ. להביא המזיקין, שאינן בכלל החיה אשר אתכם, שאין הילוכן עם הבריות: (יא) והקמתי. אעשה קיום לבריתי, ומהו קיומו, את [אות] הקשת, כמו שמסיים והולך: (יב) לדרת עולם. נכתב חסר, שיש דורות שלא הוצרכו לאות לפי שצדיקים גמורים היו, כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה ודורו של רבי שמעון בן יוחאי: (יד) בענני ענן. כשתעלה במחשבה לפני

להביא חשך ואבדון לעולם: (טז) בין אלהים ובין כל נפש חיה. בין מדת הדין של מעלה וביניכם. שהיה לו לכתוב ביני ובין כל נפש חיה, אלא זהו מדרשו, כשתבא מדת הדין לקטרג עליכם [להייב אתכם], אני רואה את האות וזוכר: (יז) זאת אות הברית. הראהו הקשת ואמר לו הרי האות שאמרתי: (יח) והם הוא אבי כנען. למה הוצרך לומר כאן, לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח שקלקל בהם ועל ידו נתקלל כנען, ועדיין לא כתב תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו, לפיכך הוצרך לומר כאן והם הוא אבי כנען: (כ) ויחל. עשה עצמו חולין, שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת: איש האדמה. אדוני האדמה, כמו איש נַעֲמִי (רות א ג): ויטע כרם. כשנכנס לתיבה הכנים עמו זמורות ויחורי תאנים: (כא) ויתגל. לשון ויתפעל: אהלה. אהלה כתיב, רמז לעשרה שבטים שנקראו על שם שומרון, שנקראת אֶהֱלָה, (יחזקאל כג ד) שגלו על עסקי היין, שנאמר (עמוס ו ו) הַשְׂתִּים בְּמִזְרְקֵי יַיִן: (כב) וירא חם אבי כנען. יש מרבותינו אומרים, כנען ראה והגיד לאביו, לכך הוזכר על הדבר ונתקלל: וירא את ערות אביו. יש אומרים סרסו, ויש אומרים רבעו: (כג) ויקח שם ויפת. אין כתיב כאן ויקחו אלא ויקח, לימד על שם שנתאמן במצוה יותר מיפת, לכך זכו בניו לטלית של ציצית, ויפת זכו בניו לקבורה שנאמר (יחזקאל לט יא) אֶתֶן לְגֹגֹ מְקוֹם שָׁם קָבַר. והם שבוזו את אביו, נאמר בזרעו (ישעיה כ ד) כִּן יִנְהַג מְלֶךְ אֲשׁוּר אֶת שְׂבִי מִצְרַיִם וְאֶת גְּלוֹת בּוֹשֵׁי נְעָרִים וְזָקְנִים עָרוֹם וְיִחַף וְחֲשׂוּפֵי שֵׁת וְגו' (תנחומא טו): ופניהם אחורנית. למה נאמר פעם שניה, מלמד שכשקרבו אצלו והוצרכו להפוך עצמם לכסותו הפכו פניהם אחורנית: (כד) בנו הקטן. הפסול והבזוי, כמו (ירמיה מט טו) הִנֵּה קָטָן נִתְתִּיךָ בְּגוֹיִם בְּזוּי פְּאֻדָּם: (כה) ארור כנען. אתה גרמת לי שלא אוליד בן רביעי (אחר) לשמשני, ארור בנך רביעי להיות משמש את זרעם של אלו הגדולים שהוטל עליהם טורח עבודתי מעתה. ומה ראה חם שסרסו, אמר להם לאחיו, אדם הראשון שני בנים היו לו והרג זה את זה בשביל ירושת העולם, ואבינו יש לו ג' בנים ועודנו מבקש בן רביעי: (כו) ברוך ה' אלהי שם. שעתידי לשמור הבטחתו לזרעו לתת להם את ארץ כנען: ויהי כנען עבד למו. למס עובד: (כז) יפת אלהים ליפת. מתורגם יִפְתִּי, ירחיב: וישכן באהלי שם. ישרה שכינתו בישראל. ומדרש חכמים, אף על פי שיפת אלהים ליפת שבנה כורש שהיה מבני יפת בית שני לא שרתה בו שכינה, והיכן שרתה במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם: ויהי כנען עבד למו. אף משיגלו בני שם ימכרו להם עבדים מבני כנען:

פרקי

(ב) ותירס. זו פרס (יומא י ע"א): (ח) להיות גבור. להמריד כל העולם על הקדוש ברוך הוא בעצת דור הפלגה: (ט) גבור ציד. צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום: לפני ה'. נמתכוין להקניטו על פניו: על כן יאמר. על כל אדם מרשיע בעזות פנים יודע רבונו ומתכוין למרוד בו, יאמר זה כנמרוד גבור ציד: (יא) מן הארץ וגו'. כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד ומורדין במקום לבנות המגדל, יצא מתוכם: (יב) העיר הגדולה. היא נינוה, שנאמר (יונה ג ג) וְנִינְוָה הִיְתָה עִיר גְּדוֹלָה לְאֱלֹהִים (יומא י ע"א): (יג) להבים. שפניהם דומים ללהב: (יד) ואת פתרוסים ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים. משניהם יצאו, שהיו פתרוסים וכסלוחים מחליפין משכב נשותיהם אלו לאלו ויצאו מהם פלשתים: (יח) ואחר נפצו. מאלה נפצו משפחות הרבה: (יט) גבול הכנעני. סוף ארצו. כל גבול [שבמקרא] לשון סוף וקצה: באכה. שם דבר. ולי נראה, כאדם האומר לחבירו גבול זה מגיע עד אשר תבא למקום פלוני: (כ) ללשנתם בארצתם. אף על פי שנחלקו ללשונות

וארצות, כלם בני חם הם: (כא) אבי כל בני עבר. הנהר היה שם: אחי יפת הגדול. איני יודע אם יפת הגדול אם שם, כשהוא אומר (להלן יא י) שם בן מאת שנה וגו' שנתים אחר המבול הוי אומר יפת הגדול, שהרי בן ת"ק שנה היה נח כשהתחיל להוליד, (לעיל ה לב) והמבול היה בשנת שש מאות שנה לנח (לעיל ז יא), נמצא שהגדול בבניו היה בן מאה שנה, ושם לא הגיע למאה עד שנתים אחר המבול: אחי יפת. ולא אחי חם, שאלו שניהם כבדו את אביהם וזה בזה: (כה) נפלגה. נתבלבלו הלשונות ונפוצו מן הבקעה ונתפלגו בכל העולם, למדנו שהיה עבר נביא שקרא שם בנו על שם העתיד. ושנינו בסדר עולם (פרק א), שבסוף ימיו נתפלגו, שאם תאמר בתחלת ימיו הרי יקטן אחיו צעיר ממנו והוליד כמה משפחות קודם לכן, שנאמר (פסוק כו) וַיִּקְטֵן יֶלֶד וְגו' וְאֶחָיו יִהְיֶה כָּל הָאָרֶץ וְגו' (יא א). ואם תאמר באמצע ימיו, לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש. הא למדת שבשנת מות פלג נתפלגו: יקטן. שהיה עניו ומקטין עצמו, לכך זכה להעמיד כל המשפחות הללו: (כו) הצרמות. על שם מקומו. דברי אנדה:

פרק יא

(א) שפה אחת. לשון הקודש: ודברים אחדים. באו בעצה אחת ואמרו לא כל הימנו שיבור לו את העליונים, נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה. דבר אחר, על יחידו של עולם (שם טז). דבר אחר, ודברים אחדים (ס"א דברים חדים), אמרו אחת לאלף ותרנ"ז שנים הרקיע מתמוטט, כשם שעשה בימי המבול, בואו ונעשה לו סמוכות: (ב) בנסעם מקדם. שהיו יושבים שם, כדכתיב למעלה (י ל) וַיְהִי מוֹשְׁבָם וְגו' הַר הַקָּדֶם, ונסעו משם לתור להם מקום להחזיק את כלם, ולא מצאו אלא שנער: (ג) איש אל רעהו. אומה לאומה מצרים לכוש וכוש ופוט ופוט לכנען: הבה. הזמינו עצמכם. כל הבה לשון הזמנה הוא (זהר שמות יח ע"א), שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה או לעצה או למשא. הבה הזמינו, אפרקליי"ר בלע"ז: לבנים. שאין אבנים בבבל, שהיא בקעה: ונשרפה לשרפה. כך עושין הלבנים שקורים טוול"ש בלע"ז, שורפים אותן בכבשן: לחמר. למוח הקיר: (ד) פן נפוץ. שלא יביא עלינו שום מכה להפיצנו מכאן: (ה) וירד ה' לראות. לא הוצרך לכך, אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנידון עד שיראו ויבינו. במדרש רבי תנחומא (פרק יח): בני האדם. אלא בני מי, שמא בני חמורים וגמלים, אלא בני אדם הראשון שכפה את הטובה ואמר הֲאֵשָׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי (לעיל ג יב), אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול: (ו) הן עם אחד. כל טובה זו יש עמהן, שעם אחד הם ושפה אחת לכולן, ודבר זה החלו לעשות: החלם. כמו אמרם עשותם, להתחיל הם לעשות: לא יבצר מהם וגו' לעשות. בתמיה. יבצר לשון מניעה כתרנומו, ודומה לו יבצר רוח נגידים (תהלים עו יג): (ז) הבה נרדה. בבית דינו נמלך מענותנותו היתירה: הבה. מדה כנגד מדה, הם אמרו הֲבֵה נִבְנֶה (פסוק ד) והוא כנגדם מדד ואמר הֲבֵה נִרְדָּה: ונבלה. ונבלבל, נו"ן משמש בלשון רבים, וה"א אחרונה יתירה כה"א של נרדה: לא ישמעו. זה שואל לבינה וזה מביא מיט וזה עומד עליו ופוצע את מוחו: (ח) ויפץ ה' אותם משם. בעולם הזה, מה שאמרו פן נפוץ (פסוק ד) נתקיים עליהם, הוא שאמר שלמה (משלי י כד) מְנוּרַת רִשְׁעֵהּ הִיא תְבוֹאָנָה: (ט) ומשם הפיצם. לימד שאין להם חלק לעולם הבא. וכי אי זו קשה של דור המבול או של דור הפלגה, אלו לא פשטו יד בעיקר ואלו פשטו יד בעיקר (כביכול) להלחם בו, ואלו נשטפו ואלו לא נאבדו מן העולם. אלא שדור המבול [ש]היו גזלנים (ו)היתה מריבה ביניהם (לכך נאבדו), ואלו היו נוהגים אהבה וריעות ביניהם, שנאמר (פסוק א) שָׁפָה אֶחָת ודְבָרִים אֶחָדִים. למדת ששנאו המחלוקת וגדול השלום: (י)

שם בן מאת שנה. כשהוליד את ארפכשד שנתים אחר המבול: (כח) על פני תרח אביו. בחיי אביו. ומדרש אנדה אומר שעל ידי אביו מת, שְׁקַבֵּל תרח על אברם בנו לפני נמרוד על (שכתת את צלמיו, והשליכו לכבשן האש) [שבירת צלמיו השליכוהו לכבשן], והרן יושב ואומר בלבו אם אברם נוצח אני משלו ואם נמרוד נוצח אני משלו [ונִסְבָּה למעלה למעלה, נשמו דרכיכם מגורת ונִשְׁמָה כמו מן ונסבו, ונִבְלָה, אִישׁ־מִשְׁלָרֵר בלעז, ירידה שלנו שנרדה שם תגרום לשפתם שתתבלבל]. וכשניצל אברם אמרו לו להרן, משל מי אתה, אמר להם הרן משל אברם אני, השליכוהו לכבשן האש ונשרף, וזהו אור כשדים. ומנחם בן סרוק פירש אור בקעה, וכן בְּאָרִים בְּבָדוּ ה' (ישעיה כד טו), וכן מְאֹרֵת צְפֹנֵי (שם יא ח), כל חור (ובקע) [ונקע] עמוק קרוי אור: (כט) יסכה. זו שרה, על שם שסוכה ברוח הקודש, ושהכל סוכין ביפיה (ס"א כמו שנאמר (להלן יב טו) וַיֵּרְאוּ אֶתְּהָ שָׂרֵי פְרָעָה). ועוד, יסכה לשון נסיכות, כמו שרה לשון שררה: (לא) ויצאו (אתם. ויצאו) תרח ואברם עם לוט ושרי: (לב) וימת תרח בחרן. לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען (והיה שם) [חיה תרח] יותר מששים שנה, שהרי כתיב (להלן יב ד) וְאַבְרָם בֶּן חָמֵשׁ שָׁנָיִם וְשִׁבְעִים שָׁנָה בָּצֵאתוֹ מִחָרָן, ותרח בן שבעים שנה היה כשנולד אברם הרי קמ"ה לתרח כשיצא אברם מחרן, עדיין נשארו משנותיו הרבה, ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם, שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קיים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו, לפיכך קראו הכתוב מת, (ס"א ועוד) שהרשעים אף בחייהם קרוים מתים והצדיקים (אף) במיתתן קרוים חיים, (שנאמר וּבְנֵיהוּ בֶן יְהוֹדָע בֶּן אִישׁ חַי שְׁמוֹאֵל ב' כג כ): בחרן. הגו"ן הפוכה, לומר לך עד אברם חרון אף של מקום בעולם: חסלת פרשת נח:

פרשת לך לך

פרק יב (א) לך לך. להנאתך (ו) לטובתך, שם אעשך לגוי (גדול), וכאן אי אתה זוכה לבנים, ועוד (שאודיע) [שתודיע] טבעך בעולם: (ב) ואעשך לגוי גדול. לפי שהדרך גורמת לשלש דברים, ממעטת פריה ורביה, וממעטת את הממון, וממעטת את השם, לכך הוזקק לשלשה ברכות הללו, שהבטיחו על הבנים ועל הממון ועל השם: ואברך. בממון. (ס"א) וזהו ואגדלה שמך, הריני מוסיף אות על שמך, שעד עכשיו שמך אברם מכאן ואילך אברהם, ואברהם עולה רמ"ח כנגד איבריו של אדם. ברש"י ישן: והיה ברכה. הברכות נתונות בידך, עד עכשיו היו בידי, ברכתי את אדם ואת נח ואותך, ומעכשיו אתה (תברך) [מברך] את אשר תחפוץ. דבר אחר, ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם, ואברך זה שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, כך חותמין ולא בהם: מארצך. והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד לחרן, אלא כך אמר לו, התרחק עוד משם וצא מבית אביך: אשר אראך. [ולא גלה לו הארץ מיד כדי לחבבה בעיניו ולתת לו שכר על כל דבור ודבור. כיוצא בו את בנך את יהידך אשר אהבת את יצחק (להלן כב ב). כיוצא בו על אחד הקהרים אשר אמר אליך (שם). כיוצא בו וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דבר אליך (יונה ג ב): (ג) ונברכו בך. יש אגדות רבות וזהו פשוטו, אדם אומר לבנו תהא כאברהם, וכן כל ונברכו בך שבמקרא, וזה מוכיח בך יְבָרַךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יִשְׁמְךָ אֱלֹהִים בְּאֶפְרַיִם וְכַמְנֶשֶׁה (להלן מח כ): (ה) אשר עשו בחרן. שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים ושרי מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאילו עשאו (לכן כתיב אשר עשו). ופשוטו של מקרא, עבדים ושפחות שקנו להם, כמו עֲשֵׂה אֶת כָּל

הַכְּבֹד הַזֶּה (לשון קניין) (להלן לא א), וַיִּשְׁרָאֵל עֲשֵׂה הָיִל (במדבר כד יח), לשון קונה וכוונם: (ו) ויעבור אברם בארץ. נכנס לתוכה: עד מקום שכם. להתפלל על בני יעקב כשיבואו (להלחם) בשכם: אלון מורה. (היא שכם), הראהו הר גריזים והר עיבל ששם קבלו ישראל שבועת התורה: והכנעני אז בארץ. היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו, שנאמר (להלן יד יח) וּמִלְכֵי צֶדֶק מִלְךְ שָׁלֵם, לפיכך (וירא ה' אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְיִרְעָךָ אֶתְּנֶנּוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת (פסוק ז)) [לזרעך נתתי את הארץ הזאת (בראשית טו יח)], עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם: (ז) ויבן שם מזבח. על בשורת הזרע ועל בשורת ארץ ישראל: (ח) ויעתק משם. אָהֳלָה: מקדס לבית אל. במזרחה של בית אל, נמצאת בית אל במערבו, והוא שנאמר בית אל מים: אהלה. אהלה כתיב בתחלה נטע את אהל אשתו ואח"כ את שלו (ב"ר פל"ט סי' טו): ויבן שם מזבח. נתנבא שעתידין בניו להכשל שם על עון עכן, והתפלל (שם) עליהם: (ט) הלוך ונסוע. לפרקים יושב כאן חדש או יותר ונסוע משם ונוטה אהלו במקום אחר, וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של ארץ ישראל, (והיא לצד ירושלים (פירוש ירושלים היתה באמצע העולם וסוף ארץ ישראל. כן פירש בישעיה) שהיא) בחלקו של יהודה, שנטלו בדרומה של ארץ ישראל (והוא לצד ירושלים) להר המוריה (שהיא נחלתו): (י) רעב בארץ. באותה הארץ לבדה, לנסותו אם ירהר אחר דבריו של הקב"ה שאמר לו ללכת אל ארץ כנען ועכשיו משיאו לצאת ממנה: (יא) הנה נא ידעתי. מדרש אגדה, עד עכשיו לא הכיר בה (מתוך) [מרוב] צניעות שבשניהם ועכשיו (הכיר בה) על ידי מעשה. דבר אחר, (מנהג העולם) שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה וזאת עמדה ביופיה. ופשוטו של מקרא, הנה נא הגיע השעה שיש לדאוג על יפך, ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה. ודומה לו הנה נא אֲדֹנָי סורו נָא (להלן יט ב): (יג) למען ייטב לי בעבורך. יתנו לי מתנות: (יד) ויהי כבוא אברם מצרימה. היה לו לומר כבוא מצרימה, אלא למד שהטמין אותה בתיבה ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה: (טו) ויהללו אתה אל פרעה. הללוה ביניהם לומר הגונה זו למלך: (טז) ולאברם היטיב. פרעה בעבורה: (יז) וינגע ה' וגו'. במכת רָאָתָן לקה, שהתשמיש קשה לו: (ואת ביתו. כתרנומו ועל אנש ביתיה. (ומדרשו, לרבות כותליו ועמודיו וכליו. ברש"י ישן): על דבר שרי. על פי דבורה, אומרת למלאך הך והוא מכה: (יט) קח ולך. (לא כאבימלך שאמר לו הנה ארצי לפניך, אלא אמר לו לך) ואל תעמוד, שהמצרים שטופי זמה הם, שנאמר (יחזקאל כג כ) וְזָרְמַת סוּסִים זָרְמַתָּם: (כ) ויצו עליו. על אודותיו, לשלחו ולשמרו: וישלחו. כתרנומו וְאֶלְיָאוּ: [נגעים גדלים – גדולים מכל שבאו ועתידין לבא על בני אדם. זאת ביתו – ועל אינש ביתיה. ומדרש ואת לרבות כתלים עמודים וכלים].

פרק יג

(א) ויעל אברם וגו' הנגבה. לבא לדרומה של ארץ ישראל, כמו שאמר למעלה הלוך ונסוע הנגבה, להר המוריה. ומכל מקום כשהוא הולך ממצרים לארץ כנען מדרום לצפון הוא מהלך, שארץ מצרים בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמוכיח במסעות ובגבולי הארץ: (ב) כבד מאד. טעון משאות: (ג) וילך למסעיו. כשחזר ממצרים לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים, למדך דרך ארץ שלא ישנה אדם מאכסניא שלו. דבר אחר, בחזרתו פרע הקפותיו: מנגב. ארץ מצרים בדרומה של ארץ כנען: (ד) אשר עשה שם [ויקרא שם] בראשונה ויקרא שם. ואשר קרא שם אברם בשם ה'.

וגם יש לומר, ויקרא שם עכשיו בשם ה': (ה) ההלך את אברם. מי גרם שהיתה לו זאת, הליכתו עם אברם: (ו) ולא נשא אותם. לא היתה יכולה להספיק מרעה למקניהם, ולשון קצר הוא וצריך להוסיף עליו, כמו ולא נשא אותם מרעה הארץ, לפיכך כתב ולא נשא בלשון זכר: (ז) ויהי ריב. לפי שהיו רועיו של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים נתנה הארץ לאברם ולו אין יורש ולוט (בן אחיו) יורשו ואין זה גזל, והכתוב אומר והכנעני (והפריזי או יושב) [אז] בארץ ולא זכה בה אברם עדיין: (ח) אנשים אחים. קרובים. ומדרש אנדה, דומין בקלסתר פנים: (ט) אם השמאל ואימנה. בכל אשר תשב (אשב) [אני] לא אתרחק ממך ואעמוד לך למגן ולעזר, וסוף דבר הוצרך לו שנאמר (להלן יד יד) וישמע אברם פי נשפה אחיו וגו': ואימנה. אימין את עצמי, כמו ואשמאילה אשמאיל את עצמי. ואם תאמר, היה לו לינקד ואימנה, כך מצינו במקום אחר (שמואל ב' יד יט) אם אש להימין, ואין נקוד להימין: (י) כי כלה משקה. ארץ נחלי מים: לפני שחת ה' את סדום ואת עמורה. היה אותו מישור: כגן ה'. לאילנות: כארץ מצרים. לזרעים (בראשית רבה פמ"א ס' ז): באכה צער. עד צער. ומדרש אנדה, דורשו לגנאי, על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט בשכנותם. במסכת הוריות (י ע"ב): (יא) ככר. מישור, כתרנומו: מקדם. נסע מאצל אברם (ממזרחו) והלך לו למערבו של אברם, נמצא נוסע ממזרח למערב [למערבו של עולם אי איפשר לומר שהרי המלח במזרח של ארץ ישראל היא]. ומדרש אנדה, הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אמר אי אפשר לא באברם ולא (באלהיו) [באלקותו]: (יב) ויאהל. (נטע) [נטה] אהלים לרועיו ולמקנהו עד סדום: (יג) ואנשי סדום רעים. ואף על פי כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו למדו מכאן וישם רשעים ירקב (משלי י ז): (רעים. בגופם: וחטאים. בממונם): לה' מאד. יודעים רבונם ומתכוונים למרוד בו: (יד) אחרי הפרד לוט. כל זמן שהרשע עמו היה הדבור פורש ממנו. ולעיל שהיה לוט אצלו וכתוב וירא ה' אל אברם, (יב ז) באותה שעה כשר היה (וק"ל): (טז) אשר אם יוכל איש. כשם שאי אפשר לעפר להמנות כך זרעך לא ימנה [כתרגומו]: (יח) ממרא. שם אדם (ב"ר פמ"ב ס' ח):

פרק יד (א) אמרפל. הוא נמרוד שאמר לאברהם פול לתוך כבשן האש: מלך גוים. מקום יש ששמו גוים, על שם שנתקבצו שמה מכמה אומות (ומקומות) והמליכו איש עליהם ושמו תדעל: (ב) ברע. רע לשמים ורע לבריות: ברשע. שנתעלה ברשע: שנאב. שונא אביו שבשמים: שמאבר. שם אבר לעוף ולקפוץ ולמרוד בהקב"ה: בלע. שם העיר: (ג) עמק השדים. כך שמו, על שם שהיו בו שדות הרבה. (ומדרשי אנדה יש הרבה): הוא ים המלח. לאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח. ומדרש אנדה אומר, שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו [ואנד' אחרת עמק השדים, היתה מניקה אותה כשדים לתינוק, הוא ים המלח, שבעונם נעשה אותו עמק ים המלח, וכן הוא אומ' ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה]: (ד) שתיים עשרה שנה עבדו. המשה מלכים הללו את כדרלעומר: (ה) ובארבע עשרה שנה. למרדן: בא כדרלעומר. (לפי ש) הוא היה בעל המעשה [ונכנס בעובי הקורה: והמלכים. אלו שלשה מלכים: הזוזים. הם זמזומים: (ו) בהררם. בהר שלהם: איל פארן. (כתרגומו מישור) [מישר חיווא דסמיך וגו']. ואומר אני, שאין איל לשון מישור, אלא מישור של פארן איל שמו, ושל ממרא (אלוני שמו) [אלונים שמם], ושל ירדן כבר שמו, ושל שטים אבל (שמו אבל) השטים, וכן בעל גד בעל שמו, וכלם מתורגמין מישור, וכל אחד שמו עליו: על המדבר. אצל המדבר כמו ועליו משה מנשה (במדבר ב כ): (ז) עין משפט הוא קדש. על שם העתיד, שעתידין משה ואהרן

להשפט שם על עסקי אותו העין והם מי מריבה. ואונקולוס תרגמו כפשוטו, מקום שהיו בני המדינה מתקבצים שם לכל משפט: שדה העמלקי. עדיין לא נולד עמלק ונקרא על שם העתיד: (בחצצן תמר. הוא עין גדי, מקרא מלא בדברי הימים (ב' כ כ) ביהושפט): (ט) ארבעה מלכים וגו'. ואף על פי כן נצחו המועטים, להודיעך שגבורים היו ואף על פי כן לא נמנע אברהם מלרדוף אחריהם: (י) בארת בארת חמר. בארות הרבה היו שם, שנוטלים משם אדמה לטיט של בנין. ומדרש אנדה, שהיה הטיט מגובל] בהם ונעשה גם למלך סדום שיצא משם, לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינים (שניצל אברהם מאור כשדים) [באומרים להם שניצל אברהם באור כשדים (ועכשיו)] מכבשן האש, וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברהם למפרע: הרה נסו. להר נסו. (הרה כמו להר), כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה (יבמות יג ע"ב). ויש חילוק בין הרה להרה, שה"א שבסוף התיבה עומדת במקום למ"ד שבראשה, (אבל ס"א זו) אינה עומדת במקום למ"ד, ונקודה (ס"א לנקודה) [ונקודה] פתח תחתיה, והרי הרה כמו להר או כמו אל הר ואינו מפרש לאיזה הר, אלא שכל אחד גם באשר מצא הר תחלה. וכשהוא נותן ה"א בראשה לכתוב הרה או המדברה, פתרונו כמו אל ההר או כמו להר, ומשמע לאותו הר הידוע ומפורש (בפרשה): (יב) והוא יושב בסדום. מי גרם לו זאת, ישיבתו בסדום: (יג) ויבא הפליט. (לפי פשוטו) זה עוג שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב כי רק עוג מלך הפשן נשאר מיתר הרפאים (דברים ג יא), וזהו נשאר, שלא הרגוהו אמרפל וחביריו כשהכו הרפאים בעשתרות קרנים. תנחומא (חקת כה). ומדרש בראשית רבה (פמ"ב סי' ח), זה עוג שפלט מדור המבול, וזהו מיתר הרפאים שנאמר הנפלים היו בארץ וגו' (לעיל ו ד), ומתכוין שיהרג אברם וישא את שרה: העברי. שבא מעבר הנהר: בעלי ברית אברם. שכרתו עמו ברית (ס"א דבר אחר, שהשיאו לו עצה על המילה כמו שמפורש במקום אחר): (יד) וירק. כתרגומו וזריו, וכן והריקתי אתריכם תרב (ויקרא כו לג) אזדיין בחרבי עליכם, וכן אריק תרבי (שמות טו ט), וכן והרק תנית וסגר (תהלים לה ג): הניכיו. (חנכו כתיב (ס"א קרי), זה אליעזר שחנכו) [שחנכו] למצות, והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה. וכן חנך לנער (משלי כב ו), חנכת המזבח (במדבר ז י), חנכת הפית (תהלים ל א). ובלע"ז קורין לו אינציני"ר: שמונה עשר וגו'. רבותינו אמרו אליעזר לבדו היה, והוא מנין גימטריא של שמו: עד דן. שם תשש כח, שראה שעתידין בניו להעמיד שם עגל: (טו) ויחלק עליהם. לפי פשוטו סרס המקרא, ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה, כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחים זה לכאן וזה לכאן: לילה. כלומר אחר שחשכה לא נמנע מלרדפם. ומדרש אנדה, שנחלק הלילה, ובחציו הראשון נעשה לו גם, וחציו השני נשמר ובא (לו) לחצות לילה של מצרים: עד חובה. (אין מקום ששמו חובה, ודן קורא חובה) על שם עבודה זרה שעתידה להיות שם: (יז) עמק שוה. כך שמו. (ותרגומו) [כתרגומו] למישר מפנא, פנוי מאילנות ומכל מכשול: עמק המלך. בית ריסא דמלכא, בית ריס אחד שהוא שלשים קנים, שהיה מיוחד למלך (לצחק) [לשחק] שם. ומדרש אנדה, עמק שהושוו שם כל האומות והמליכו את אברם עליהם לנשיא אלהים ולקצין: (יח) ומלכי צדק. מדרש אנדה, הוא שם בן נח: לחם ויין. כך עושים ליגיעי מלחמה, והראה לו שאין בלבו עליו על שהרג את בניו. ומדרש אנדה, רמז לו על המנחות ועל הנסכים שיקריבו (שם) בניו: (יט) קנה שמים וארץ. כמו עשה שמים וארץ (תהלים קכא ב), על ידי עשייתן קנאן להיות שלו: (כ) אשר מגן. אשר הסגיר. וכן אמנוך ישראל (הושע יא א): ויתן לו. אברם: מעשר מכל. אשר לו, לפי שהיה כהן: (כא) תן לי הנפש. (הגופים) מן השבי (שלי) שהצלת החזר לי הגופים לברם: (כב) הרמתי ידי.

לשון שבועה. מרים אני את ידי [ונודר] לאל עליון, וכן פי נִשְׁבַּעְתִּי (להלן כב טז) נשבע אני [נעכשיו אני נשבע], וכן נִתְּתִי כֶסֶף הַשְּׁדָה קַח מִמֶּנִּי (להלן כג יג) נותן אני לך כסף השדה (וקחהו ממני) [וקחנו]: (כג) אם מחוט ועד שרוך נעל. אעכב לעצמי (מן השבי): ואם אקח מכל אשר לך. ואם תאמר לתת לי שכר מבית גנוזך (לא אקח): ולא תאמר וגו'. שהקב"ה הבטיחני לעשרני, שנאמר וְאַבְרָהָם וְגו' (לעיל יב ב): (כד) הנערים. עבדי אשר הלכו אתי, ועוד ענר אשכול וממרא וגו'. אף על פי שעבדי נכנסו למלחמה שנאמר (הוא וְעַבְדָּיו וַיָּפֶס (לעיל פסוק טו)) [וירדף עד דן], וענר וחבריו ישבו על הכלים לשמור, (אפילו הכי הם יקחו חלקם). וממנו למד דוד שאמר (שמואל א' ל כד) פְּחֶלֶק הַיָּרֵד בְּמִלְחָמָה וּכְחֶלֶק הַיֹּשֵׁב עַל הַבָּלַיִם יִחְדּוּ יִחְלְקוּ, ולכך נאמר (שם פסוק כה) וַיְהִי מֵהַיּוֹם הַהוּא וּמִעַלָּה וַיִּשְׁמָה לְחֶק וּלְמִשְׁפָּט. ולא נאמר והלאה לפי שכבר ניתן החוק בימי אברהם:

פרק טו

(א) אחר הדברים האלה. כל מקום שנאמר אחר [הדבר] סמוך, אחרי מופלג. (אחר הדברים האלה), אחר שנעשה לו נס (זה שהרג את המלכים) והיה דואג ואומר שמא קבלתי שכר על כל צדקותי, לכך אמר לו המקום אל תירא אברהם אנכי מגן לך מן העונש, שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת. ומה שאתה דואג על קבול שכרך, שכרך הרבה מאד: (ב) הולך עירי. מנחם (בן סרוק) פירשו לשון יורש, וחבר לו ער וענה (מלאכי ב יב) עירי בלא יורש, כאשר תאמר וּבְכָל תְּבוּאָתַי תִּשָּׂרֵשׁ (איוב לא יב) תעקר שרשיה, כך לשון עירי חסר בנים. ובלע"ז דישאנפנטי"ן. ולי נראה, ער ועונה מגזרת וְלִבִּי עַר (שיר השירים ה ב), ועירי לשון חורבן, וכן עָרוּ עָרוּ (תהלים קלז ז), וכן עָרוֹת יְסוֹד (חבקוק ג יג), וכן עָרַעַר תִּתְּעָרַעַר (ירמיה נא נח). וכן פִּי אֶרְוָה עָרָה (צפניה ב יד): וכן משק ביתי. כתרנומו, שכל ביתי ניזון על פיו, כמו וְעַל פִּיךָ יִשָּׁק (להלן מא ז), אפטרופא שלי, ואילו היה לי בן היה בני ממונה על שלי: דמשק. לפי התרגום מדמשק היה. ולפי מדרש אנדה (ב"ר פמ"ד סי' ט) שרדף המלכים עד דמשק. ובגמרא (יומא כח ע"ב) שלנו דרשו נוטריקון, דולה ומשקה (מתורת רבו) [מתורתו] לאחרים: (ג) הן לי לא נתת זרע. ומה תועלת בכל אשר תתן לי: (ה) ויוצא אתו החוצה. לפי פשוטו, הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים. ולפי מדרשו, אמר לו צא מאצטנגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן, אברהם אין לו בן (אבל אברהם יש) [אברהם יהי] לו בן, וכן שרי לא תלד אבל שרה תלד, אני קורא (לכם) [לך] שם אחר וישתנה המזל. דבר אחר, הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים, וזהו לשון הבטה מלמעלה למטה: (ו) והאמן בה. לא שאל לו אות על זאת, אבל על ירושת הארץ שאל לו אות ואמר לו במה אדע: ויחשבה לו צדקה. הקב"ה חשבה לאברהם לזכות (ולצדקה) על האמונה שהאמין בו. דבר אחר, במה אדע לא שאל לו אות, אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, אמר לו הקב"ה בזכות הקרבנות: (ט) עגלה משלשת. ג' עגלים רמוז לג' פרים, פר יום הכפורים ופר העלם דבר של צבור ועגלה ערופה: ועו משלשת. רמז לשעיר הנעשה בפנים ושעירי מוספין של מועד ושעיר חטאת יחיד: ואיל משולש. אשם ודאי ואשם תלוי וכבשה של חטאת יחיד: ותור וגוזל. תור ובן יונה (ב"ר פמ"ד סי' יד): (י) ויבתר אתם. חלק כל אחד לב' חלקים. ואין המקרא יוצא מידי פשוטו, לפי שהיה כורת עמו ברית לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב בַּיּוֹם הַהוּא פָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לְאִמְרָו וְגו', ודרך כורת ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמו שנאמר להלן (ירמיה לד יט) הַעֲבָרִים בֵּין בְּתָרֵי הָעֶגְלָה, אף כאן תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים, הוא שלוחו

של שכינה שהוא אש: ואת הצפר לא בתר. לפי שהאומות (עובדי אלילים) נמשלו לפרים ואילים (ושעירים), שנאמר (תהלים כב יג) סִבְבוּנִי פְּרִים רְבִים וְגו', ואומר (דניאל ח כ) הָאֵיל אֲשֶׁר רָאִיתָ בְּעַל הַקְּרָנִים מְלִכֵי מְדֵי וּפְרָס, ואומר (שם שם כא) וְהַצִּפּוֹר הַשָּׁעִיר מְלֶכֶךְ יוֹן. וישראל נמשלו לבני יונה, שנאמר (שה"ש ב יד) יוֹנְתִי בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע. לפיכך בתר הבהמות, רמז שיהיו האומות כלים והולכים, ואת הצפור לא בתר, רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם: (יא) העיט. הוא עוף, על שם שהוא עט ושואף אל הנבלות לטוש עלי אוכל (איוב ט כו), כמו וַתַּעַט אֶל הַשָּׁלָל (שמאול א' טו יט): על הפגרים. על הבהמות. על הפגרים מתרגמין פגליא, אלא מתוך שהורגלו לתרגם איש בתרו ויהב פלגיא נתחלף להם תיבת פגלי' לפלגיא' ותרגמו הפגרים פלגיא, וכל המתרגם כן טועה, לפי שאין להקיש בתרים לפגרים, שבתרים תרגומו פלגיא, ופגרים תרגומו פגליא לשון פגול, כמו פגול הוא (ויקרא יט ז) לשון פגור) (כך שמעתי מפי רבינו יהודה ב"ר שמואל וכן הגיה ברש"י כ"י. ובכ"י אחרת כתיב כך פי' רבינו מאיר ב"ר שמואל): וישב. לשון נשיבה והפרחה, כמו יָשָׁב רוּחוֹ (תהלים קמו יח), רמז שיבא דוד בן ישי לבלותם, ואין מניחים אותו מן השמים עד שיבוא מלך המשיח: (יב) והנה אימה וגו'. רמז לצרות וחשך של גלות: (יג) כי גר יהיה זרעך. משנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה. כיצד, יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב, ויעקב כשירד למצרים אמר (לקמן מז ט) יָמֵי שָׁנֵי מְגוּרֵי שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה הָרִי ק"צ, ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רד"ו, הרי ת' שנה. ואם תאמר, במצרים היו ד' מאות, הרי קהת מיורדי מצרים, היה צא וחשוב שנותיו של קהת ושל עמרם ושמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים, אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים, ואתה צריך להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם ושחי עמרם אחר לידת משה: בארץ לא להם. לא נאמר בארץ מצרים אלא לא להם, ומשנולד יצחק וַיָּגֵר אַבְרָהָם וְגו' (להלן כא לד), וביצחק גִּגֹר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת (להלן כו ג) וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בְּגֵר (להלן כו ו), וַיַּעֲקֹב גַּר בְּאֶרֶץ חָם (תהלים קה כג), לְגוֹר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן (להלן מז ד): (יד) וגם את הגוי. וגם לרבות ארבע מלכיות, שאף הם כלים על ששיעבדו את ישראל: דן אנכי. בעשר מכות: ברכוש גדול. (במזון גדול, כמו שנאמר) (שמות יב לו) וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרַיִם: (טו) ואתה תבא. ולא תראה כל אלה: אל אבותיך. אביו עובד עבודה זרה והוא מבשרו שיבא אליו, למדך שעשה תרח תשובה: תקבר בשיבה טובה. בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו, ולפיכך מת חמש שנים קודם זמנו, ובו ביום מרד עשו: (טז) ודור רביעי. לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלשה דורות והרביעי ישוּבו לארץ הזאת, לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכרת ברית זו, (כדכתיב) לָתֵת לָךְ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ (לעיל פסוק ז).) וכן היה, יעקב (ירד) [גלה] למצרים, צא וחשוב דורותיו יהודה פרץ חצרון, וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה: כי לא שלם עון האמורי. להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה, שנאמר (ישעיה כז ח) בְּסֹאֲפָהּ בְּשִׁלְחָהּ תִּרְיַבְנָהּ: (יז) ויהי השמש באה. כמו וַיְהִי חָם מְרִיקִים שִׁקְיָהֶם (להלן מב לה), וַיְהִי חָם קְבָרִים אִישׁ (מלכים ב' יג כא), כלומר ויהי דבר זה: השמש באה. שקעה: ועלטה היה. הַשֶּׁשׁ הַיּוֹם: והנה תנור עשן וגו'. רמז לו שיפלו המלכיות (עובדי אלילים) בגיהנם: באה. טעמו למעלה, (לכך הוא מבואר) שבאה כבר. ואם היה טעמו (למטה) באל"ף, היה מבואר כשהיא שוקעת, ואי אפשר לומר כן, שהרי כבר כתוב ויהי השמש לבא והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה, נמצא שכבר שקעה. וזה חילוק בכל תיבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות, (כמו בא קם שב), כשהטעם למעלה לשון עבר הוא, כגון זה וכגון וַרְחַל בָּאָה (להלן כט ט), קָמָה אֶלְמָתִי (להלן לו ז),

הִנֵּה שָׁבָה יְבַמְתֶּךָ (רות א טו). וכשהטעם למטה הוא לשון הוזה, דבר שנעשה עכשיו והולך, כמו בָּאָה עִם הַצֹּאֵן (להלן כט ו), בְּעָרֵב הָיָה בָּאָה וּבְבֹקֶר הָיָה שָׁבָה (אסתר ב יד): (יח) לזרעך נתתי. אמירתו של הקב"ה כאילו היא עשויה: (הנהר הגדול נהר פרת. לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו גדול, אף על פי שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן, שנאמר וְהַנְּהָר הַרְבִּיעִי הוּא פָּרַת (לעיל ב יד)) [אע"פ שמאוחר בפסוק ד' נהרות היוצאין שני והנהר הרביעי הוא פרת, קוראהו גדול]. משל הדיוט, עבד מלך מלך, הדבק לשחזור וישתחוו לך: (יט) את הקיני. עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא יד) אֲדוּם וּמוֹאָב מְשֻׁלֹחַ יָדָם וּבְנֵי עַמּוֹן מְשֻׁמְעֵתָם: (כ) ואת הרפאים. ארץ עוג שנאמר בה (דברים ג יג) הֵהוּא יִקְרָא אֶרֶץ רַפָּאִים:

פרק טז

(א) שפחה מצרית. בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשו לשרה אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר: (ב) אולי אבנה ממנה. לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס: אבנה ממנה. בזכות שאכנים צרתי לתוך ביתי: לקול שרי. לרוח הקדש שבה: (ג) ותקח שרי. לקחתה בדברים, אשריך שזכית לידבק בגוף קדוש (כזה) [הזה]: מקץ עשר שנים. מועד הקבוע לאשה ששהתה עשר שנים ולא ילדה לבעלה חייב לישא אחרת: לשבת אברם וגו'. מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שיבא לארץ ישראל: (ד) ויבא אל הגר ותהר. מביאה ראשונה: ותקל גברתה בעיניה. אמרה, שרה זו אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאילו היא צדקת ואינה צדקת, שלא זכתה להריון כל השנים הללו, ואני נתעברתי מביאה ראשונה: (ה) חמסי עליך. חמס העשוי לי עליך אני ממיל העונש, כשהתפללת להקדוש ברוך הוא מה תתן לי וְאֶנְכִי הוֹלֵךְ עִרְיָי (לעיל טו ב) לא התפללת אלא עליך, (והיה לך להתפלל על שנינו והייתי אני) [אילו נתפללת על שנינו הייתן נפקדת עמך. ועוד, דבריך אתה חומס ממני, שאתה שומע בזיוני ושותק: אנכי נתתי שפחתי וגו' ביני וביניך. כל בינך שבמקרא חסרין] וזה מלא, קרי ביה וביניך (ר"ל נוכח לנקבה) [מלמד], שהכניסה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עובריה, הוא שהמלאך אומר להגר הִנֵּךְ הָרָה (להלן פסוק יא), והלא כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר, אלא מלמד שהפילה הריון הראשון: (ו) ותענה שרי. היתה משעבדת בה בקושי: (ח) אי מזה באת. מהיכן באת, יודע היה אלא ליתן לה פתח ליכנס עמה בדברים. ולשון אי מזה, איה המקום שתאמר עליו מזה אני בא: (ט) ויאמר לה מלאך ה' וגו'. על כל אמירה היה (שולח) [שולח] לה מלאך אחר, לכך נאמר מלאך בכל אמירה ואמירה: (יא) הנך הרה. כשתשובי תהרי, כמו הִנֵּךְ הָרָה דאשת מנוח (שופטים יג ה): וילדת בן. כמו וילדת, ודומה לו יִשְׁבֶּת בְּלִבָּנוֹן מְקַנְנֵת בְּאֲרָזִים (ירמיה כב כג): וקראת שמו. צווי הוא, כמו שאומר לזכר וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק (להלן יז יט): (יב) פרא אדם. אוהב מדברות לצוד חיות, כמו שכתוב (להלן כא כ) וַיָּשָׁב בְּמִדְבָּר וַיְהִי רֶבֶךָ קָשָׁת: ידו בכל. לסטים: ויד כל בו. הכל שונאין אותו ומתגרין בו: ועל פני כל אחיו ישכון. שיהיה זרעו גדול: (יג) אתה אל ראי. נקוד חטף קמץ, מפני שהוא שם דבר, אֱלוֹהֵי הָרְאִיָּה, שרואה בעלבונו עלובין. (ס"א דבר אחר, אתה אל ראי משמע שהוא רואה הכל ואין שום דבר רואה אותו): הגם הלם. לשון תימה, וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום אחרי רואי אותם בביתו של אברהם ששם הייתי רגילה לראות מלאכים, ותדע שהיתה רגילה לראות, שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר מות

נמות (שופטים יג כב) וזו ראתה ארבעה זה אחר זה ולא חרדה: (יד) באר להי רואי. כתרנומו, בירא דמלאך קימא איתחזי עלה: (טז) ויקרא אברם שם וגו'. אף על פי שלא שמע אברם דברי המלאך שאמר וקראת שמו ישמעאל, שרתה רוח הקודש עליו וקראו ישמעאל: (טז) ואברם בן שמונים וגו'. לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע שהיה בן י"ג שנה כשנמול ולא עכב:

פרק יז

(א) אני אל שדי. אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה, לפיכך התהלך לפני ואהיה לך לאלוה ולפטרון. וכן כל מקום שהוא במקרא פירושו כך די שלו, והכל לפי הענין: התהלך לפני. כתרנומו פלח קדמי, הדבק בעבודתי: והיה תמים. אף זה צווי אחר צווי, היה שלם בכל נסיונותי. ולפי מדרשו, התהלך לפני במצות מילה ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן שהעלה בך אתה בעל מום לפני. דבר אחר, והיה תמים, (עכשיו אתה חסר ה' איברים, ב' עינים ב' אזנים וראש הגויה), אוסיף לך אות על שמך ויהיו מנין אותיותיך רמ"ח כמנין איבריך: (ב) ואתנה בריתי. ברית של אהבה, וברית הארץ, להורישה לך על ידי מצוה זו: (ג) ויפל אברם על פניו. ממורא השכינה, שעד שלא מל לא היה בו כח לעמוד, ורוח הקודש נצבת עליו, וזהו שנאמר בבלעם (במדבר כד ד) נפל וגלוי עינים. כברייתא דר"א מצאתי כן: (ה) כי אב המון גוים. לשון נוטריקון של שמו. ור"ש שהיתה בו בתחלה, שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו, (ועכשיו אב לכל העולם. ואפילו ר"ש שהיתה בו מתחלה) לא זזה ממקומה, שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה עד שהוסיפה ליהושע, (שנאמר (במדבר יג טז) ויקרא משה להושיע בן נון יהושע): (ו) ונתתיך לגוים. ישראל ואדום, שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מבשרו עליו: (ז) והקמותי את בריתי. ומה היא הברית, להיות לך לאלהים: (ח) לאחות עולם. ושם אהיה לכם לאלהים, אבל (בן ישראל) הדר בחו"ל כמו שאין לו אלוה: (ט) ואתה. וי"ו זו מוסיף על ענין ראשון, אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמר, ומה היא שמירתו, זאת בריתי (אשר תשמרו וגו' המול לכם) וגו': (י) ביני וביניכם וגו'. אותם של עכשיו: ובין זרעך אחריו. העתידין להולד (אחריו): המול. כמו להמול, כמו שאתה אומר עשות (כמו) [במקום] לעשות: (יא) ונמלתם. כמו ומלתם, והנו"ן בו יתירה ליסוד הנופל בו לפרקים, כמו נ' של נושך ונ' של נושא. (ברש"י ישן אינו) ונמלתם כמו ונשאתם, אבל ימול לשון יפעל, כמו יעשה יאכל: (יב) יליד בית. שילדתו (ה) שפחה בבית (שבת קלה ע"ב): ומקנת כסף. שקנאו משנולד (שם): (יג) המול ימול יליד ביתך. כאן כפל עליו ולא אמר לח' ימים, ללמדך שיש יליד בית נמול לאחד (ס"א לאחר שמנה ימים) כמו שמפורש במסכת שבת (דף קלה ע"ב): (יד) וערל זכר. כאן למד שהמילה באותו מקום שהוא ניכר בין זכר לנקבה: אשר לא ימול. משיגיע לכלל עונשין ונכרתה. אבל אביו אין ענוש עליו כרת, אבל עובר בעשה: ונכרתה הנפש. הולך ערירי ומת קודם זמנו: (טו) לא תקרא את שמה שרי. דמשמע שרי לי ולא לאחרים, כי שרה סתם שמה, שתהא שרה על כל: (טז) וברכתי אתה. ומה היא הברכה, שחזרה לנערותה, שנאמר (להלן יח יב) היתה לי עֲדָנָה: וברכתיה. בהנקת שדים כשנצרכה לכך ביום משתה של יצחק, שהיו מרננים עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא, והביאה כל אחת בנה עמה ומניקתה לא הביאה והיא (ה)ניקה את כולם הוא שנאמר (להלן כא ז) הניקה בָּנִים שָׂרָה. ב"ר (פנ"ג סי' ט) רמזו במקצת: (יז) ויפל אברהם על פניו ויצחק. זה תרגם אונקלוס וַחֲדֵי לְשׁוֹן שִׁמְחָה, ושל שרה (להלן יח יב) לשון מחוך, למדת שאברהם האמין ושמה ושרה לא האמינה ולגלגה, וזהו שהקפיד

הקב"ה על שרה ולא הקפיד על אברהם: הלבן. יש תמיהות שהן קיימות, כמו הנגלה נגליתי (שמואל א' ב כז), הרוצה אתה (שמואל ב' טו כז). אף זו (היא) קיימת, וכך אמר בלבן, הנעשה חסד זה לאחר מה שהקב"ה עושה לי: ואם שרה הבת תשעים שנה. היתה כדאי לילד. ואף על פי שדורות הראשונים היו מולידים בני ת"ק שנה, בימי אברהם נתמעטו השנים (כבר) ובא תשות לעולם. וצא ולמד מעשרה דורות שמנה ועד אברהם שמהרו תולדותיהם בני ס' ובני ע': (יח) לו ישמעאל יהיה. הלואי שיחיה ישמעאל, איני כדאי למתן שכר כזה: יחיה לפניך. יחיה ביראתך, כמו התהלך לפני (לעיל פסוק א), פלח קדמי: (יט) אבל. לשון אמתת דברים, וכן אכל אשמים אנהנו (להלן מב כא), אכל בן אין לה (מלכים ב' ד יד): וקראת את שמו יצחק. על שם הצחוק. ויש אומרים, על שם העשרה נסיונות וצ' שנה של שרה וד' ימים שנימול וק' שנה של אברהם. (ס"א ואת בריתי למה נאמר, הרי כבר כתיב (לעיל פסוק ט) ואתה את בריתי תשמר אתה וזרעך וגו', אלא לפי שאומר ונקמתי וגו' (לעיל פסוק ז) יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום, תלמוד לומר והקמתי את בריתי אתו, ולא עם אחרים). ואת בריתי אקים את יצחק (להלן פסוק כא) למה נאמר, אלא למד שהיה קדוש מבטן. דבר אחר, אמר רבי אבא, מכאן למד קל וחומר בן הגבירה מבן האמה, כתיב (פסוק כ) הנה ברכתי אותו והפריתי אותו והרביתי אותו זה ישמעאל, וקל וחומר ואת בריתי אקים את יצחק: את בריתי. ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק: (כ) שנים עשר נשיאים. כעננים יכלו, כמו נשיאים ורוח (משלי כה יד): (כב) מעל אברהם. לשון נקיה הוא כלפי (שכינה) [המקום]. ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של מקום: (כג) (בעצם היום. בו ביום שנצטוה, ביום ולא בלילה. לא נתיירא לא מן הגוים ולא מן הליצנים, ושלא יהיו אויביו ובני דורו אומרים אילו ראינוהו לא הנחנוהו למול ולקיים מצותו של מקום): וימל. לשון ויפעל: (כד) בהמלו. בהפעלו, כמו בהפראם (לעיל ב ד). (בהמולו, נטל אברהם סכין ואחז בערלתו ורצה לחתוך והיה מתירא שהיה זקן, מה עשה הקב"ה, שלח ידו ואחז עמו, שנאמר וקרית עמו הקרית (נחמיה ט ח), לו לא נאמר אלא עמו. ב"ר. רש"י ישן): (כה) בהמלו את בשר ערלתו. באברהם לא נאמר את, לפי שלא היה חסר אלא חתוך בשר שכבר נתמעך על ידי תשמיש, אבל ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתך ערלה ולפרוע המילה, לכך נאמר בו את: (כו) בעצם היום הזה. שמלאו לאברהם צ"ט שנה ולישמעאל י"ג שנים, נמול אברהם וישמעאל בנו: חסלת פרשת לך

פרשת וירא

פרק יח

(א) וירא אליו. לבקר את החולה (סוטה יד ע"א ב"ר פ"ח ס"י יג). אמר רבי חמא ברבי חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בשלומו: באלוני ממרא. הוא שנתן לו עצה על המילה, לפיכך נגלה אליו בחלקו: ישב. ישב כתיב, (בקש לעמוד, אמר לו הקדוש ברוך הוא שב ואני אעמוד, ואתה סימן לבניך שעתיד אני להתיצב בעדת הדיינים והן יושבין, שנאמר (תהלים פב א) אלהים נצב בעדת אל) נאמר לו הקדוש ברוך הוא שב, ואתה סימן לבניך שיושבין בעדת הדיינים ואני נצב עליהם: פתח האהל. לראות אם יש עובר ושב ויכניסם בביתו: כחם היום. הוציא הקדוש ברוך הוא המה מנרתיקה שלא להטריחו באורחים. ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים הביא המלאכים עליו בדמות אנשים: (ב) והנה שלשה אנשים. אחד לבשר את שרה, ואחד להפוך את סדום, ואחד לרפאות את אברהם [ולהציל את לוט, ושליחות של הצלה ורפואה אחת היא], שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות. תדע לך, שכן כל הפרשה הוא

מזכירין בלשון רבים ויאכלו (פסוק ח) ויאמרו אליו (פסוק ט), ובבשורה נאמר ויאמר שוב
אשוב אליך (פסוק י), ובהפיכת סדום הוא אומר כי לא אוכל לעשות דבר (להלן יט כב),
לבגלתי הפכי (שם פסוק כא). ורפאל שרפא את אברהם, הלך משם להציל את לוט, הוא
שנאמר ויהי בהוציאם אתם החוצה ויאמר המלט על נפשך (שם פסוק יז), למדת שהאחד
היה מציל: נצבים עליו. לפניו, (כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב כ)), אבל לשון נקיה הוא
כלפי המלאכים: וירא. מהו וירא וירא שני פעמים, הראשון כמשמעו, והשני לשון הבנה,
נסתכל שהיו נצבים במקום (אחד) [אחר] והבין שלא היו רוצים להטריחו וקדם הוא ורץ
לקראתם, (ואף על פי שיודעים היו שיצא לקראתם עמדו במקומם לכבודו ולהראותו
שלא רצו להטריחו. כך הגירסא ברש"י ישן). בבבא מציעא (פו ע"ב) כתיב נצבים עליו
וכתיב וירץ לקראתם, כד חזוהו דהוה שרי ואסר פירשו ממנו, מיד [וירא] וירץ לקראתם:
(ג) ויאמר אדני אם נא וגו'. לגדול שבהם אמר, וקראם כולם אדונים, ולגדול אמר אל נא
תעבור [מעלי] וכיון שלא יעבור הוא יעמדו חבריו עמו. ובלשון זה הוא חול [ומהיכן הכיר
את הגדול ראה אותן מהלכין בדרך רב ושני תלמידים הרב באמצע גדול בימינו וקמן
בשמאלו (עירובין נד ע"ב) וזו היא ששני, וכן מצינו בשלשה מלאכי השרת שבאו אצל
אברהם מיכאל באמצע נבריא אל מימינו רפאל משמאלו]. דבר אחר, קודש הוא והיה
אומר להקדוש ברוך הוא להמתין לו עד שירוצן ויכניס את האורחים. ואף על פי שכתוב
אחר וירץ לקראתם, האמירה קודם לכן היתה. ודרך המקראות לדבר כן, כמו שפירשתי
אצל לא ידון רוחי באדם (לעיל ו ג) שנכתב אחר ויולד נח, ואי אפשר לומר כן אלא אם
כן קודם גזירת ק"ב שנה. ושתי הלשונות בכ"ר (פמ"ח סי' י): (ד) יקח נא. על ידי שליח.
והקדוש ברוך הוא שלם לבניו על ידי שליח, שנאמר (במדבר כ יא) ויגרם משה את ידו ויך
את הסלע: ורחצו רגליכם. כסבור שהם ערביים שמשתחוים לאבק רגליהם והקפיד שלא
להכניס עבודה זרה לביתו, אבל לוט שלא הקפיד הקדים לינה לרחיצה, שנאמר (להלן יט
ב) ולינו ורחצו רגליכם: תחת העין. תחת האילן: (ה) וסעדו לבכם. בתורה בנביאים
ובכתובים מצינו דפתא סעדתא דלבא. בתורה וסעדו לבכם, בנביאים סעד לבך פת לחם
(שופטים יט ה). בכתובים ולחם לבב אנוש וסעד (תהלים קד טו). אמר רבי חמא, לבכם
אין כתיב כאן אלא לבכם, מגיד שאין יצר הרע שולט במלאכים: אחר תעבורו. אח"כ
תלכו: כי על כן עברתם. כי הדבר הזה אני מבקש מכם מאחר שעברתם עלי לכבודי: כי
על כן. כמו על אשר. וכן כל כי על כן שבמקרא, כי על כן פאו פצל קרתי (להלן יט ח). כי
על כן ראיתי פניך (להלן לג י), כי על כן לא נתתיך (להלן לח כו), כי על כן ידעת חנתנו
(במדבר י לא): (ו) קמח סלת. סלת לעונות, קמח לעמילן של טבחים, לכסות את הקדירה
לשאוב את הזוהמא: (ז) בן בקר רך וטוב. ג' פרים היו, כדי להאכילן ג' לשונות בחרדל:
אל הנער. זה ישמעאל לחנכו במצות: (ח) ויקח חמאה וגו'. ולחם לא הביא, לפי שפירסה
שרה נדה, שחזר לה אורח כנשים אותו היום ונטמאת העיסה: חמאה. שומן החלב
שקולטין מעל פניו: ובן הבקר אשר עשה. אשר תקן. קמא קמא שתיקן אמטי ואיתי
קמיהו: ויאכלו. נראו כמו שאכלו, מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג: (ט) ויאמרו אליו.
נקוד על אי"ו שבאליו (סופרים פ"ו מ"ג), ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר, כל מקום
שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב וכו', וכאן הנקודה רבה על הכתב אתה
דורש הנקודה, שאף לשרה שאלו אינו אברהם. למדנו שישאל אדם באכסניא שלו לאיש
על האשה ולאשה על האיש. (בבבא מציעא (פו ע"א) איתא, יודעין היו מלאכי השרת
שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. אמר רבי יוסי
בר חנינא, כדי לשגר לה כוס של ברכה): הנה באהל. צנועה היא: (י) כעת חיה. כעת

הזאת לשנה הבאה, ופסח היה, ולפסח הבא נולד יצחק, מדלא קרינן פֶּעַת אלא פֶּעַת, כעת חיה, כעת הזאת שתהא חיה לכם, שתהיו כלכם שלמים וקיימים: שוב אשוב. לא בשרו המלאך שישוב אליו אלא בשליחותו של מקום אמר לו, כמו וַיֹּאמֶר לָהּ מִלְאָךְ הִי הַרְבָּה אַרְבָּה (לעיל טו י), והוא אין בידו להרבות אלא בשליחותו של מקום, אף כאן בשליחותו של מקום אמר לו כן. (אלישע אמר לשונמית, למועד הַזֶּה פֶּעַת חַיָּה אֵת הַבְּקָת בֶּן וַתֹּאמֶר אֶל אֲדֹנָי אֵישׁ הָאֱלֹהִים אֵל תִּכְזֹב בְּשִׁפְחָתְךָ (מלכים ב' ד טז), אותן המלאכים שבשרו את שרה אמרו למועד אשוב. אמר לה אלישע, אותן המלאכים שהם חיים וקיימים לעולם אמרו למועד אשוב, אבל אני בשר ודם שהיום חי ומחר מת, בין חי ובין מת למועד הזה וגו'): והוא אחריו. הפתח היה אחר המלאך: (יא) חדל להיות. פסק ממנה (ב"ר פמ"ח ס"י טז): ארח כנשים. אורח נדות: (יב) בקרבה. מסתכלת במעיה (ואמרה), אפשר הקרבים הללו טעונין ולד, השדים הללו שצמקו מושכין חלב. תנחומא (שופטים יח): עדנה. צחצוח בשר. ולשון משנה (מנחות פו ע"א) משיר את השער ומעדן את הבשר. דבר אחר, לשון עידן, זמן וסת נדות: (יג) האף אמנם. הגם אמת אלד: ואני זקנתי. שינה הכתוב מפני השלום, שהרי היא אמרה ואדני זקן: (יד) היפלא. כתרנומו היתכסי, וכי שום דבר מופלא [ונפרד ומכוסה ממני לומר על דבר שיבא והוא לא יבא, אמת זה יבא] (ומופרד ומכוסה ממני מלעשות כרצוני): למועד. לאותו מועד (המיועד) שקבעתי לך אתמול, למועד הזה בשנה האחרת: (טז) כי יראה וגו' כי צחקת. כי הראשון משמש לשון דהא, שנותן טעם לדבר ותכחש שרה לפי שיראה. והשני משמש בלשון אלא, ויאמר לא (כדברך) [כדברך] הוא אלא צחקת. שאמרו רבותינו (ר"ה ג ע"א, תענית ט ע"א), כי משמש בדי' לשונות, אי, דלמא, אלא, דהא: (טז) וישקפו. כל השקפה שבמקרא לרעה חוץ מהשקיפה ממועון קְדָשָׁךְ (דברים כו טו), שגדול כח מתנות עניים שהופך מדת הרגו לרחמים: לשלחם. ללותם, כסבור אורחים הם: (יז) המכסה אני. בתמיה: אשר אני עושה. בסדום. לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר (לעיל י ט) גְּבוּל הַפְּנֵעֵי מִצִּידוֹן וְגו' בּוֹאֲכָה סְדוֹמָה וְעִמּוֹרָה וְגו'. קראתי אותו אברהם אב המון גוים (לעיל יז ה), ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי: (יח) ואברהם היו יהיה. מדרש אנדה, וְכִרְ צִדִּיק לְבָרְכָה (משלי י ז), הואיל והזכירו ברכו. ופשוטו, וכי ממנו אני מעלים, והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול ולהתברך בו כל גויי הארץ: (יט) כי ידעתיו. לשון חבה כמו מוֹדַע לְאִישָׁה (רות ב א), הלא בעז מדעֲתָנוּ (שם ג ב), וְאֲדַעֵךְ בְּשֵׁם (שמות לג יז). ואמנם עיקר לשון כולם אינו אלא לשון ידיעה, שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתיו, למען אשר יצוה, לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי. ואם תפרשהו כתרנומו, יודע אני בו שיצוה את בניו וגו', אין למען נופל על הלשון: יצוה. לשון הווה, כמו פָּכָה יַעֲשֶׂה אֵיזֵב (איוב א ה): למען הביא. כך הוא מצוה לבניו, שמרו דרך ה' כדי שיביא ה' על אברהם וגו'. על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם, למדנו כל המעמיד בן צדיק כאילו אינו מת: (כ) ויאמר ה'. אל אברהם, (שעשה כאשר אמר שלא יכסה ממנו): כי רבה. כל רבה שבמקרא הטעם למטה בבי"ת, לפי שהן מתורגמין גדולה או גדלה והולכת. אבל זה טעמו למעלה ברי"ש, לפי שמתורגם גדלה כבר, כמו שפירשתי וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה (לעיל טו יז), הַגָּה שָׁבָה יִבְמֶתֶךָ (רות א טו): (כא) ארדה נא. למד לדיינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה, הכל כמו שפירשתי בפרשת הפלגה (לעיל יא ה). דבר אחר, ארדה נא לסוף מעשיהם: הכצעקתה. של מדינה: הבאה אלי עשו. וכן עומדים במרדם כלה אני עושה בהם, ואם לא יעמדו במרדם אדעה מה אעשה להפרע מהן ביסורין ולא אכלה אותן.

וכיוצא בו מצינו במקום אחר, וְעָתָה הוֹרֵד עֲדִיף מֵעֲלִיף וְאֲדַעָה מֶה אֶעֱשֶׂה לָךְ (שמות לג ה). ולפיכך יש הפסק נקודת פסיק בין עשו לבלה, כדי להפריד תיבה מחברתה. ורבותינו דרשו, הכצעקתה, צעקת ריבה אחת שהרגוה במיתה משונה על שנתנה מזון לעני, כמפורש בחלק (סנהדרין קט ע"ב): (כב) ויפנו משם. ממקום שאברהם ליווים שם: ואברהם עודנו עומד לפני ה'. והלא לא הלך לעמוד לפניו אלא הקדוש ברוך הוא בא אצלו ואמר לו זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב וה' עודנו עומד (לפני) [על] אברהם, אלא תיקון סופרים הוא זה (אשר הפכוהו ז"ל לכתוב כן): (כג) ויגש אברהם. מצינו הגשה למלחמה וַיִּגַּשׁ יוֹאָב וגו' (שמואל ב' י יג), הגשה לפיוס וַיִּגַּשׁ אֱלֹוֹי יְהוּדָה (להלן מד יח), והגשה לתפלה וַיִּגַּשׁ אֱלֹוֹהֵי הַנְּבִיא (מלכים א' יח לו). ולכל אלה (נכנס) [ויגש] אברהם, לדבר קשות (ולפיוס) ולתפלה: האף תספה. הגם תספה. ולתרגום של אונקלוס שתרגמו לשון רוגז כך פירושו, האף ישיאך שתספה צדיק עם רשע: (כד) אולי יש חמשים צדיקים. עשרה צדיקים לכל כרך וכרך, כי חמשה מקומות יש: (כה) חלילה לך. ואם תאמר לא יצילו הצדיקים את הרשעים, למה תמית הצדיקים: חלילה לך. חולין הוא לך, יאמרו כך היא אומנתו שוטף הכל צדיקים ורשעים, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה: כדבר הזה. לא הוא ולא כיוצא בו: חלילה לך. לעולם הבא: השופט כל הארץ. נקוד בחט"ף פתח ה"א של השופט, לשון תמיה, וכי מי שהוא שופט לא יעשה משפט אמת: (כו) אם אמצא בסדום וגו' לכל המקום. (לכל הכרכים. לפי שסדום היתה מטרפולין וחשובה מכולם תלה בה הכתוב): (כז) ואנכי עפר ואפר. וכבר הייתי ראוי להיות עפר על ידי המלכים ואפר על ידי נמרוד, לולא רחמיך אשר עמדו לי: (כח) התשחית בחמשה. והלא הן ט' לכל כרך, ואתה צדיקו של עולם תצטרף עמהם: (כט) אולי ימצאון שם ארבעים. וימלטו ד' הכרכים. וכן שלשים יצילו ג' מהם, או עשרים יצילו ב' מהם, או עשרה יצילו אחד מהם: (לא) הואלתי. רצייתי כמו וַיִּוָּאֵל מֹשֶׁה (שמות ב כא): (לב) אולי ימצאון שם עשרה. על הפחות לא ביקש, אמר, דור המבול היו ח' נח ובניו ונשיהם ולא הצילו על דורם. ועל ט' על ידי צירוף כבר בקש ולא מצא: (לג) וילך ה' וגו'. כיון שנשתתק הסניגור הלך לו הדיין: ואברהם שב למקומו. נסתלק הדיין נסתלק הסניגור והקטיגור מקטרג, ולפיכך ויבואו שני המלאכים סדומה להשחית:

פרק יט

(א) שני המלאכים. אחד להשחית את סדום, ואחד להציל את לוט, והוא אותו שבא לרפאות את אברהם. והשלישי שבא לבשר את שרה, כיון שעשה שליחותו נסתלק לו: המלאכים. ולהלן קראם אנשים (לעיל יח ב, ופסוק טז), כשהיתה שכינה עמהם קראם אנשים. דבר אחר, אצל אברהם שכחו גדול והיו (ה)מלאכים תדירין אצלו כאנשים קראם אנשים, (ו)אצל לוט קראם מלאכים: בערב. וכי כל כך שהו המלאכים מחברון לסדום, אלא מלאכי רחמים היו וממתנינים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם סנגוריא: ולוט ישב (בשער סדום. ישב) כתיב, אותו היום מינוהו שופט (עליהם) [על השופטים]: וירא לוט וגו'. מבית אברהם למד לחזר על האורחים: (ב) הנה נא אדני. הנה נא אתם אדונים לי אחר שעברתם עלי. דבר אחר, הנה נא צריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו שלא יכירו בכם, וזו היא עצה נכונה: סורו נא. עקמו את הדרך לביתי דרך עקלתון, שלא יכירו שאתם נכנסים שם, לכך נאמר סורו. (בראשית רבה (פ"ג סי' ד): ולינו ורחצו רגליכם. וכי דרכן של בני אדם ללון תחלה ואח"כ לרחוץ, ועוד שהרי אברהם אמר להם תחלה ורחצו רגליכם. אלא כך אמר לוט, אם כשיבואו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם יעלילו

עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו, לפיכך אמר מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם שיהיו נראין כמו שבאו עכשיו, לפיכך אמר לינו תחלה ואחר כך רחצו: ויאמרו לא. ולאברהם אמרו (יח ה) כן תעשה, מכאן שמסרבין לקמן ואין מסרבין לגדול: כי ברחוב נלין. הרי כי משמש בלשון אלא, שאמרו לא נסור אל ביתך אלא ברחובה של עיר נלין: (ג) ויסרו אליו. עקמו את הדרך לצד ביתו: ומצות אפה. פסח היה (ב"ר פמ"ח סי' יב): (ד) טרם ישכבו ואנשי העיר (אנשי סדום). כך נדרש בב"ר (פ"ג סי' ה), טרם ישכבו ואנשי העיר) היו בפיהם של מלאכים, שהיו שואלים ללומ מה טיבם ומעשיהם והוא אומר להם רובם רשעים. עודם מדברים בהם ואנשי סדום (וגו). ופשוטו של מקרא, ואנשי העיר אנשי רשע נסבו על הבית, ועל שהיו רשעים נקראים אנשי סדום, כמו שאמר הכתוב וְאֲנָשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים (לעיל יג ג): כל העם מקצה. מקצה העיר עד הקצה, שאין אחד מוחה בידם, שאפילו צדיק אחד אין בהם: (ה) ונדעה אותם. במשכב זכר, כמו (פסוק ח) אשר לא ידעו איש: (ח) האל. כמו האלה: כי על כן באו. כי הטובה הזאת תעשו לכבודי על אשר באו בצל קורתני. תרגום במלל יְשׁוּתֵי. תרגום של קורה יְשׁוּתָא: (ט) ויאמרו גש הלאה. (קרב להלאה, כלומר התקרב לצדדין והתרחק ממנו. וכן כל הלאה שבמקרא לשון רחוק כמו זרה הָלָאָה (במדבר יז ב), הַגָּה הַחַצִּים מִמֶּךָ וְהָלָאָה (שמואל א' כ כב). גֶּשׁ הַלְאָה, הַמְשִׁיךְ לְהַלֵּן, בלשון לע"ז טריטידנו"ש, ודבר נזיפה הוא לומר אין אנו חוששין לך. ודומה לו, קָרַב אֶלֶיךָ אֵל תִּגְשׁ בִּי (ישעיה סה ה), וכן גֶּשׁ לִי וְאֲשַׁבָּה (שם מט כ), המשך לצדדים בעבורי ואשב אצלך. אתה מליץ על האורחים, איך מלאך לבך. על שאמר להם על הבנות אמרו לו גש הלאה לשון נחת, ועל שהיה מליץ על האורחים אמרו האחד בא לגור, אדם נכרי יחידי אתה בינינו שבאת לגור, וישפוט שפוט, ונעשית מוכיח אותנו) [כמו התרחק מכאן וסור מעלינו. וכן כל הלאה שבמקרא לשון הפרדה להלן, כמו זרה הלאה (במדבר יז ב), ואל תתמה על לשון גישה האמור כאן שכן דרך מקראות לדבר כמו האומרים קרב אליך. ועל שאתה מליץ על האורחים איך מלאך לבך, אדם נכרי יחידי אתה בינינו שבאת לגור, וישפוט שפוט, נעשית מוכיח אותנו]: הדלת. היא הסובבת לנעול ולפתוח: (יא) פתח. הוא החלל שבו נכנסין ויוצאין: בסנורים. מכת עורון: מקמן ועד גדול. הקטנים התחילו בעבירה תחלה, שנאמר מִנְעֵר וְעַד זָקֵן (לעיל פסוק ד), לפיכך התחילה הפורענות מהם: (יב) עוד מי לך פה. פשוטו של מקרא, מי [מש]לך עוד בעיר הזאת חוץ מאשתך ובנותיך שבבית: חתן ובניך ובנותיך. אם יש לך חתן או בנים ובנות הוצא מן המקום: ובניך. בני בנותיך הנשואות. ומדרש אגדה, עוד, מאחר שעושין נבלה (כזאת) [זו] מי לך פתחון פה ללמד סנגוריא עליהם, שכל הלילה היה מליץ עליהם טובות, קרי ביה מי לך פה: (יד) חתניו. שתי בנות נשואות היו לו בעיר: לקחי בנותיו. שאותן שבבית ארוסות להם: (טו) ויאיצו. כתרנומו ודחיקו, מהרוהו: הנמצאות. המזומנות לך בבית להצילם. ויש מדרש אגדה וזה ישובו של מקרא: תספה. תהיה כלה. עד תם קל הדור (דברים ב יד) מתורגם עד דָּסַף כל דרא: (טז) ויתמהמה. כדי להציל את ממונו: ויחזיקו. אחד מהם היה שלית להצילו וחברו להפוך את סדום, לכך נאמר ויאמר המלט ולא נאמר ויאמרו: (יז) המלט על נפשך. דייך להציל נפשות אל תחוס על הממון: אל תביט אחריך. אתה הרשעת עמהם ובזכות (אברהם) [אחרים] אתה ניצול, אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול: בכל הככר. כבר הירדן: ההרה המלט. אצל אברהם ברח שהוא יושב בהר, שנאמר (לעיל יב ח) וַיֵּעֲתַק מִשָּׁם הַהָרָה. ואף עכשיו היה יושב שם, שנאמר (לעיל יג ג) עַד הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הָיָה שָׁם אֶהְיֶה בְּתַחֲלָה. ואף על פי שכתוב (שם שם יח) וַיֵּאָהֵל אַבְרָם וְגו', אהלים הרבה היו

לו ונמשכו עד הברון. המלט. לשון השמטה, וכן כל המלטה שבמקרא אשמוצי"ר בלע"ז. וכן והמליטה זכר (ישעיה סו ז), שנשמט העובר מן הרחם. כצפור נמלטה (תהלים קכד ז). לא יכלו מלט משא (ישעיה מו ב), להשמיט משא הרעי שבנקביהם: (יח) אל נא אדני. רבותינו אמרו (ששם זה) [שזה שם] קדש, שנאמר בו להחיות את נפשי, מי שיש בידו להמית ולהחיות. ותרנמו בבעו כען ה': אל נא. אל תאמר אלי להמלט ההרה. נא. לשון בקשה (סוטה י ע"ב): (יט) פן תדבקני הרעה. כשהייתי אצל אנשי סדום היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי בני העיר והייתי נראה צדיק וכדאי להנצל, וכשאבא אצל צדיק אני כרשע. וכן אמרה הצרפית לאליהו באת אלי להזכיר את עוני (מלכים א' יז יח), עד שלא באת אצלי היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי עמי ואני צדקת בנייהם, ומשבאת אצלי לפי מעשיך אני רשעה: (כ) העיר הזאת קרובה. קרובה ישיבתה, נתיישרה מקרוב, לפיכך לא נתמלאה סאתה עדיין. ומה היא קריבתה, מדור הפלגה (שנתפלגו האנשים והתחילו להתישב איש במקומו, והיא היתה בשנת מות פלג, ומשם ועד כאן נ"ב שנה, שפלג מת בשנת מ"ח לאברהם. כיצד, פלג חי אחרי הולידו את רעו ר"ט שנה, צא מהם ל"ב כשנולד שרוג, ומשרוג עד שנולד נחור ל' הרי ס"ב, ומנחור עד שנולד תרח כ"ט הרי צ"א, ומשם עד שנולד אברהם ע' הרי קס"א, תן להם מ"ח הרי ר"ט, ואותה שנה היתה שנת הפלגה, וכשנחרבה סדום היה אברהם בן צ"ט שנה, הרי מדור הפלגה עד כאן נ"ב שנה, וצוער איחרה ישיבתה אחרי ישיבת סדום וחברותיה שנה אחת, הוא שנאמר אמלטה נא, נא בנימטריא נ"א: הלא מצער היא. והלא עוונותיה מועטין ויכול אתה להניחה ותחי נפשי בה, זהו מדרשו. ופשוטו של מקרא, הלא עיר קטנה היא ואנשים בה מעט, אין לך להקפיד אם תניחנה ותחי נפשי בה: (כא) גם לדבר הזה. לא דיך שאתה ניצול אלא אף כל העיר אציל בגללך: הפכי. הופך אני, כמו עד באי (להלן מח ה), אתרי ראי (לעיל טז יג), מדי דברי בו (ירמיה לא יט): (כב) כי לא אוכל לעשות. זהו עונשן של מלאכים על שאמרו (פסוק יג) כי משחיתים אנחנו ותלו הדבר בעצמן, לפיכך לא זוו משם עד שהזוקקו לומר שאין הדבר ברשותן: כי לא אוכל. לשון יחיד. מכאן אתה למד שהאחד הופך והאחד מציל [את לוט], שאין שני מלאכים נשלחים לדבר אחד: על בן קרא שם העיר צוער. על שם והוא מצער (לעיל פסוק כ): (כד) וה' המטיר. כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו: המטיר על סדום. (בעלות) [מעלות] השחר, כמו שנאמר (לעיל פסוק טו) וכמו השחר עלה, שעה שהלבנה עומדת ברקיע עם החמה. לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם ללבנה, אמר הקדוש ברוך הוא אם אפרע מהם ביום יהיו עובדי לבנה אומרים אילו היה בלילה שהלבנה מושלת לא היינו חרבין, ואם אפרע מהם בלילה יהיו עובדי החמה אומרים אילו היה ביום כשהחמה מושלת לא היינו חרבין, לכך כתיב וכמו השחר עלה ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלים: (המטיר וגו' גפירת ואש. בתחלה מטר ונעשה גפירת ואש): מאת ה'. דרך המקראות לדבר כן, כמו נשי למך (לעיל ד כג) ולא אמר נשי. וכן אמר דוד קחו עמכם את עבדי אדניכם (מלכים א' א לג) ולא אמר מעבדי. וכן אמר אחשורוש בשם המלך (אסתר ח ח) ולא אמר בשמי. אף כאן אמר מאת ד' ולא אמר מאתי: מן השמים. והוא שאמר הכתוב (איוב לו לא) כי בם ידין עמים וגו'. כשבא ליסר הבריות מביא עליהם איש מן השמים כמו שעשה לסדום, וכשבא להוריד המן, מן השמים, הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד): (כה) ויהפך את הערים וגו'. ארבעתם יושבות בסלע אחד והפכן מלמעלה למטה, שנאמר (איוב כח ט) פתחמיש שלח ידו וגו': (כו) ותבט אשתו מאחוריו. של לוט: ותהי נציב מלח. במלח הטאה ובמלח לקתה. אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו, אמרה לו אף המנהג

הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה: (כה) קיטור. תימור של עשן, טורק"א בלע"ז: הכבשן. חפירה ששורפין בה את האבנים לסיד, וכן כל כבשן שבתורה: (כמ) ויזכור אלהים את אברהם. מהו זכירתו של אברהם על לוט, נזכר שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם ושמע שאמר אברהם במצרים על שרה אחותי היא ולא גלה הדבר שהיה חס עליו, לפיכך חס הקדוש ברוך הוא עליו בראשית רבה (פנ"א סי' ו'): (ל) כי ירא לשבת בצוער. לפי שהיתה קרובה לסדום: (לא) אבינו זקן. ואם לא עכשיו אימתי, שמא ימות או יפסוק מלהוליד: ואיש אין בארץ. סבורות היו שכל העולם נחרב, כמו בדור המבול: (לג) ותשקין וגו'. יין נזדמן להן במערה להוציא מהן שני אומות: ותשכב את אביה. ובצעירה כתיב (פסוק לה) ותשכב עמו, צעירה לפי שלא פתחה בזנות אלא אחותה למדתה היסך עליה הכתוב ולא פירש ננותה, אבל בכירה שפתחה בזנות פרסמה הכתוב במפורש: ובקומה. של בכירה, נקוד (אבות דר"נ פרק מג, מסכת סופרים פרק ו), לומר [הרי הוא כאילו לא נכתב] שבקומה ידע ואף על פי כן לא נשמר ליל שני מלשתות. (אמר רבי לוי, כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות לסוף מאכילין אותו משרו): (לו) ותהרין וגו'. אף על פי שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה אלו שלטו בעצמן והוציאו ערותן (ס"א עדותן) לחוץ ונתעברו מביאה ראשונה) [ועברו כמביאה שניה]: (לז) מואב. זו שלא היתה צנועה פירסמה שמאביה הוא, אבל צעירה קראתו בלשון נקיה. וקבלה שכר בימי משה, שנאמר בבני עמון (דברים ב יט) וְאֵל תִּתְּנָהּ בָּם, כלל. ובמואב לא הזהיר אלא שלא ילחם בם, אבל לצערן התיר לו:

פרק כ (א) ויסע משם אברהם. כשראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים והשבים נסע לו משם. דבר אחר, להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו: (ב) ויאמר אברהם. כאן לא נטל רשות אלא על כרחא [ו]שלא בטובתה, לפי שכבר לוקחה לבית פרעה על ידי כן: אל שרה אשתו. על שרה אשתו. וכיוצא בו אֵל הַלְקַח אֶרֶז וְגו' וְאֵל (מות) חֲמִיָּה (שמאול א' ד כא), (שניהם בלשון על): (ד) לא קרב אליה. המלאך מנעו, כמו שנאמר (להלן פסוק ו) לֹא נִתְּיָד לְנִגְעַ אֱלֹהִים: הגוי גם צדיק תהרוג. אף אם הוא צדיק תהרגנו), שמא כך דרכך לאבד האומות הנם, כך עשית לדור המבול (ולדור הפלגה), אף אני אומר שהרגתם על לא דבר כשם שאתה אומר להרגני: (ה) גם היא. לרבות עבדים וְנַמְלִים וְחֲמָרִים שלה, את כולם שאלתי ואמרו לי אחיה הוא: בתם לבני. שלא דמיתי להטוא: ובנקיון כפי. נקי אני מן החטא שלא נגעת בה: (ו) ידעתי כי בתם לבבך וגו'. אמת שלא דמית מתחלה לחטוא, אבל נקיון כפים אין כאן (הדא אמרה משמוש ידיים יש כאן): לא נתתיך. לא ממך היה שלא נגעת בה אלא השכתי אני אותך מחטוא ולא נתתי לך כח, וכן וְלֹא נִתְּנוּ אֱלֹהִים (להלן לא ז), וכן וְלֹא נִתְּנוּ אֱבִיָּה לְבֹא (שופטים טו א) [לא נתן לו מקום]: (ז) השב אשת האיש. ואל תהא סבור (שמא תתנגד) [שתתנגד] בעיניו ולא יקבלנה או [ש]ישנאך ולא יתפלל עליך. (אמר לו אבימלך ומי מפרסמו שלא נגעת בה. אמר לו): כי נביא הוא. ויודע שלא נגעת בה, לפיכך ויתפלל בעדך: (ט) מעשים אשר לא יעשו. מכה אשר לא הורגלה לבא על בריה באה לנו על ידך, עצירת כל נקבים של זרע (ושל) קטנים ורעי ואזנים וחוטם: (יא) רק אין יראת אלהים. אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו, או על עסקי אשתו שואלין אותו אשתך היא או אחותך היא: (יב) אחותי בת אבי היא. ובת אב מותרת לבן נח, שאין אב(ות) לגוי, וכדי לאמת דבריו (השיבו) [השיבם] כן. ואם תאמר, (ו)הלא בת אחיו היתה, בני בנים הרי הם כבנים והרי היא בתו של תרח, וכך אמר ללוט פִּי אֲנִישִׁים אֲחִים אֲנִיָּהּנו (לעיל יג ח): אך לא בת אמי.

הרן מאם אחרת היה: (יג) ויהי כאשר התעו אותי וגו'. אונקלוס תרגם מה שתרגם, ויש לישבו עוד דבר דבור על אפניו. כשהוציאני הקדוש ברוך הוא מבית אבי להיות משוטט ונד ממקום למקום (ידעתי שאעבור במקום רשעים) ואומר לה זה הסדך: כאשר התעו. לשון רבים. (ואל תתמה כי) בהרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי לשון רבים, אֲשֶׁר הִלְכוּ אֱלֹהִים (שמואל ב' ז כג), אֱלֹהִים חַיִּים (דברים ה כג), אֱלֹהִים קְדָשִׁים (יהושע כד יט). וכל לשון אלהים לשון רבים, וכן וַיִּקַּח אֲדֹנָי יוֹסֵף (להלן לט כ), וַאֲדֹנָי הָאֲדֹנָיִם (דברים י יז), אֲדֹנָי הָאָרֶץ (להלן מב ל), וכן פְּעֻלָּיו עִמּוֹ (שמות כב יד), וְהוּעַד בְּבַעְלָיו (שם כא כט). ואם תאמר מהו לשון התעו, כל הגולה ממקומו ואינו מיושב קרוי תועה, כמו וַתִּלְךָ וַתִּתַּע (להלן כא יד), תַּעֲיִתִי בַּשָּׂה אֲבִד (תהלים קיט קעו), יִתְּעוּ לְבָלִי אֲכַל (איוב לח מא) יצאו (ויתעו) [וינועו] לבקש אכלם: אמרי לי. עלי, וכן וַיִּשְׁאַלוּ אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ (להלן כו ז) על אשתו. וכן וַאֲמַר פֶּרְעָה לְבִנֵּי יִשְׂרָאֵל (שמות יד ג) (כמו על בני ישראל). פֶּן יֵאמְרוּ לִי אִשָּׁה הִרְגַתְהוּ (שופטים ט נד): (יד) ויתן לאברהם. כדי שיתפיים ויתפלל עליו: (טז) הנה ארצי לפניך. אבל פרעה אמר לו הֲנִי אֲשַׁתְּךָ קַח וְלָךְ (לעיל יב יט), לפי שנתירא שהמצריים שטופי זמה: (טז) ולשרה אמר. אבימלך לכבודה כדי לפייסה, הנה עשיתי לך כבוד זה, נתתי ממון לאחיד שאמרת עלי אחי הוא, הנה (הממון) הכבוד הזה לך כסות עינים, לכל אשר אתך, יכסו עיניהם שלא יקילוך, שאילו השיבותיך ריקנית יש להם לומר לאחר שנתעלל בה החזירה, עכשיו שהוצרכתי לבזבז ממון ולפייסך יודעים (יהיו) שעל כרחי השיבותיך ועל ידי נס: ואת כל. ועם כל באי (ה)עולם: ונכחת. יהא לך פתחון פה להתוכח ולהראות דברים נכרים הללו. ולשון הוכחה בכל מקום ברור דברים, ובלע"ז אשפורפי"ר. ואונקלוס תרגם בפנים אחרים, ולשון המקרא כך הוא נופל על התרגום, הנה הוא לך כסות של כבוד על העינים שלי ששלטו בך ובכל אשר אתך, ועל כן תרגמו וחזית יתיך וית כל דעמך. ויש מדרשי אנדה, אבל ישוב לשון המקרא פירשתי: (יז) וילדו. כתרגמו וְאֶתְרוּחוּ, נפתחו נקביהם והוציאו והיא לידה שלהם: (יח) בעד כל רחם. כנגד כל פתח: (על דבר שרה. על פי דבורה של שרה):

פרק כא (א) וה' פקד את שרה וגו'. סמך פרשה זו לכאן ללמדך, שכל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, שנאמר (לעיל כ יז) וַיִּתְפַּלֵּל וְגו' וסמך ליה וְה' פָּקַד אֶת שָׂרָה, שפקד כבר קודם שריפא את אבימלך: פקד את שרה כאשר אמר. בהריון: כאשר דבר. בלידה. והיכן היא אמירה, והיכן הוא דבור, אמירה, וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים אֲבַל שָׂרָה אֲשַׁתְּךָ וְגו' (לעיל יז יט), דבור, היה דבר ה' אל אברם בברית בין הבתרים (לעיל טו א), ושם נאמר (פסוק ד) לֹא יִרְשָׁךְ זֶה וְגו' והביא היורש מן שרה: ויעש ה' לשרה כאשר דבר. לאברהם: (ב) לזקוניו. שהיה זיו אקונין שלו דומה לו: למועד אשר דבר. ר' יודן ורבי חמא, רבי יודן אומר מלמד שנולד לתשעה חדשים שלא יאמרו מביתו של אבימלך הוא, ורבי חמא אומר לשבעה חדשים: למועד אשר דבר אתו. דמליל יתיה, את המועד אשר דבר וקבע. כשאמר לו למועד אָשׁוּב אֵלֶיךָ (לעיל יח יד) שרט לו שריטה בכותל, ואמר לו כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה האחרת תלד: (ו) יצחק לי. ישמח עלי. ומדרש אנדה, הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו (בו ביום), הרבה תפלות נענו עמה, ורב שחוק היה בעולם: (ז) מי מלל לאברהם. לשון שבח וחשיבות, (כמו מי פָּעַל וְעָשָׂה (ישעיה מא ד), מִי בָּרָא אֱלֹהָ (שם מ כו)), ראו מה הוא ומי הוא (וכמה הוא) גדול שומר הבטחתו, (הקדוש ברוך הוא) מבטיח ועושה: מלל. שינה הכתוב ולא אמר דבר, גימטריא שלו מאה, כלומר לסוף מאה לאברהם: היניקה בנים שרה. ומהו בנים

לשון רבים, ביום המשתה הביאו (ה)שרות בניהן עמהן והיניקה אותם, שהיו אומרות לא ילדה שרה אלא אסופי הביאה מן השוק: (ח) ויגמל. לסוף כ"ד חודש: משתה גדול. שהיו שם גדולי הדור שם ועבר ואבימלך: (ט) מצחק. לשון עבודה זרה, כמו שנאמר (שמות לב ו) וַיִּקְמוּ לְצַחֵק. דבר אחר, לשון גילוי עריות, כמה דתימא (להלן לט יז) לְצַחֵק בִּי. דבר אחר, לשון רציחה כמו יְקוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וַיִּשְׁחָקוּ לְפָנֵינוּ וגו' (שמאול ב' ב יד): (י) (עם בני וגו'). מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני אתה למד שהיה) מריב עם יצחק על הירושה, ואמר אני בכור ונוטל פי שנים, ויוצאים לשדה ונוטל קשתו ויורה בו הצים, כמה דתימא (משלי כו יח-יט) כְּמַתְּלֵהְלֵה הַיָּדָה זְקִים וגו' וְאָמַר הֲלֹא מִשְׁחָק אָנֹכִי: עם בני עם יצחק. מכיון שהוא בני אפילו אם אינו הגון כיצחק, או הגון כיצחק אפילו אינו בני (אין זה כדאי לירש עמו), קל וחומר (עם בני עם יצחק) ששתיהן בו: (יא) על אודות בנו. (ששמע) שיצא לתרבות רעה. ופשוטו, על שאמרה לו לשלחו: (יב) שמע בקלה. למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות: (יד) לחם וחמת מים. ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו על שיצא לתרבות רעה: ואת הילד. אף הילד שם על שכמה, שהכניסה בו שרה עין רעה ואחותו חַמָּה ולא יכול לילך ברגליו: (ותלך ותתע. חזרה לגדולי בית אביה): (טו) ויכלו המים. לפי שדרך חולים לשתות הרבה: (טז) מנגד. מרחוק: כמטחוי קשת. כשתי טיחות, והוא לשון יריית חץ. בלשון משנה שהטיח באשתו (יבמות צ ע"ב), על שם שהזרע יורה כחץ. ואם תאמר, היה לו לכתוב כמטחי קשת, משפט הוי"ו ליכנס לכאן, כמו בַּחֲגוּי הַסֵּלַע (שה"ש ב יד), מגזרת וְהִיָּתָה אֲדָמַת יְהוּדָה לְמַצְרַיִם לְחֵנָא (ישעיה יט יז), ומגזרת יחוגו וַיִּנּוּעוּ בְּשִׁבּוֹר (תהלים קז כז). וכן קָצְוֵי אֶרֶץ (שם סה ו) מגזרת קצה: ותשב מנגד. כיון שקרב למות הוסיפה להתרחק: (יז) את קול הנער. (מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים עליו) והיא קודמת להתקבל) (מכאן שתפלת החולה מתקבלת מתפלת אחרים עליו): באשר הוא שם. לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון, ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות. לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים, רבונו של עולם מי שעתיד (זרעו) להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר, והוא משיבם, עכשיו מה הוא צדיק או רשע, אמרו לו, צדיק (ר"ל בענין זה שאינו ראוי לעונש מיתה בצמא ודו"ק), אמר להם, לפי מעשיו של עכשיו אני דנו. וזהו באשר הוא שם. והיכן המית את ישראל בצמא, כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר (ישעיה כא יג-יד) מִשָּׂא בְּעָרְבַּ וְגו' לְקִרְאָת צִמָּא הֲתֵי מִים וגו', כשהיו מוליכין אותם אצל [ארץ] ערביים היו ישראל אומרים לשוביהם בבקשה מכם הוליכונו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר (שם שם יג) אַרְחֹת דְּדָנִים, (אל תקרי דננים אלא דודים), ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר (ודג) מלוח ונודות נפוחים, כסבורים ישראל שהם מלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו הרוח נכנסת בגופו ומת: (כ) רובה קשת. יורה הצים בקשת: קשת. על שם האומנות, כמו תָּמַר נָמַל צִיד, לפיכך השי"ן מודגשת. היה יושב במדבר ומלססם את העוברים, הוא שנאמר (לעיל טז יב) יָדוּ בְּפֶל וגו': (כא) מארץ מצרים. ממקום גדוליה, שנאמר (לעיל טז א) וְלָהּ שִׁפְחָה מְצֻרִית וגו'. (היינו דאמרי אינשי, זרוק חוטרך לאוירא אעיקריה קאי): (כב) אלהים עמך. לפי שראו שיצא משכונת סדום לשלום, ועם המלכים נלחם ונפלו בידו, ונפקדה אשתו לזקוניו: (כג) ולניני ולנכדי. עד כאן רחמי האב על הבן: כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי. שאמרת לך (לעיל כ טו) הִנֵּה אֶרְצִי לְפָנֶיךָ: (כה) והוכח. נתוכח עמו על כך: (ל) בעבור תהיה לי. זאת: לעדה. לשון עדות, (לשון) של נקבה, כמו וְעֵדָה הַמַּצְבָּה (להלן לא נב): כי חפרתי את הבאר. מריבים היו עליה רועי אבימלך ואומרים אנחנו חפרנוה. אמרו ביניהם, כל מי שיתראה על הבאר ויעלו המים לקראתו שלו היא, ועלו לקראת אברהם:

(לג) אשל. רב ושמואל, חד אמר פרדס להביא ממנו [מיני] פירות לאורחים בסעודה, וחד אמר פונדק לאכסניא ובו כל מיני (פירות) [מאכל]. ומצינו לשון נטיעה באהלים, שנאמר (דניאל יא מה) וַיִּטַע אֶתְהַלִּי אֶפְדָּנוֹ: ויקרא שם וגו'. על ידי אותו אשל נקרא שמו של הקדוש ברוך הוא אלוה (לכל ה)עולם. לאחר שאוכלים ושותים אמר להם ברכו למי שאכלתם משלו, סבורים אתם שמשלי אכלתם משל מי שאמר והיה העולם אכלתם: (לד) ימים רבים. מרובים על של הברון, בחברון עשה כ"ה שנה וכאן כ"ו. שהרי בן ע"ה שנה היה בצאתו מחרן, [ו]אותה שנה ויבא וישב באלוני ממרא, שלא מצינו קודם לכן שנתיישב אלא שם, שבכל מקומותיו היה כאורח חונה ונוסע והולך, שנאמר (לעיל יב ו, ח, י) וַיַּעֲבֹר אֶבְרָם, וַיַּעֲתֵק מִשָּׁם, וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ וַיֵּרֶד אֶבְרָם מִצְרַיִם, ובמצרים לא עשה אלא שלשה חדשים, שהרי שלחו פרעה, מיד וַיִּלְךָ לְמִסְעָיו (לעיל יג ג) עד וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֵי מִמְרָא אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן (שם פסוק יח), שם ישב עד שנהפכה סדום, מיד וַיִּסַּע מִשָּׁם אֶבְרָם (לעיל כ א) מפני בושה של לוט, ובא לארץ פלשתים, ובן צ"ט שנה היה, שהרי בשלישי למילתו באו אצלו המלאכים, הרי כ"ה שנה. וכאן כתיב ימים רבים מרובים על הראשונים, ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ואם היו מרובים עליהם שתי שנים או יותר היה מפרשם, (ועל) [עכשיו שלא פירש כמה היו מרובים על] כרחק אינם יתרים יותר משנה, הרי כ"ו (שנה. מיד) [שנים לסוף עשרים ושש] יצא משם וחזר לחברון, ואותה שנה קדמה לפני עקידתו של יצחק י"ב שנים. כך שנויה בסדר עולם (פרק א):

פרק כב (א) אחר הדברים האלה. (יש מרבותינו אומרים) אחר דבריו של שטן, שהיה מקטרג ואומר מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד, אמר לו כלום עשה אלא בשביל בנו אילו הייתי אומר לו זבח אותו לפני לא היה מעכב. ויש אומרים, אחר דבריו של ישמעאל שהיה מתפאר על יצחק שמל בן י"ג שנה ולא מיחה, אמר לו יצחק, באבר אחד אתה מיראני אילו אמר לי הקדוש ברוך הוא זבח עצמך (לפני) לא הייתי מעכב: הנני. כך היא ענייתם של חסידים, לשון ענוה הוא ולשון זימון. [והאלקים נסה – י"י צדיק יבחן, א"ר יוחנן הפשתני הזה כו':] (ב) קח נא. אין נא אלא לשון בקשה (סנהדרין פט ע"ב), אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזו הנסיון, שלא יאמרו הראשונות (לא היה) [אין] בהן ממש: את בנדך. אמר לו, שני בני יש לי. אמר לו, את יחידך. אמר לו, זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אמר לו, אשר אהבת. אמר לו, שניהם אני אוהב. אמר לו, את יצחק. ולמה לא גילה לו מתחלה, שלא לערבבו פתאום ותזוה דעתו עליו ותטרף, וכדי לחבב עליו את המצוה, וליתן לו שכר על כל דבור ודבור: ארץ המוריה. ירושלים, וכן בדברי הימים (ב' ג א) לְבָנוֹת אֶת בֵּית ה' בְּירוּשָׁלַם בְּהַה מְזוֹרָה. ורבותינו פירשו, על שם שמשם הוראה יצאה לישראל. ואונקלוס תרגמו, על שם (עבודת ה)קטרת, שיש בו מור נרד ושאר בשמים: והעלהו. לא אמר לו שחטוהו, לפי שלא היה חפץ הקדוש ברוך הוא לשחטו אלא להעלהו להר לעשותו עולה, ומשהעלהו אמר לו הורידהו: אחד ההרים. הקדוש ברוך הוא מתהא הצדיקים (ס"א משהא לצדיקים) ואחר כך מגלה להם, וכל זה כדי להרבות שכרן. וכן אֵל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֶרְאָךָ (לעיל יב א), וכן ביונה (ג ב) וַקְרָא אֶלְיָהָ אֶת הַקְּרִיָּאָה: (ג) וישכם. נזדרזו למצוה: ויחבשו. הוא בעצמו, (ולא צוה לאחד מעבדיו, ש)האהבה מקלקלת את השורה: את שני נערי. ישמעאל ואליעזר, שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים, שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה השני עמו: ויבקע. תרגמו וצלת, כמו וְצָלְחוּ הַיָּרְדֵן (שמואל ב' יט יח), לשון ביקוע. פינדר"א בלע"ז: (ד) ביום השלישי. למה איחר מלהראותו מיד, כדי שלא יאמרו הממו וערבבו (פתאום

וטרף דעתו), ואילו היה לו שהות להמלך אל לבו לא היה עושה: וירא את המקום. ראה ענן קשור על ההר: (ה) עד כה. כלומר דרך מועט למקום אשר לפנינו. ומדרש אנדה, אראה היכן הוא מה שאמר לי המקום ביה יהיה זרעך (לעיל טו ה): ונשובה. נתנבא שישבו שניהם: (ו) המאכלת. סכין, על שם שאוכלת (את ה) בשר, כמה דתימא (דברים לב מב) וְחָרְבֵי תֹאכְלֵי בֶשֶׂר, ושמכשרת בשר לאכילה. דבר אחר, זאת נקראת מאכלת, על שם שישראל אוכלים מתן שכרה: וילכו שניהם יחדו. אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה כיצחק שלא היה מרגיש בדבר: (ח) יראה לו השה. כלומר יראה ויבחר לו השה, ואם אין שה, (לעולה בני. ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך להשחט, וילכו שניהם יחדו, בלב שוה) [בני ואע"פ כן יחדו בלב שלם]: (ט) ויעקד. ידיו ורגליו מאחוריו הידים והרגלים ביחד היא עקידה, והוא לשון עקדים (להלן ל טז) שהיו קרסוליהם לבנים מקום שעוקדין אותן בו היה ניכר: (יא) אברהם אברהם. לשון חבה הוא (כ)שכופל את שמו: (יב) אל תשלה. לשחוט, אמר לו, אם כן לחנם באתי לכאן אעשה בו חבלה ואוציא (ממנו) מעט דם. אמר לו, אל תעש לו מאומה (אל תעש בו מום): כי עתה ידעתי. (אמר רבי אבא, אמר לו אברהם, אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי כי בייצחק יקרא לך זרע (לעיל כא יב) וחזרת ואמרת קח נא את בנך, (לעיל פסוק ב) עכשיו אתה אומר לי אל תשלה ידך אל הנער. אמר לו הקדוש ברוך הוא, לא אהלל פְּרִיִּי וּמוֹצֵא שְׂפָתַי לֹא אֲשַׁנֶּה (תהלים פט לה), כשאמרתי לך קח (פסוק ב), מוצא שפתי לא אשנה, לא אמרתי לך שחטוהו אלא העלהו (לעיל פסוק ב), אסקתיה אחתיה): כי עתה ידעתי. מעתה יש לי מה להשיב לשטן ולאומות התמהים מה היא חיבתי אצלך, (יש) [ידעתי] לי פתחון פה עכשיו, שרואים כי ירא אלהים אתה: (יג) והנה איל. מוכן היה לכך מששת ימי בראשית: אחר. אחרי שאמר לו המלאך אל תשלה ידך ראהו כשהוא נאחו, והוא שמתרגמנין וזקף אברהם עינוהי בתר אלין. (ס"א ולפי האגדה אחר כל דברי המלאך והשכינה (ואחר) טענותיו של אברהם): בסבך. אילן: בקרניו. שהיה רץ אצל אברהם והשטן סובכו ומערבבו באילנות [כדי לעכבו]: תחת בנו. מאחר שכתוב ויעלהו לעולה לא חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא [עבודה] זו כאילו היא עשויה בבני, כאילו בני שחוט, כאילו דמו זרוק, כאילו בני מופשט, כאילו הוא נקטר ונעשה דשן: (יד) ה' יראה. פשוטו כתרנומו, ה' יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות: אשר יאמר היום. שיאמרו לימי הדורות (עליו), בהר זה יראה הקדוש ברוך הוא לעמו: היום. הימים העתידין, כמו עד היום הזה שבכל המקרא, שכל הדורות הבאים הקוראים את המקרא הזה אומרים עד היום הזה על היום שעומדים בו. ומדרש אנדה, ה' יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורענות, כדי שיאמר היום הזה בכל הדורות הבאים בהר ה' (יראה) [נראה] אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה: (יז) ברך אברכך. אחת לאב ואחת לבן (ב"ר פנ"ו ס"י יא): והרבה ארבה. אחת לאב ואחת לבן (שם): (יט) וישב אברהם בבאר שבע. לא ישיבה ממש, שהרי בחברון היה יושב י"ב שנים לפני עקידתו של יצחק, יצא מבאר שבע (והלך) [ובא] לו לחברון, כמו שנאמר (לעיל כא לד) וַיָּגֵר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים, מרובים משל חברון הראשונים, והם כ"ו שנה כמו שפירשנו למעלה (שם): (כ) אחרי הדברים האלה ויגד ונו'. בשובו מהר המוריה היה אברהם מהרהר (ואומר) אילו היה בני שחוט כבר היה הולך בלא בנים, היה לי להשיאו אשה מבנות ענר אשכול וממרא, בשרו הקדוש ברוך הוא שנולדה רבקה בת זוגו. וזהו הדברים האלה, הרהורי דברים שהיו על ידי עקידה: גם היא. אף היא השוותה

משפחותיה למשפחות אברהם. מה אברהם שנים עשר שבטים שיצאו מיעקב שמונה בני הנבירות וארבעה בני שפחות, אף אלו שמונה בני נבירות וארבעה בני פלגש: (כג) ובתואל ילד את רבקה. כל היחוסין הללו לא נכתבו אלא בשביל פסוק זה: חסלת פרשת וירא

פרשת חיי שרה

כג (א) ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו, בת ק' כבת כ' לחטא, מה בת כ' לא חטאה שהרי אינה בת עונשין אף בת ק' בלא חטא, ובת כ' כבת ז' ליופי: שני חיי שרה. כלן שוין לטובה: (ב) בקרית ארבע. על שם ארבע ענקים שהיו שם, אחימן ששי ותלמי ואביהם. דבר אחר, על שם ארבע זוגות שנקברו (שם) [בה] איש ואשתו, אדם וחיה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה: ויבא אברהם. מבאר שבע: לספר לשרה ולבכתה. ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט פרחו (נשמתה ממנה) [רוחה] ומתה: (ד) גר ותושב אנכי עמכם. גר מארץ אחרת ונתישבתי עמכם. ומדרש אגדה, אם תרצו הריני גר, ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין, שאמר לי הקדוש ברוך הוא (לעיל יב ז) לְיָרְעֵךָ אֶתְּךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת: אחזת קבר. אחזת קרקע לבית הקברות: (ו) לא יכלה. (לא ימנע, כמו) [לשון] לא תכלא רְחֻמֶיךָ (תהלים מ יב). וכמו וַיִּבְלֵא הַגֶּשֶׁם (לעיל ח ב): (ח) נפשכם. רצונכם: ופגעו לי. לשון בקשה, (כמו אֵל תִּפְגְּעֵי בִי (רות א טז)): (ט) המכפלה. בית ועליה על גביו. דבר אחר, שכפולה בזוגות: בכסף מלא. (אשלם) כל שוויה. וכן דוד אמר לְאַרְוֶנָה (דברי הימים א' כא כב) בְּכֶסֶף מְלֵא: (י) ועפרון ישב. כתיב חסר, אותו היום מנוהו שוטר עליהם, מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו עלה לגדולה: לכל באי שער עירו. שכולן בטלו ממלאכתן ובאו לגמול חסד לשרה: (יא) לא אדני. לא תקנה אותה בדמים: נתתי לך. הרי היא כמו שנתתיה לך. [אני אומר נתתי נותן אני, כמו הרימותי ידי בי נשבעתי לשון הווה כלם]: (יג) אך אם אתה לו שמעני. אתה אומר לי לשמוע לך וליקח (ב) חנם, אני אי אפשי בכך, אך אם אתה לו שמעני, הלואי ותשמעני: נתתי. דוני"ש בלע"ז מוכן הוא אצלי והלואי (נתתי לך) [נתתיו] כבר: (טו) ביני ובינך. בין שני אוהבים כמונו מה היא חשובה לכלום, אלא הנח את המכר ואת מתך קבור: (טז) וישקל אברהם לעפרן. חסר וי"ו, לפי שאמר הרבה ואפילו מעט לא עשה, שנטל ממנו שקלים גדולים קנטרין, שנאמר עובר לסוחר, שמתקבלים בשקל בכל מקום, ויש מקום ששקליהן גדולים שהן קנטרין צנטיאר"ש בלע"ז: (יז) ויקם שדה עפרון. תקומה היתה לו, שיצא מיד הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא, ויקם השדה והמערה (אשר בו) וכל העץ לאברהם למקנה וגו': (יח) בכל באי שער עירו. בקרב כולם (ו) במעמד כולם הקנהו לו: [ואחרי כן קבר וגו' – ויקם לו לאחזת קברים, ומתחילה קודם שקברה לא קם אלא למקנה].

פרק כד (א) (ברך את אברהם בכל. בכל עולה בנימטריא בן, ומאחר שהיה לו בן היה צריך להשיאו אשה): (ב) זקן ביתו. לפי שהוא דבוק נקוד זקן: תחת ירכי. לפי שהנשבע צריך ליטול בידו חפץ של מצוה כגון ספר תורה או תפילין, והמילה היתה מצוה ראשונה לו ובאה לו על ידי צער והיתה חביבה עליו ונטלה: (ור"ל מה שלא אמר תחת ירכיך וה"ל להשביע העבד במילתו, לפי ששל אברהם היתה ראשונה לו קודם מילת העבד וק"ל): (ז) ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי. ולא אמר ואלהי הארץ, ולמעלה (פסוק ג) אמר

וְאֶשְׁבִיעֶךָ וְגו'. אמר לו, עכשיו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ שהרגלתיו בפי הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שלא היו באי עולם מכירים בו (ושמו לא היה רגיל בארץ): מבית אבי. מחרן: ומארץ מולדתי. מאור כשדים: ואשר דבר לי. לצרכי, כמו אֲשֶׁר דָּבַר עָלַי (מלכים א' ב ד). וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על. ותרגום שלהם (רצונו שדרך התרגום להשתמש למ"ד במקום בעבור וק"ל) עלי עלוהי עליהון, שאין נופל אצל דבור לשון לי ולו ולהם אלא אלי אליו אליהם, ותרגום שלהם עמי עמיה עמהון, אבל אצל אמירה נופל לשון לי ולו ולהם: ואשר נשבע לי. בין הבתרים: (ח) ונקית משבועתי וגו'. וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא: רק את בני וגו'. רק מיעוט הוא, בני אינו חוזר אבל יעקב בן בני סופו לחזור: (י) מגמלי אדוניו. נִכְרִין היו משאר גמלים, שהיו יוצאין ומומין מפני הגזל (שלא ירעו בשדות אחרים): וכל טוב אדוניו בידו. שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו, כדי שיקפצו לשלוח לו בתם: ארם נהרים. בין שתי נהרות יושבת: (יא) ויברך הגמלים. הרביצם (ב"ר פנ"ט ס"י יא): (יד) אותה הכחת. ראויה היא לו שתהא גומלת חסדים וכדאי ליכנס בביתו של אברהם. ולשון הוכחת ביררת, אפרוביש"ט בלע"ז: ובה אדע. לשון תחנה, הודע לי בה: כי עשית חסד. אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו אדע כי עשית חסד: (טז) בתולה. ממקום בתולים: ואיש לא ידעה. שלא כדרכה. לפי שבנות הגוים היו משמרות מקום בתוליהן ומפקירות עצמן ממקום אחר, העיד על זו שהיא נקייה מכל: (יז) וירץ העבד לקראתה. לפי שראה שעלו המים לקראתה: הגמאיני נא. לשון גמיעה הומי"ר בלע"ז: (יח) ותרד כדה. מעל שכמה: (יט) עד אם כלו. הרי אם משמש בלשון אשר: אם כלו. תרגם אונקלוס די סִפְקוֹן, שזו היא גמר שתייתן כששתו די סִפְקוֹן: (כ) ותער. לשון נפיצה, והרבה יש בלשון משנה, המערה מכלי אל כלי (ע"ז עב ע"א). ובמקרא יש לו דומה אֶל תָּעַר נִפְשִׁי (תהלים קמא ח), אֲשֶׁר הֶעֱרָה לְמֹת נִפְשִׁי (ישעיה נג יב): השקת. אבן חלולה ששותים בה הגמלים: (כא) משתאה. לשון שאיה, כמו שָׂאוּ עָרִים (ישעיה ו יא), תִּשְׁאַה שְׂמָמָה (שם): משתאה. משתומם ומתבהל על שראה דברו קרוב להצליח, אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לאו. ואל תתמה בתי"ו של משתאה, שאין לך תיבה שתחלת יסודה שיי"ן ומדברת בלשון מתפעל שאין תי"ו מפרידה בין שתי אותיות של עיקר היסוד, כגון משתאה מגזרת שאה, מִשְׁתַּלֵּל (ישעיה נט טז) מגזרת שולל, וַיִּשְׁתַּוֵּם (שם שם טז) מגזרת שממה, וַיִּשְׁתַּמְּרֵךְ חֲקוֹת עֲמָרִי (מיכה ו טז) מגזרת שמר, אף כאן משתאה מגזרת תִּשְׁאַה. וכשם שאתה מוצא לשון משומם באדם נבהל ונאלם ובעל מחשבות, כמו על יזמו נִשְׁמוּ אַחֲרָנִים (איוב יח כ), שִׁמוּ שְׂמִים (ירמיה ב יב), אֲשַׁתֹּמַם כְּשַׁעַה חֲדָה (דניאל ד טז), כך תפרש לשון שאיה באדם בהול ובעל מחשבות. (ואונקלוס תרגם לשון שהיה, וגברא שהי, שוהה ועומד במקום אחד לראות ההצליח ה' דרכו. ואין לתרגם שְׁתִי, שהרי אינו לשון שתיה, שאין אל"ף נופלת בלשון שתיה): משתאה לה. (משותומם) עליה, כמו אֶמְרִי לִי אָחִי הוּא (לעיל כ יג), וכמו וַיִּשְׁאַלוּ אֲנֹשִׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ (להלן כו ז): (כב) בקע. רמז לשקלי ישראל בְּקַע לְגִלְגָּלַת (שמות לח כו) (תרגום יונתן): ושני צמידים. רמז לשני לוחות מצומדות: עשרה זהב משקלם. רמז לעשרת הדברות שבהן: (כג) ויאמר בת מי את. לאחר שנתן לה שאלה, לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקדוש ברוך הוא דרכו: ללין. לינה אחת. לין שם דבר. והיא אמרה (פסוק כה) לָלוֹן, כמה לינות: (כד) בת בתואל. השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: (כה) מספוא. כל מאכל הגמלים קרוי מספוא, כגון (תבן) [עצה] ושעורים: (כו) בדרך. דרך (המזומן) [המיומן], דרך הישר, באותו דרך שהייתי (צריך) [לכך נקוד בדרך].

וכן כל בי"ת ולמ"ד וה"א המשמשים בראש התיבה ונקודים בפת"ח מדברים בדבר הפשוט שנזכר כבר במקום אחר, או שהוא מבורר וניכר באיזו הוא מדבר: (כח) לבית אמה. דרך הנשים היתה להיות להן בית לישיב בו למלאכתן, ואין הבת מגדת אלא לאמה: (כט) וירץ. למה רץ ועל מה רץ, אלא ויהי בראות את הנזם, אמר עשיר הוא זה ונתן עיניו בממוץ: (ל) על הגמלים. לשמרן, כמו והוא עמד עליהם (לעיל יח ח) לשמשם: (לא) פניתי הבית. מעבודת אלילים: (לב) ויפתה. התיר זמם שלהם, שהיה סותם את פיהם שלא ירעו בדרך בשדות אחרים (ילקוט שמעוני בראשית – פרק כד – רמז קט): (לג) עד אם דברתי. הרי אם משמש בלשון אשר ובלשון כי, כמו עד פי יבא שילו (להלן מט י). וזה שאמרו חז"ל (ר"ה ג ע"א, תענית ט ע"א) כי משמש בד' לשונות, והאחד אי והוא אם: (לו) ויתן לו את כל אשר לו. שטר מתנה הראה להם: (לז) לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני. אם לא תלך תחילה אל בית אבי ולא תאבה ללכת אחריו: (לט) אלי לא תלך האשה. אלי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו. אמר לו אברהם, בני ברוך ואתה ארוך ואין ארוך מדבק בברוך: (מב) ואבא היום. היום יצאתי והיום באתי, מכאן שקפצה לו הארץ. אמר רבי אחא, יפה שיחתן של עבדי [בתין] אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה: (מד) גם אתה. גם לרבות אנשים שעמו: הוכיח. בירר והודיע. וכן כל הוכחה שבמקרא ברור דבר: (מה) טרם אכלה. טרם שאני מכלה [כמו כי אדבר אל נבות הזירעאלי (מלכים א' כא ו)]. וכן כל לשון הווה פעמים שהוא מדבר בלשון עבר, ויכול לכתוב טרם כליתי ופעמים שמדבר בלשון עתיד כמו כי אמר איוב (איוב א ה) הרי לשון עבר, פָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב (שם) הרי לשון עתיד, ופירוש שניהם לשון הווה, כי אומר היה איוב אולי חטאו בני וגו' והיה עושה כך: (מו) ואשאל ואשם. שנה הסדר, שהרי הוא תחלה נתן ואחר כך שאל, אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו היאך נתת לה ועדיין אינך יודע מי היא: (מט) על ימין. מבנות ישמעאל: על שמאל. מבנות לופ שהיה יושב לשמאלו של אברהם: (נ) ויען לבן ובתואל. רשע היה (וקפץ להשיב) [והשיב] לפני אביו: לא נוכל דבר אליך. למאן בדבר הזה לא על ידי תשובת דבר רע ולא על ידי תשובת דבר הגון, וניכר (ס"א לפי שניכר) [לפי] שמה' יצא הדבר לפי דברך שזימנה לך: (נב) וישתחו ארצה. מכאן שמודים על בשורה טובה (ב"ר פ"ם ס"ו ו): (נג) ומגדנות. לשון מגדים, שהביא עמו מיני פירות של ארץ ישראל: (נד) וילינו. כל לינה שבמקרא לינת לילה (אחד): (נה) ויאמר אחיה ואמה. ובתואל היכן היה, הוא היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו: ימים. שנה כמו ימים תהיה גאלתו (ויקרא כה כט), שכך נותנין לבתולה זמן י"ב חדש לפרנס את עצמה בתכשיטים: או עשור. י' חדשים. ואם תאמר, ימים ממש, אין דרך המבקשים לבקש דבר מועט ואם לא תרצה תן לנו מרובה מזה: (נו) ונשאלה את פיה. מכאן שאין משיאין את האשה אלא מדעתה: (נז) ותאמר אלך. מעצמי ואף אם אינכם רוצים: (ס) אתה לאלפי רבבה. את וזרעך תקבלו אותה ברכה שנאמר לאברהם בהר המוריה הֲרָבָה אֲרָבָה אֶת זְרַעְךָ וגו' (לעיל כב יז), יהי רצון שיהא אותו הזרע ממך ולא מאשה אחרת: (סב) מבוא באר לחי ראי. שהלך להביא הגר לאברהם אביו שישאנה: יושב בארץ הנגב. קרוב לאותו באר, שנאמר (לעיל כ א) וַיֵּסַע מִשֵּׁם אֲבְרָהָם אֲרָצָה הַנֶּגֶב וַיֵּשֶׁב בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר, ושם היה הבאר שנאמר (לעיל טז יד) הִנֵּה בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין פְּרָד: (סג) לשוח. לשון תפלה, כמו (תהלים קב א) יִשְׁפַּךְ שִׁיחוֹ: (סד) ותרא את יצחק. ראתה אותו הדור ותוהא (ס"א ותמהה) מפניו: ותפל. השמיטה עצמה לארץ, כתרנומו ואתרכינת, המתה עצמה לארץ ולא הגיעה עד הקרקע, כמו (לעיל

פסוק יד) הָיָה נֹא כְּדֶךָ אֶרְכִּינִי, וַיֵּט שְׁמַיִם (שמואל ב' כב י) וארכין, לשון מוטה לארץ. ודומה לו כי יפל לא יוטל (תהלים לו כד), כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע והכל מקום שני הלזה, בעל צורה הוא מכאן למדו באגדה הנוי המנוי בחמשה דברים שהאב זכה לבנו, וכן בעל החלומ' הלזה, ויהי יוסף יפה תואר בפרש' ויהי כי זקן יצחק: (סה) ותתכס. לשון ותתפעל, כמו ונתקבר (להלן לה ח) ונתשבר (שמואל א' ד יח): (סו) ויספר העבד. גלה לו נסים שנעשו לו, שקפצה לו הארץ ושנודמנה לו רבקה בתפלתו: (סז) האהלה שרה אמו. ויבאה האהלה והרי היא שרה אמו, כלומר ונעשית דוגמת שרה אמו, שכל זמן ששרה קיימת היה נר (דלוק) (דולק באהל) מערב שבת לערב שבת וברכה מצויה בעיסה וענן קשור על האהל, ומשמתה פסקו וכשבאת רבקה חזרו ב"ר: אחרי אמו. דרך ארץ כל זמן שאמו של אדם קיימת כרוך הוא אצלה, ומשמתה הוא מתנחם באשתו:

פרק כה

(א) קטורה. זו הגר, ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה כקמרת, ושקשרה פתחה שלא נזדווגה לאדם מיום שפרשה מאברהם: (ג) אשורם ולטושם. שם ראשי אומות. (ותרגום של אונקלוס אין לי לישבו על לשון המקרא, שפירש לְמַשְׁיָרִין לשון מחנה. ואם תאמר שאינו בן מפני האל"ף שאינה יסודית, הרי לנו תיבות שאין בראשם אל"ף ונתוספה אל"ף בראשם, כמו חומת אַנְדָּה (עמוס ז ז) שהוא מן נְכָה רְגָלִים (שמואל ב' ד ד), וכמו אֶסוּדָּה שְׁמָן (מלכים ב' ד ב) שהוא מן וְרַחֲצֵת וְסָכַת (רות ג ג)) [ולפי תרגומו של אונקלוס יש לומר שאשורים הוא לשון מחנות שכן מחנה מתורגם משריתא, ואם מפני האל"ף הרי יש לנו תיבות שלא ביסודם אל"ף וכשהן נעשין שמות אז תבא א' בראשיתם כמו אסוד שמן (מלכים ב' ד ב) שהוא מן וסכת (רות ג ג), וחומת אנך (עמוס ז ז), שהוא מן נכה רגלים (שמואל ב' ד ד)]: ולטושם. הם בעלי אהלים המתפורים אנה ואנה (ונוסעים איש באהלי אפדנו) [ונוטעין הן אהל אפדניהם], וכן הוא אומר וְהָיָה נְטָשִׁים על פְּנֵי כָל הָאָרֶץ (שמואל א' ל טז), שכן למ"ד ונו"ן מתחלפות זו בזו [שכן דרך האותיות המתגבלות במקום אחר שמתחלפות זו בזו. ואותיות ד'ט'ל'נ'ת' הם באות ממקום אחר מגבול הרביעי, ולכך הן ראויות שתתחלפנה אות אות בחברתה]: (ה) ויתן אברהם וגו'. אמר רבי נחמיה ברכת דייתיקי נתן לו, שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם וְהָיָה פְּרָכָה (לעיל יב ב), הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה, ואברהם מסרן ליצחק: (ו) הפילגשים. חסר כתיב, שלא היתה אלא פלגש אחת היא הגר היא קטורה. (נשים בכתובה, פלגשים בלא כתובה, כדאמרינן בסנהדרין (כא ע"א) בנשים ופלגשים דדוד): נתן אברהם מתנות. פירשו רבותינו שם שומאה מסר להם. (דבר אחר, מה שניתן לו על אודות שרה ושאר מתנות שנתנו לו הכל נתן להם, שלא רצה ליהנות מהם): (ז) מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים. בן ק' כבן ע', ובן ע' כבן ה' בלא חטא: (ט) יצחק וישמעאל. מכאן שעשה ישמעאל תשובה והוליד את יצחק לפניו. והיא שיבה טובה שנאמר באברהם (פסוק ח): (יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך וגו'. נחמו תנחומי אבליים. דבר אחר, אף על פי שמסר הקדוש ברוך הוא את הברכות לאברהם נתיירא לברך את יצחק, מפני שצפה את עשו יוצא ממנו, אמר יבא בעל (הברכות) [העולם] ויברך את אשר ייטב בעיניו, (ובא הקדוש ברוך הוא וברכו): (יג) בשמותם לתולדתם. סדר לידתן זה אחר זה: (יז) בחצריהם. כרכים שאין להם חומה. ותרגומו בפצחיהון, שהם מפוצחים לשון פתיחה, כמו פָּצְחוּ וְרָגְנוּ (תהלים צח ד): (יז) ואלה שני חיי ישמעאל וגו'. אמר רבי חייא בר אבא, למה נמנו שנותיו של ישמעאל, כדי לייחס בהם שנותיו של יעקב. [ומשנותיו של ישמעאל למדנו ששמם

יעקב בבית עבר י"ד שנה כשפירש מאביו קודם שבא אצל לבן, שהרי כשפירש יעקב מאביו מת ישמעאל, שנאמר (להלן כח ט) וַיִּלְךְ עִשָׂו אֶל יִשְׁמָעֵאל וְגו', כמו שמפורש בסוף מגלה נקראת (מגילה יז ע"א): ויגוע. לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים: (יה) נפל. שָׁבָן, כמו ומִדְיָן וְעַמְלֵק וְכָל בְּנֵי קְדָם נִפְלְּוּ בְּעַמְקָם (שופטים ז יב). כאן הוא אומר לשון נפילה ולהלן הוא אומר וְעַל פְּנֵי כָּל אֶחָיו יִשְׁכַּן (לעיל טז יב), עד שלא מת אברהם ישכון, משמת אברהם נפל:

חסלת פרשת חיי שרה

פרשת תולדות

(יט) ואלה תולדות יצחק. יעקב ועשו האמורים בפרשה: (אברהם הוליד את יצחק. ס"א לאחר שקרא הקדוש ברוך הוא שמו אברהם אחר כך הוליד את יצחק. דבר אחר, על ידי שכתב הכתוב יצחק בן אברהם הוזקק לומר אברהם הוליד את יצחק) [ועל ידי שכתב הכת' יצחק בן אברהם, נזקק לומר אברהם הוליד את יצחק], לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה, שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא נתעברה הימנו, מה עשה הקדוש ברוך הוא, צר קלסתר פניו (של יצחק דומה לאברהם והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק. וזהו שכתב כאן) [דומה לאברהם כדי שיאמרו הכל אברהם הוליד את יצחק, וזהו שכתב' כאן (אברהם הוליד את)] יצחק בן אברהם (היה), שהרי עדות יש שאברהם הוליד את יצחק: (כ) בן ארבעים שנה. שהרי כשבא אברהם מהר המוריה נתבשר שנולדה רבקה, ויצחק היה בן ל"ז שנה שהרי בו בפרק מתה שרה, ומשנולד יצחק עד העקידה שמתה שרה ל"ז שנה, כי בת צ' היתה כשנולד יצחק ובת קכ"ז כשמתה, שנאמר (לעיל כג א) וַיְהִי חַיֵּי יְשָׁרָה וְגו', הרי ליצחק ל"ז שנים, ובו בפרק נולדה רבקה, המתין לה (עד) שתהא ראויה לביאה ג' שנים ונשאה: בת בתואל מפקדן ארם אחות לבן. (וכי עדיין לא נכתב שהיא בת בתואל ואחות לבן ומפקדן ארם, אלא) להניד שבחה, שהיתה בת רשע ואחות רשע ומקומה אנשי רשע ולא למדה ממעשיהם: מפקדן ארם. על שם ששני ארם היו, ארם נהרים וארם צובה, קורא אותו פדן. לשון צָמַד בָּקָר (שמאול א' יא ז) תרגום פדן תורין. (ויש פותרין פדן ארם כמו יְשָׁדָה אָרָם (הושע יב יג). שבלשון ישמעאל קורין לשדה פדן): (כא) ויעתר. הרבה והפציר בתפלה: ויעתר לו. נתפצר (ונתפיים ונתפתה) [לו נתפתה] לו. ואומר אני, כל לשון עתר לשון הפצרה ורבויו הוא, וכן וַעֲתַר עֲנַן הַקָּמָרֶת (יחזקאל ח יא) מרבית (עלית ה)עשן, וכן וְהִעֲתַרְתָּם עָלַי דְּבָרֵיכֶם (שם לה יג), וכן וְנִעְתְּרוּת נְשִׁיקוֹת שׁוֹנָא (משלי כו ו) דומות למרובות והנם למשא, אנקרישר"א בלע"ז: לנכח אשתו. זה עומד בזוית זו ומתפלל וזו עומדת בזוית זו ומתפללת: ויעתר לו. לו ולא לה, שאין דומה תפלת צדיק בן צדיק לתפלת צדיק בן רשע, לפיכך לו ולא לה: (כב) ויתרצו. על כרכך המקרא הזה אומר דרשני, שסתם מה היא רציצה זו וכתב אם כן למה זה אנכי. רבותינו דרשוהו לשון ריצה, כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב ר"ן ומפרכס לצאת, עוברת על פתחי (י) עבודה זרה עשו מפרכס לצאת. דבר אחר, מתרועעים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות: ותאמר אם כן. גדול צער העבור: למה זה אנכי. מתאוה ומתפללת על [ה]הריון: ותלך לדרש. לבית מדרשו של שם (ועבר): לדרש את ה'. שיגיד לה מה תהא בסופה: (כג) ויאמר ה' לה. (על ידי שליח), לשם (נ)אמר ברוח הקדש, והוא אמר לה: שני גוים בבטנך. גיים כתיב, (כמו) (המו) גאים), אלו אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שולחנם לא צנון ולא חזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: ושני לאמים. אין לאום אלא מלכות (ע"ז ב ע"ב): ממעיד

יפרדו. מן המעים הם נפרדים, זה לרשעו וזה לתומו: מלאם יאמין. לא ישוו בגדולה, כשזה קם זה נופל. וכן הוא אומר אַמְלָאָה הִתְרַבָּה (יחזקאל כו ב), לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים: (כד) (וימלאו ימיה. אבל בתמר כתיב וַיְהִי בַּעַת לְדָתָהּ (להלן לח כז), שלא מלאו ימיה כי לז' חדשים ילדתם): והנה תומם. חסר, ובתמר תאומים (שם) מלא לפי ששניהם צדיקים, אבל כאן אחד צדיק ואחד רשע: (כה) אדמוני. סימן הוא שיהא שופך דמים: כלו כאדרת שער. מלא שער כמלית של צמר (המלאה שער), פלוקיד"א בלע"ז: ויקראו שמו עשו. הכל קראו לו כן, לפי שהיה נעשה ונגמר בשערו כבן שנים הרבה: ((כו) ואחרי כן יצא אחיו וגו'. שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו, בדין היה אוהו בו לעכבו, יעקב נוצר מטיפה ראשונה ועשו מן השניה, צא ולמד משפופרת שפיה קצרה תן בה שתי אבנים זו תחת זו, הנכנסת ראשונה תצא אחרונה והנכנסת אחרונה תצא ראשונה, נמצא עשו הנוצר באחרונה יצא ראשון, ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון, ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה, ויפטור את רחמה ויטול את הבכורה מן הדין): בעקב עשו. סימן שאין זה מספיק לגמור מלכותו עד שזה עומד ונוטלה הימנו: ויקרא שמו יעקב. הקדוש ברוך הוא (ס"א אמר אתם קריתון לבכורכם שם אף אני אקרא לבני בכורי שם, הה"ד ויקרא שמו יעקב). דבר אחר, אביו קרא לו יעקב על שם אחיות העקב: בן ששים שנה. י' שנים משנשאה עד שנעשית בת י"ג שנה וראויה להריון, וי' שנים הללו צפה והמתין לה כמו שעשה אביו לשרה, כיון שלא נתעברה ידע שהיא עקרה (והתפלל עליה). ושפחה לא רצה לישא לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה: (כז) ויגדלו הנערים ויהי עשו. כל זמן שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם (ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם, כיון שנעשו בני שלש עשרה שנה) [הגדילו] זה פירש לבתי מדרשות וזה פירש לעבודה זרה: ידע ציד. לצוד ולרמות את אביו (בפיו), ושואלו אבא היאך מעשרין את המלח ואת התבן, כסבור אביו שהוא מדקדק במצות: איש שדה. (כמשמעו) אדם בטל וצודה בקשתו חיות ועופות: תם. אינו בקי בכל אלה, [כולבו כן פיו. מי שאינו חריף לרמות קרוי תם: ישב אהלים. אהלו של שם ואהלו של עבר: (כח) בפיו. כתרנומו, בפיו של יצחק. ומדרשו, בפיו של עשו, שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו: (כט) ויזד. לשון בישול, (כתרגומו): והוא עיף. ברציחה, כמה דתימא (ירמיה ד לא) פִּי עֵיפָה נִפְשֵׁי לְהַרְגִים: (ל) הלעיטני. אפתח פי ושפוך הרבה (לתוכו, כמו ששנינו (שבת קנה ע"ב) אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו) [לתוכה לשון מלעיטין הגמל]: מן האדם האדם. עדשים אדומות, ואותו היום מת אברהם שלא יראה את עשו (בן בנו) יוצא לתרבות רעה, ואין זו שיבה טובה שהבטיחו הקדוש ברוך הוא, לפיכך קצר הקדוש ברוך הוא ה' שנים משנותיו, שייצחק חי ק"פ שנה וזה קע"ה שנת. ובישל יעקב עדשים להברות את האבל. ולמה עדשים, שדומות לגלגל, שהאבלות גלגל החוזר בעולם. (ועוד, מה עדשים אין להם פה כך האבל אין לו פה, שאסור לדבר, ולפיכך המנהג להברות את האבל בתחלת מאכלו ביצים שהם עגולים ואין להם פה, כך אבל אין לו פה, כדאמרינן במועד קטן (כא ע"ב), אָבֵל כֵּל שֶׁלֶשָׁה יָמִים הָרֵאשׁוֹנִים אֵינּוּ מְשִׁיב שְׁלוֹם לְכָל אָדָם וְכֵן שָׂכַן שְׂאִינּוּ שׂוֹאֵל בְּתַחֲלָה, מִגּו' וְעַד ז' מְשִׁיב וְאֵינּוּ שׂוֹאֵל וְכו' בְּרֵשִׁי יִשָּׁן): (לא) מכרה כיום. כתרנומו, כיום דילהן, כיום שהוא ברור כך מכור לי מכירה ברורה: בכרתך. לפי שהעבודה בבכורות, אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקדוש ברוך הוא: (לב) הנה אנכי הולך למות. (מתנודדת והולכת היא הבכורה, שלא יהא כל עת העבודה בבכורות כי שבט לוי יטול אותה. ועוד,) אמר עשו מה טיבה של עבודה זו, אמר לו) כמה אזהרות ועונשין ומיתות תלויין בה, כאותה ששנינו (סנהדרין כב ע"ב) אלו הן שבמיתה שתויי יין ופרועי ראש,

אמר אני הולך למות על ידה אם כן מה חפץ לי בה: (לד) ויבז עשו. העיד הכתוב על רשעו שביזה עבודתו של מקום:

פרק כו (ב) אל תרד מצרימה. שהיה דעתו לרדת למצרים כמו שירד אביו בימי הרעב, (אמר לו אל תרד) מצרימה, שאתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לך. [גור בארץ הזאת – גור מפלשתים וגבולם מארץ ישראל הוא שכן כת' ביהושע לכנעני תחשב סרני פלשתים וגו']:(ג) האל. כמו האלה: (ד) והתברכו בזרעך. אדם (אומר לבנו יהא זרעך כזרעו של יצחק. וכן בכל המקרא. וזה אב לכולן, פֶּךָ יִבְרָךְ יִשְׂרָאֵל לְאָמֹר יִשְׁמְךָ וגו' (להלן מח כ). ואף לענין הקללה מצינו כן, וְהִיְתָה הָאֵשָׁה לְאֵלָה (במדבר ה כז), שהמקלל שונאו אומר תהא כפלוגנית), [מברך את בנו תהא זרעך כיצחק]. וכן פֶּךָ יִבְרָךְ יִשְׂרָאֵל לְאָמֹר יִשְׁמְךָ וגו' (להלן מח כ). ואף לענין הקללה, וְהִיְתָה הָאֵשָׁה לְאֵלָה (במדבר ה כז), וכן וְהִנְחַתְּם שְׂמֵכֶם לְשִׁבּוּעָה לְבְחִירֵי (ישעיה סה טו), שהנשבע אומר אהא כפלוגני אם עשיתי כך וכך: (ה) שמע אברהם בקולי. כשנסיתי אותו: וישמר משמרת. גזרות להרחקה על אזהרות שבתורה, כגון שניות לעריות ושבות לשבת: מצותי. (דברים) [מצות] שאילו לא נכתבו ראויין הם להצטוות, כגון גזל ושפיכות דמים (יומא סז ע"ב): חקותי. דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבין עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז, שאין טעם בדבר אלא (גזירת המלך וחקותיו) [המלך גזר חקו] על עבדיו: ותורת. להביא תורה שבעל פה, הלכה למשה מסיני: (ז) לאשתו. על אשתו, כמו אֶמְרֵי לִי אָחִי הוא (לעיל כ יג): (ח) כי ארכו. אמר מעתה אין לי לדאוג מאחר שלא אנסוה עד עכשיו, ולא נזהר להיות נשמר: וישקף אבימלך וגו'. (ש)ראהו משמש מטתו: (י) אחד העם. המיוחד בעם, זה המלך: והבאת עלינו אשם. אם שכב כבר הבאת עלינו אשם: (יב) בארץ ההוא. אף על פי שאינה חשובה [כנשאר] ארץ ישראל עצמה בארץ שבעה הגוים: בשנה ההוא. אף על פי שאינה כתקנה, שהיתה שנת רעבון: בארץ ההיא בשנה ההיא. שניהם למה, לומר שהארץ קשה והשנה קשה (ב"ר פס"ד ס' ו): מאה שערים. שאמדה כמה ראויה לעשות ועשתה על אחת מאה ממה שאמדה. ורבותינו אמרו, אומד זה למעשרות היה: (יג) כי גדל מאד. שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהו של אבימלך: (יד) ועבדה רבה. פעולה רבה, בלשון לע"ז אוברינ"א. עבודה משמע עבודה אחת, עֲבָדָה משמע פעולה רבה: (טו) סתמום פלשתים. מפני שאמרו תקלה הם לנו מפני הגייסות הבאות עלינו. טמונון פלשתאי לשון סתימה, ובלשון התלמוד מטמטם את הלב (פסחים מב ע"א): (יז) בנחל גרר. רחוק מן העיר: (יח) וישב ויחפר. הבארות אשר חפר בימי אברהם אביו, ופלשתים סתמום, וקודם שנסע יצחק מגרר חזר ויחפר: (כ) עשק. ערעור: כי התעשקו עמו. (נתעשקו) [נתעסקו] עמו עליה במריבה וערעור: (כא) שטנה. נושימנ"ט: (כב) ופרינו בארץ. כתרנומו וניפוש בארעא. [אבימלך הלך אליו מגרר – קודם כריית הבאר הזאת וביום השבועה, ויבוא עבדי יצחק ויגידו לו על הבאר]: (כו) ואחות מרעהו. כתרנומו וסיעת מרחמוהי, סיעת מאוהביו. ויש פותרין מרעהו, מ' מיסוד התיבה, כמו שְׁלֵשִׁים מְרַעִים דשמשון (שופטים יד יא), כדי שתהיה תיבת ואחות דבוקה. (אבל אין דרך ארץ לדבר על המלכות כן סיעת אוהביו, שאם כן כל סיעת אוהביו הוליד עמו ולא היה לו אלא סיעה אחת של אוהבים, לכן יש לפותרו כלשון הראשון). ואל תתמה על תי"ו של אחות, ואף על פי שאינה תיבה סמוכה, יש דוגמתה במקרא עֲזָרַת מְצָר (תהלים ס יג), וְשָׁבְרַת וְלֹא מְיִיז (ישעיה נא כא): אחות. לשון קביצה ואגודה שנאחזין יחד: (כח) ראו ראינו. ראו באביך ראינו כך: תהי נא אלה בינותינו וגו'. האלה אשר בינותינו מימי אביך

תהי גם עתה בינינו ובינך: (כט) לא נגענוך. כשאמרנו לך מעמנו (פסוק מז) [לפי שאמ' להם אתם שנאתם אותי, ותשלחוני, השיבוהו אם שלחנוך לא נגענוך ונשלחך בשלום]: אתה. גם אתה (ס"א עתה) עשה לנו כמו כן: (לג) שבעה. על שם הברית: (לד) בן ארבעים שנה. עשו (היה) נמשל להזיר, שנאמר (תהלים פ יד) יְבַרְכְּמֶנָה חֲזִיר מִיֶּעַר. החזיר (הזה) כשהוא שוכב פושט מלפיו לומר ראו שאני טהור, כך אלו גוזלים (וחומסים) ומראים עצמם [כ]כשרים. כל מ' שנה היה עשו צד נשים (מתחת יד) [תחת] בעליהן ומענה אותם, כשהיה בן מ' אמר, אבא בן מ' שנה נשא אשה אף אני כן: (לה) מורת רוח. לשון (המראת רוח, כמו ממרים היותם (דברים ט כד), כל מעשיהן היו להכעיס ולעצבון) [ממרים כל מעשיהן]: ליצחק ולרבקה. שהיו עובדות עבודה זרה:

פרק כז (א) ותכהין. בעשנן (של אלו) (שהיו מעשנות ומקמירות לעבודה זרה). דבר אחר, כשנעקד על גבי המזבח והיה אביו רוצה לשחטו, באותה שעה נפתחו השמים וראו מלאכי השרת והיו בוכים וירדו דמעוניהם ונפלו על עיניו, לפיכך כהו עיניו. דבר אחר, כדי שיטול יעקב את הברכות: (ב) לא ידעתי יום מותי. אמר רבי יהושע בן קרחה, אם מגיע אדם לפרק אבותיו ידאג חמש שנים לפניהן וחמש לאחר כן, ויצחק היה בן קב"ג (כי יעקב בן ס"ג כשנתברך דוק ברש"י סוף הסדר), אמר, שמא לפרק אמי אני מגיע והיא מתה בת קב"ז והריני בן חמש שנים סמוך לפרקה, לפיכך לא ידעתי יום מותי, שמא לפרק אמי שמא לפרק אבא: (ג) שא נא. לשון השחזה, כאותה ששינו (ביצה כח ע"א) אין משחזין את הסכין אבל משיאה על גבי חברתה. חדר סכינך ושחוט יפה, (שלא תאכילני נבלה): תליך. חרבך שדרך לתלותה: וצודה לי. (מן ההפקר) ולא מן הגזל: (ה) לצוד ציד להביא. מהו להביא, אם לא ימצא ציד יביא מן הגזל: (ו) לפני ה'. ברשותו, שיסכים על ידי: (ז) וקח לי. משלי הם ואינם גזל, שכך כתב לה יצחק בכתובתה ליטול שני גדיי עזים בכל יום: (שני גדיי עזים. וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק, אלא פסח היה, האחד הקריב לפסחו והאחד עשה מטעמים. בפרקי דרבי אליעזר (פרק לא): כאשר אהב. כי טעם הגדי כטעם הצבי: (יא) איש שער. בעל שער: (יב) ימשני. כמו ממשש בַּצְהָרִים (דברים כח כט): (טו) החמדת. הנקיות, כתרנומו דכיתא. דבר אחר, שחמד אותן מן נמרוד: אשר אתה בבית. והלא כמה נשים היו לו והוא מפקיד אצל אמו, אלא שהיה בקי במעשיהן וחושדן: (יט) אנכי עשו בכרך. אנכי המביא לך, ועשו הוא בכורך: עשיתי. כמה דברים כאשר דברת אלי: שבה. לשון מיסב על השלחן, לכך מתורגם אסתחר: (כא) גשה נא ואמשך. אמר יצחק בלבו, אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו, וזה אמר כי הקרה ה' אֱלֹהֶיךָ (פסוק כ): (כב) קול יעקב. שמדבר בלשון תחנונים קום נא (פסוק יט), אבל עשו בלשון קנטוריא דיבר יקם אבי (להלן פסוק לא): (כד) ויאמר אני. לא אמר אני עשו, אלא אני: (כז) וירח וגו'. והלא אין ריח רע יותר משטף העזים, אלא מלמד שנכנסה עמו ריח גן עדן: כריח שדה אשר ברכו ה'. שנתן בו ריח טוב, וזהו שדה תפוחים, כך דרשו רז"ל (תענית כט ע"ב). [כריח שדה – על כי היה איש שדה, זהו פשוטו, ואחר דרך זה הולך כל הפשט מעלה ומטה]: (כח) ויתן לך. יתן ויחזור ויתן. ולפי פשוטו (מוסב) [מוסף] לענין הראשון, ראה ריח בני שנתן לו הקדוש ברוך הוא כריח שדה וגו', ועוד יתן לך מטל השמים וגו': מטל השמים. כמשמעו. ומדרש אגדה יש (להרבה) [הרבה לכמה] פנים. האלהים. מהו האלהים (בדין אם) ראוי לך יתן לך, ואם לאו לא יתן לך. אבל לעשו אמר, מִשְׁמַי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשְׁבֶךָ (להלן פסוק לט), בין צדיק בין רשע יתן לך. וממנו למד שלמה כשעשה הבית סידר תפלתו, ישראל שהוא בעל אמונה

ומצדיק עליו את הדין (לא יקרא עליך תגר, לפיכך) ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו (מלכים א' ח ט), אבל נכרי מחוסר אמנה, לפיכך אמר אתה תשמע השמים וגו' ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי (שם פסוק מג), בין ראוי בין שאינו ראוי תן לו כדי שלא יקרא עליך תגר: (כט) בני אמך. ויעקב אמר ליהודה בני אביך (להלן מט ח), לפי שהיו לו בנים מכמה אמהות, (וכאן שלא נשא אלא אשה אחת אמר בני אמך): ארריך ארור ומברכך ברוך. ובבלעם הוא אומר מברכך ברוך וארריך ארור (במדבר כד ט), הצדיקים תחלתם יסורים וסופן שלווה ואורריהם ומצעריהם קודמים למברכיהם, לפיכך יצחק הקדים קללת אוררים לברכת מברכים, והרשעים תחלתן שלווה וסופן יסורין, לפיכך בלעם הקדים ברכה לקללה: (ל) יצא יצא. זה יוצא וזה בא (תנחומא יא): (לג) ויחרד. (כתרגומו ותנה), לשון תמיה. ומדרשו, ראה גיהנם פתוחה מתחתיו: מי אפוא לשון לעצמו משמש עם כמה דברים. (דבר אחר, איפוא) איה פה, מי הוא ואיפה הוא הצד ציד: ואכל מכל. מכל טעמים שבקשתי לטעום טעמתי בו: גם ברוך יהיה. שלא תאמר אילולי שרימה יעקב לאביו לא נמל את הברכות, לכך הסכים וברכו מדעתו: (לה) במרמה. בחכמה: (לו) הכי קרא שמו. (לשון תימה הוא, כמו הכי אחי אתה (להלן כט טו)), שמא לכך נקרא שמו יעקב על שם סופו שהוא עתיד לעקבני. (תנחומא, למה חרד יצחק, אמר שמא עון יש בי שברכתי הקטן לפני הגדול ושנתי סדר היחס. התחיל עשו מצעק ויעקבני זה פעמים. אמר לו אביו, מה עשה לך. אמר לו, את בכרתי לקח. אמר, בכך הייתי מצר וחרד, שמא עברתי על שורת הדין, עכשיו לבכור ברכת, גם ברוך יהיה (לעיל פסוק לג)): ויעקבני. כתרגומו, וקמני, ארבני. וארב (דברים יט יא) וכמן. ויש מתרגמין וקמני, נתחכם לי: אצלת. (לשון הפרשה) [הפרשתה], כמו ויאצל (במדבר יא כה). (ס"א ויצל ויצל (להלן לא ט)): (לז) הן גביר. ברכה זו שביעית היא והוא עושה אותה ראשונה, אלא אמר לו מה תועלת לך בברכה, אם תקנה נכסים שלו הם, שהרי גביר שמתיו לך (ומה שקנה עבד קנה רבו): ולכה אפוא מה אעשה. איה (אי) פה אבקש מה לעשות לך: (לח) הברכה אחת. היא זו משמשת לשון תמיה, כמו הקמנים, השמנה הוא (במדבר יג יט-כ). הקמות נכל (שמואל ב' ג לג): (לט) משמני הארץ וגו'. זו איטליאה (של יון): (מ) ועל הרבך. כמו בהרבך. יש על שהוא במקום אות ב', כמו עמדתם על הרבכם (יחזקאל לג כו) בהרבכם, על צבאתם (שמות ו כו) בצבאותם: והיה כאשר תריד. לשון צער, כמו ארירד בשיחי (תהלים נה ג), כלומר כשיעברו ישראל על התורה ויהיה לך פתחון פה להצטער על הברכות שנמל [ולומר, הואיל ואין ישראל משמרין את התורה שבשבילה זכו להגביר עלי, מכאן ואילך למה אהיה משועבד להם], ופרקת עלו וגו' (ב"ר פס"ז סי' ז): (מא) יקרבו ימי אבל אבי. כמשמעו, (שלא) [ולא] אצער את אבא. ומדרש אגדה לכמה פנים יש: (מב) ויגד לרבקה. ברוח הקודש הוגד לה מה שעשו מהרהר בלבבו מתנחם לך. נחם על האהוה לחשוב מחשבה אחרת להתנכר לך ולהרנך. ומדרש אגדה, כבר אתה מת בעיניו ושתה עליך כוס של תנחומים. ולפי פשוטו, לשון תנחומים, מתנחם הוא על הברכות בהריגתך: (מד) אחדים. מועמים: (מה) למה אשכל. אהיה שכולה משניכם, לימד על הקובר את בניו (שקרוי) נקרא שכול. וכן (ב) יעקב אמר פאשר שכלתי שקלתי (להלן מג יד): גם שניכם. אם יקום עליך ואתה תהרגנו יעמדו בניו ויהרגוך, ורוח הקדש נזרקה בה ונתנבאה שביום אחד ימותו, כמו שמפורש בפי המקנא לאשתו (סוטה יג ע"א): (מו) קצתי בחיי. מאסתי בחיי. [אשה מבנות חת, כאלה – כנשיו של (חת) [עשו] שהרגשת בצערך, וידעת מה עשו לנו]:

פרק כח (ב) פדנה. כמו לפדן; ביתה בתואל. [[כמו]] לבית בתואל. כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה ה"א בסופה (יבמות יג ע"ב): (ג) ואל שדי. מי שדי בברכותיו למתברכין מפיו יברך אותך: (ד) את ברכת אברהם. שאמר לו וְאֶעֱשֶׂה לְגוֹי גָדוֹל (לעיל יב ב), ונתתי לך ולזרעך אהריך וכו', ממך יצא אותו זרע היורש את הארץ, לרשתך את ארץ מגורידך, [וְהִתְבָּרְכוּ בְּזֶרְעֶךָ (לעיל כב יח)], יהיו אותן ברכות האמורות בשבילך, ממך יצא אותו הגוי ואותו הזרע המבורך: (ה) אם יעקב ועשו. איני יודע מה מלמדנו: (ו) וישמע יעקב. מחובר לענין של מעלה, וירא עשו כי ברך יצחק וגו', וכי שלח אותו פדנה ארם, וכי שמע יעקב אל אביו והלך פדנה ארם, וכי רעות בנות כנען, והלך גם הוא אל ישמעאל: (ט) אחות נביות. ממשמע שנאמר בת ישמעאל איני יודע שהיא אחות נביות (עיין לעיל כה יג), אלא למדנו שמת ישמעאל משיעדה לעשו קודם נשואיה, והשיאה נביות אחיה. ולמדנו שהיה יעקב באותו הפרק בן ס"ג שנים, שהרי ישמעאל בן ע"ד שנים היה כשנולד יעקב, (שי"ד שנה היה גדול ישמעאל מיצחק ויצחק בן ס' שנה בלדת אותם הרי ע"ד), ושנותיו היו קל"ז, שנאמר (לעיל כה יז) וְאֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל וגו', נמצא יעקב כשמת ישמעאל בן ס"ג שנים היה. ולמדנו מכאן שנטמן בבית עבר י"ד שנה, ואחר כך הלך לחרון, שהרי לא שהה בבית לבן לפני לידתו של יוסף אלא י"ד שנה, שנאמר (להלן לא מא) עֲבַדְתִּיךָ אַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּשֵׁתִי בְּנִתְיָךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצִאֲנָךָ, ושכר הצאן משנולד יוסף היה, שנאמר (להלן ל כה) וַיְהִי כִּפְאֲשֶׁר יִלְדָה רַחֵל אֶת יוֹסֵף וגו', ויוסף בן ל' שנה היה כשמלך, ומשם עד שירד יעקב למצרים ט' שנים ז' של שובע וב' של רעב, ויעקב אמר לפרעה יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרֵי שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה (להלן מז ט), צא וחשוב י"ד שנה שלפני לידת יוסף ושלשים של יוסף ותשע משמלך עד שבא יעקב הרי נ"ג, וכשפירש מאביו היה בן ס"ג הרי קי"ו, והוא אומר שלשים ומאת שנה, הרי חסרים י"ד שנים, הא למדת שאחר שקבל הברכות נטמן (בבית עבר) י"ד שנים. (אבל לא נענש עליהם בזכות התורה, שהרי לא פירש יוסף מאביו אלא כ"ב שנה, דהיינו מי"ז עד ל"ט, כנגד כ"ב שפירש יעקב מאביו ולא כבדו, והם כ' שנים בבית לבן ושתי שנים ששהה בדרך, כדכתיב וַיֵּבֶן לוֹ בַּיִת וּלְמִקְנָהוּ עָשָׂה סֶכֶת (להלן לג יז), ופי' רז"ל מזה הפסוק ששהה י"ח חדשים בדרך, דבית הוה בימות הגשמים וסוכות הוה בימות החמה, ולחשבון הפסוקים שחשבנו לעיל משפירש מאביו עד שירד למצרים שהיה בן ק"ל שנים ששם אנו מוצאים עוד י"ד שנים, אלא ודאי נטמן בבית עבר בהליכתו לבית לבן ללמוד תורה ממנו, ובשביל זכות התורה לא נענש עליהם, ולא פירש יוסף ממנו אלא כ"ב שנה מדה כנגד מדה. ע"כ ברש"י ישן): על נשיו. הוסיף רשעה על רשעתו (ר"ל מרשעת על מרשעות שהיו לו כבר וק"ל), שלא

גרש את הראשונות:

חסלת פרשת תולדות

פרשת ויצא

(י) ויצא יעקב. על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל ישמעאל, הפסיק הענין בפרשתו של יעקב וכתיב (לעיל פסוק ו) וַיֵּרָא עֵשָׂו כִּי בָרַךְ וגו', ומשגמר חזר לענין הראשון: ויצא. לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב חרנה ולמה הזכיר יציאתו, אלא מגיד שיציאת צדיק (מן המקום) עושה רושם, שבזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה, יצא משם (פנה הודה) פנה זיוה פנה הדרה. וכן וַתֵּצֵא מִן הַמָּקוֹם (רות א ז) האמור בנעמי ורות: וילך חרנה. יצא ללכת לחרון: (יא) ויפגע במקום. לא הזכיר הכתוב באיזה מקום אלא במקום הנזכר במקום אחר, (הוא) [זוה] הר המוריה, שנאמר בו (לעיל כב ד) וַיֵּרָא אֶת הַמָּקוֹם מְרַחֵק: ויפגע. (כמו ופגע ביריחו) (יהושע מז ז),

וּפָנַע בְּדַבְּשֵׁת (שם יט א). ורבתינו פירשו) לשון תפלה, כמו וְאֵל תִּפְנֶעַ בִּי (ירמיה ז טז). ולמדנו שתקן תפלת ערבית. ושנה הכתוב ולא כתב ויתפלל, ללמדך שקפצה לו הארץ, כמו שמפורש בפ' גיד הנשה (חולין צא ע"ב): כי בא השמש. היה לו לכתוב ויבא השמש וילן שם, כי בא השמש משמע ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה כדי שילן שם: וישם מראשותיו. עשאן כמין מרזב סביב לראשו, (שירא) מפני חיות רעות. התחילו מריבות זו עם זו, זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו וזאת אומרת עלי יניח, (מיד) עשאן הקדוש ברוך הוא אבן אחת, וזהו שנאמר (להלן פסוק יח) וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֹׁתָיו: וישכב במקום ההוא. לשון מיעוט, באותו מקום שכב אבל י"ד שנים ששמש בבית עבר לא שכב בלילה, שהיה עוסק בתורה: (יב) עלים וירדים. עולים תחלה ואחר כך יורדים. מלאכים שליווהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע, וירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו: (יג) נצב עליו. לשמרו (במד"ר פ"ד סי' א): ואלהי יצחק. אף על פי שלא מצינו במקרא שיחד הקדוש ברוך הוא שמו על הצדיקים בחייהם לכתוב אלהי פלוני, משום שנאמר (איוב טו טו) הֲיֵן בְּקִדְשָׁיו לֹא יֵאֱמִין, כאן ייחד שמו על יצחק, לפי שכחו עיניו וכלוא בבית והרי הוא כמת ויצר הרע פסק ממנו: שכב עליה. קיפל הקדוש ברוך הוא כל ארץ ישראל תחתיו, (רמז לו) [כדי] שתהא נוחה ליכבש לבניו (כארבע אמות שזה מקומו של אדם): (יד) ופרצת. וחזקת, כמו וְכֵן יִפְרָץ (שמות א יב): (טו) אנכי עמך. לפי שהיה ירא מעשו ומלבן: עד אשר אם עשיתי. אם משמש בלשון כי [ומדרש] אנדה אמר לו אשר אשר שני פעמים כביכול דבר קשה אשרי ואשריך כשאעשה לך הדברים האלה: דברתי לך. לצרכך ועליך, מה שהבטחתי לאברהם על זרעו לך הבטחתי ולא לעשו, שלא אמרתי לו כי יצחק יקרא לך זרע אלא כי ביצחק (לעיל כא יב) ולא כל יצחק (גדרים לא ע"א), וכן כל לי ולך ולו ולהם הסמוכים אצל דבור משמשים לשון על, (וזה יוכיח) [ומתורגמן על, וזה יורה] שהרי עם יעקב לא דיבר קודם לכן: (טז) ואנכי לא ידעתי. שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש (כ) זה: (יז) כי אם בית אלהים. אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא, הסולם הזה עומד בבאר שבע ואמצע שיפועו מגיע כנגד בית המקדש, שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה וירושלים בצפונה בגבול שבין יהודה ובנימין, ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף, נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע אמצע שיפועו נגד ירושלים. (ווכלפי) [ולפי] [ו]שאמרו רבותינו שאמר הקדוש ברוך הוא צדיק זה בא לבית מלוני (ויפטר בלא לינה), ועוד אמרו יעקב קראו לירושלים בית אל וזו לזו היא ולא ירושלים, ומהיכן למדו לומר כן, אומר אני שנעקר הר המוריה ובא לכאן, וזו היא קפיצת הארץ האמורה בשחיטת חולין (דף צא ע"ב) שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל, וזהו ויפנע במקום. (ואם תאמר, כשעבר יעקב על בית המקדש מדוע לא עכבו שם, איהו לא יהיב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו ומן השמים יעכבוהו, איהו עד חרן אזל, כדאמרינן בפרק גיד הנשה (חולין צא ע"ב), וקרא מוכיח וַיִּלֶךְ תְּרַנֶּה (פסוק י), כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו, יהב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל וקפצה לו הארץ. (בית אל לא זה הוא הסמוך לעי אלא לירושלים, ועל שם שהיתה עיר האלהים קראה בית אל, והוא הר המוריה שהתפלל בו אברהם, והוא השדה שהתפלל בו יצחק, וכן אמרו בגמרא (פסחים פח ע"א) לְבוֹ וְנִעְלָה וגו' (ישעיה ב ג), לא כאברהם שקראו הר ולא כיצחק שקראו שדה אלא כיעקב שקראו בית אל.)) מה נורא. תרגום מה דחילו [ד]אתרא הדין. דחילו שם דבר הוא, כמו סוכלתנו, וכסו למלבש: וזה שער השמים. מקום תפלה לעלות תפלתם השמימה. ומדרשו, שבת

המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה: (כ) אם יהיה אלהים עמדי. אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני להיות עמדי, כמו שאמר לי וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ (לעיל פסוק טו): ושמרני. כמו שאמר לי וְשָׁמַרְתִּיךָ כְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְדָּךְ: ונתן לי לחם לאכל. כמו שאמר כי לא אֶעְזָבְךָ. והמבקש לחם הוא (קרוי) נעזב, שנאמר (תהלים לו כה) וְלֹא רָאִיתִי צַדִּיק נֶעְזָב וְזָרְעוֹ מִבְּקֶשׁ לֶחֶם: (כא) ושבתי. כמו שאמר לי וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאָדָמָה (לעיל פסוק טו): בשלום. שלם מן החטא, שלא אלמד מדרכי לבן: והיה ה' לי לאלהים. שיחול שמו עלי מתחלה ועד סוף, שלא ימצא פסול בזרעי, כמו שנאמר אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ (שם), והבטחה זו הבטיח לאברהם שנאמר (לעיל יז ז) לְהִיטֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וּלְזָרְעֶךָ אֲחֵרִיךָ. (זרעך מיוחס, שלא ימצא בו שום פסול): (כב) והאבן הזאת. כך (מפורש) [תפרש] וי"ו זו של והאבן, אם יעשה לי את אלה ואף אני אעשה זאת: והאבן הזאת אשר שמתי מצבה וגו'. כתרנומו, אהי פלח עלה קדם ה', וכן עשה בשובו מפרן ארם (כשאמר) [ונאמר] לו קום עֲלֵה בֵּית אֵל (להלן לה א), מה נאמר שם (פסוק יד), וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מִצֵּבָה וְגו' וַיִּסַּף עָלֶיהָ נֶסֶף:

פרק כט (א) וישא יעקב רגליו. משנתבשר בשורה טובה (שהובטח) [והובטח] בשמירה נשא לבו את רגליו ונעשה קל ללכת, כך מפורש בבראשית רבה (פ"ע סי' ח): (ב) ישקו העדרים. משקים הרועים את העדרים, והמקרא דבר בלשון קצרה: (ג) ונאספו. רגילים היו להאסף, לפי שהיתה האבן גדולה: וגללו. וגוללין ותרנומו ומגנדרין. כל לשון הווה משתנה לדבר בלשון עתיד ובלשון עבר, לפי שכל דבר ההווה תמיד כבר היה ועתיד להיות: והשיבו. תרגומו ומתיבין: (ו) באה עם הצאן. הטעם באל"ף, ותרנומו אתיא. וְרָחַל בָּאָה (להלן פסוק ט), הטעם למעלה בבית, ותרנומו אתת. הראשון לשון עושה, והשני לשון עשתה: (ז) הן עוד היום גדול. לפי שראה אותם רובצים כסבור שרועים לאסוף המקנה הביתה ולא ירעו עוד, אמר להן הן עוד היום גדול, כלומר אם שכירים אתם לא שלמתם פעולת היום, ואם הבהמות שלכם אף על פי כן לא עת האסף המקנה וגו': (ח) לא נוכל. להשקות לפי שהאבן גדולה: וגללו. זה מתורגם ויגנדרון, לפי שהוא לשון עתיד: (י) ויגש יעקב ויגל. כאדם שמעביר את הפקק מעל פי צלוחית, (להודיעך שכחו גדול): (יא) ויבך. לפי שצפה ברוח הקודש שאינה נכנסת עמו לקבורה. דבר אחר, לפי שבא בידי ריקניות, אמר, אליעזר עבד (אבי) אבא היו בידי נזמים וצמידים (ומגננות), ואני אין בידי כלום. לפי שרדף אליפו בן עשו במצות אביו אחריו להורגו והשיגו, ולפי שגדל אליפו בחיקו של יצחק משך ידו. אמר לו, מה אעשה לצווי של אבא. אמר לו יעקב, טול מה שבידי והעני חשוב כמת: (יב) כי אחי אביה הוא. קרוב לאביה, כמו אֲנָשִׁים אֲחִים אֲנָחְנוּ (לעיל יג ח). ומדרשו, אם לרמאות הוא בא (גם) אני אחיו ברמאות, ואם אדם כשר הוא גם אני בן רבקה אהותו הכשרה: ותגד לאביה. לפי שאמה מתה (לא היה לה להגיד אלא לו): (יג) וירץ לקראתו. כסבור ממון הוא טעון, שהרי עבד הבית בא לכאן בעשרה גמלים טעונים: ויחבק. כשלא ראה עמו כלום אמר שמא זהובים הביא והנם בחיקו: (יד) ויגש לו. אמר שמא מרגליות הביא והם בפיו: ויספר ללבן. שלא בא אלא מתוך אונם אחיו, ושנטלו ממונו ממנו: (יד) אך עצמי ובשרי. מעתה אין לי לאספך הביתה הואיל ואין בידך כלום, אלא מפני קורבה אטפל בך חדש ימים, וכן עשה, ואף זו לא (ל)חנם שהיה רועה צאנו: (טו) הכי אחי אתה. לשון תימה, וכי בשביל שאחי אתה תעבדני חנם: ועבדתני. כמו ותעבדני, וכן כל תיבה שהיא לשון עבר הוסיף וי"ו בראשה והיא הופכת התיבה להבא: (יז) רכות. [לפי שהיתה בוכה] שהיתה סבורה לעלות בגורלו של עשו (ובכתה), שהיו הכל אומרים שני בנים לרבקה ושתי לבן הגדולה לגדול והקטנה

לקטן. תאר. הוא צורת הפרצוף, לשון יתארהו בשרד (ישעיה מד יג). קונפא"ש בלע"ז: מראה. הוא זיו קלסתר [פנים]: (יח) אעבדך שבע שנים. הם ימים אחדים שאמרה לו אמו וישבת עמו ימים אחרים (לעיל כז מד), ותדע שכן הוא, שהרי כתיב (להלן פסוק כ) ויהיו בעיניו כמים אחרים: ברחל בתך הקטנה. כל הסימנים הללו למה, לפי שהיה יודע בו שהוא רמאי, אמר לו אעבדך ברחל, ושמה תאמר רחל אחרת מן השוק, תלמוד לומר בתך, ושמה תאמר אחליף ללאה שמה ואקרא שמה רחל, תלמוד לומר הקטנה. ואף על פי כן לא הועיל, (שהרי רמהו): (כא) מלאו ימי. שאמרה לי אמי. ועוד מלאו ימי, שהרי אני בן פ"ד שנה ואימתי אעמיד י"ב שבטים, וזהו שנאמר ואבואה אליה, והלא קל שבקלים אינו אומר כן, אלא להוליד תולדות אמר כן: (כה) ויהי בבקר והנה היא לאה. אבל בלילה לא היתה לאה, לפי שמסר יעקב לרחל סימנים וכשראתה רחל שמכניסין לו לאה אמרה עכשיו תכלם אחותי, עמדה ומסרה לה אותן סימנים: (כז) מלא שבע זאת. דבוק הוא, שהרי נקוד בחטף (פי' בשו"א), שבושע של זאת, והן שבעת ימי המשתה. בגמרא ירושלמית במועד קטן (פ"א ה"ז). (ואי אפשר לומר שבושע ממש, שאם כן היה צריך לינקד בפת"ח השי"ן (ר"ל קמ"ץ). ועוד, ששבושע לשון זכר, כדכתיב שבעה שבעת תספור לך (דברים טז ט), לפיכך אין משמע שבושע אלא שבעה, שמיני"א בלע"ז): ונתנה לך. לשון רבים, כמו נרדה ונבלה ונשרפה (לעיל יא ג, ז), אף זה לשון ונתנה: גם את זאת. מיד (לאחר שבעת ימי המשתה), ותעבוד לאחר נשואיה: (ל) עוד שבע שנים אחרות. אחרות הקישן לראשונות, מה ראשונות באמונה אף האחרונות באמונה, ואף על פי שברמאות בא עליו: (לב) ותקרא שמו ראובן. רבותינו פירשו, אמרה ראו מה בין בני לבן המי, שמכר הבכורה ליעקב וזה לא מכרה ליוסף ולא ערער עליו, ולא עוד שלא ערער עליו אלא שבקש להוציאו מן הבור): (לד) הפעם ילוה אישי. לפי שהאמהות נביאות היו ויודעות שי"ב שבטים יוצאים מיעקב ודי' נשים ישא, אמרה מעתה אין לו פתחון פה עלי שהרי נטלתי כל חלקי בבנים: על כן. כל מי שנאמר בו על כן מרובה באוכלוסין, חוץ מלוי שהארון היה מכלה בהם: קרא שמו לוי. בכלום כתיב ותקרא, וזה כתב בו קרא, ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה, ששלח הקדוש ברוך הוא גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה ונתן לו כ"ד מתנות כהונה, ועל שם שלוהו במתנות קראו לוי: (לה) הפעם אודה. שנטלתי יותר מחלקי, מעתה (יש לי) [עליו] להודות:

פרק ל (א) ותקנא רחל באחתה. קנאה במעשיה (הטובים), אמרה אלולי שצדקה ממני לא זכתה לבנים: הבה לי. וכי כך עשה אביך לאמך, והלא התפלל עליה: מתה אנכי. מכאן למי שאין לו בנים שחשוב כמת: (ב) התחת. וכי במקומו אני: אשר מנע ממך. את אומרת (שאעשה כאבא, אני) איני כאבא, אבא לא היו לו בנים, אני יש לי בנים, ממך מנע ולא ממני: (ג) על ברכי. כתרנומו, ואנא ארבי: ואבנה גם אנכי. מהו גם, אמרה לו, זקנך אברהם היו לו בנים מהגר וחגר מתניו כנגד שרה. אמר לה, זקנתי הכניסה צרתה לביתה. אמרה לו, אם הדבר הזה מעכב הנה אמת: ואבנה גם אנכי ממנה. כשרה: (ו) דנני אלהים. דנני (וחייבני) וזכני: (ח) נפתולי אלהים. [נפתל] מנחם בן סרוק פירשו במחברת צמיד פתיל (במדבר יט טו), חבורים מאת המקום נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרשו לשון עקש ופתלתול, נתעקשתי והפצרתי (פצירות ונפתולים) [עתירות ונפתולים הרבה] הרבה למקום להיות שוה לאחותי: גם יכלתי. (הסכים) [הסכימו] על ידי. ואונקלוס תרגם לשון תפלה, (נפתולי אלהים) [ניפולי אל] נפתלתי בקשות החביבות לפניו נתקבלתי (ונתערתתי) כאחותי: נפתלתי. נתקבלה תפלתי. (ומדרש אגדה יש רבים בלשון נוטריקון): (י) ותלד זלפה. בכולן נאמר הריון חוץ מזלפה, לפי שהיתה בחורה

מכולן ותינוקת בשנים ואין הריון ניכר בה, וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה, שלא יבין שמכניסין לו את לאה, שכך מנהגן ליתן שפחה הגדולה לגדולה והקטנה לקטנה: (יא) בא גד. בא מזל טוב [לי], כמו גד גדי וסנוק לא (שבת סז ע"ב), (ודומה לו הערבים לגד שלחן (ישעיה סה יא)). ומדרש אנדה, שנולד מהול, (כמו גדו אילנא (דניאל ד יא), ולא ידעתי על מה נכתב תיבה אחת. דבר אחר, למה נקראת תיבה אחת בגד, כמו בגדת בי כשבאת אל שפחתי, כאיש שבגד באשת נעורים): (יד) בימי קציר חטים. להגיד שבחן של שבטים, שעת הקציר היה ולא פשט ידו בגזל להביא חטים ושעורים, אלא דבר ההפקר שאין אדם מקפיד בו: דודאים. שיגלי, עשב הוא, ובלשון ישמעאל יסמין: (טו) ולקחת גם את דודאי בני. בתמיה, ולעשות עוד זאת ליקח גם את דודאי בני, ותרגומו ולמיסב: לכן ישכב עמך הלילה. שלי היתה שכיבת לילה זו, ואני נותנה לך תחת דודאי בנך. ולפי שזוללה במשכב הצדיק לא זכתה להקבר עמו: (טז) שכר שכרתיך. נתתי לרחל שכרה: בלילה הוא. הקדוש ברוך הוא סיעו שיצא משם יששכר: (יז) וישמע אלהים אל לאה. שהיתה מתאוה ומחזרת להרבות שבטים: (כ) (זכר טוב. כתרנומו) [זכרני אותי – אותי ולא את ריעותי]: יזבלני. לשון בית זבול (מלכים א' ח יג), הירבריי"א בלע"ז, (בית מדור). מעתה לא תהא עיקר דירתו אלא עמי, שיש לי בנים כנגד כל נשיו: (כא) דינה. פירשו רבותינו שדנה לאה דין בעצמה, אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות, והתפללה עליו ונהפך לנקבה: (כב) ויזכר אלהים את רחל. זכר לה שמסרה סימניה לאחותה, ושהיתה מצירה (שלא) [שמא] תעלה בגורלו של עשו שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים. הוא שייסד הפייט, האדמו"ן כבט שלא חלה, (צבה לקחתה לו ונתבהלה (בפייט ליום א' דר"ה שחרית ד"ה אבן חוג)): (כג) אסף. הכניסה (במקום) [למקום] שלא תראה, וכן אסף חרפתנו (ישעיה ד א), ולא יאסף הבייתה (שמות ט יט), אסף נגהם (יואל ד טו), וירחך לא יאסף (ישעיה ס כ) לא יטמן. חרפתי. שהייתי לחרפה שאני עקרה, והיו אומרים עלי שאעלה לחלקו של (עשו ה)רשע. ואנדה, כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה, משיש לה בן תולה בו, מי שבר כלי זה, בנך, מי אכל תאנים אלו, בנך: (כד) יסף ה' לי בן אחר. יודעת היתה בנבואה שאין יעקב עתיד להעמיד אלא שנים עשר שבטים, אמרה יהי רצון שאותו שהוא עתיד להעמיד יהא ממני, לכך לא התפללה אלא על בן אחר: (כה) כאשר ילדה רחל את יוסף. משנולד שטנו של עשו, שנאמר (עובדיה א יח) וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אִשׁ וּבֵית יוֹסֵף לְהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקֵשׁ, אש בלא להבה אינו שולט למרחוק, משנולד יוסף בטח (יעקב בהקדוש ברוך הוא) ורצה לשוב: (כו) תנה את נשי וגו'. איני רוצה לצאת כי אם ברשות: (כז) נחשתי. מנחש הייתי, נסיתי בנחוש שלי שעל ירך באה לי ברכה. כשבאת לכאן לא היו לי בנים, שנאמר (לעיל כט ו) וְהָיָה רַחֵל בְּתוֹךְ בָּאָה עִם הַצֹּאן, אפשר יש לו בנים והוא שולח בתו אצל הרועים, ועכשיו היו לו בנים שנאמר (להלן לא א) וַיִּשְׁמַע אֶת דְּבָרֵי בְנֵי לָבָן: (כח) נקבה שכרך. כתרנומו, פריש אגרך: (כט) ואת אשר היה מקנך אתי. את חשבון מיעוט מקנך שבא לידי מתחלה כמה היו: (ל) לרגלי. עם רגלי, בשביל ביאת רגלי באת אצלך הברכה, כמו הָעַם אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ (שמות יא ח), לָעַם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵי (שופטים ח ה), הבאים עמי (ב"ר עג ח): גם אנכי לביתי. לצורך ביתי, עכשיו אין עושין לצרכי אלא בני וצריך אני להיות עושה גם אני עמהם לסמכן, וזהו גם: (לב) נקד. מנומר בחברבורות דקות כמו נקודות, פונטר"א בלע"ז: מלוא. לשון מלאים, חברבורות רחבות: חום. שחום דומה לאדום, רוש"י (בלע"ז, לשון משנה (ב"ב פג ע"ב)) [לשון] שחמתית ונמצאת לבנה לענין התבואה: והיה שכרי. אותן שילדו מכאן ולהבא נקודים ומלואים בעזים ושחומים

בכשבים יהיו שלי, ואותן שישנן עכשיו הפרש מהם והפקידם ביד בניך, שלא תאמר לי על הנולדים מעתה אלו היו שם מתחלה. ועוד, שלא תאמר לי על ידי הזכרים שהן נקודים ומלואים תלדנה הנקבות דוגמתן מכאן ואילך: (לג) וענתה בי וגו'. אם תחשדני שאני נוטל משלך כלום תענה בי צדקתי, כי תבוא צדקתי ותעיד על שכרי לפניך שלא תמצא בעדרי כי אם נקודים ומלואים, וכל שתמצא בהן שאינו נקוד או מלוא או חום בידוע שגנבתיו לך ובגניבה הוא שרוי אצלי: (לד) הן. לשון קבלת דברים: לו יהי כדברך. הלואי שתחפוץ בכך: (לה) ויסר. לבן ביום ההוא את התישים. עזים זכרים: כל אשר לבן בו. כל אשר היתה בו חברבורות לבנות: ויתן. לבן ביד בניו: (לו) הנותרת. הרעועות שבהן, החולות והעקרות שאינן אלא שירים (אותן) מסר לו: (לז) מקל לבנה. עץ הוא ושמו לבנה, כמה דתימא (הושע ד יג) תחת אלון וְלִבְנָה. ואומר אני, הוא שקורין טרינבל"א בלע"ז שהוא לבן: לח. כשהוא רטוב: ולו. ועוד לקח מקל לזו, עץ שגדלין בו אגוזים דקים קולדר"י בלע"ז: וערמון. קשמני"ר בלע"ז: פצלות. קלופים קלופים, שהיה עושהו מנומר: מחשף הלבן. גלוי לובן של מקל. כשהיה קולפו היה נראה ונגלה לובן שלו במקום הקילוף: (לח) ויצג. תרגומו ודעיין, לשון תחיבה ונעיצה הוא בלשון ארמי, והרבה יש בתלמוד, דצה ושלפה (שבת נ ע"ב), דין ביה מידי (חולין צג ע"ב), דצה כמו דעצה אלא שמקצר את לשונו: ברהטים. במרוצות המים בבריכות העשויות בארץ להשקות שם הצאן: אשר תבאן וגו'. ברהטים אשר תבאנה הצאן לשתות שם הציג המקלות לנכח הצאן: ויחמנה וגו'. הבהמה רואה את המקלות והיא נרתעת לאחוריה והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו. רבי הושעיא אומר, המים נעשין זרע במעיהן ולא היו צריכות לזכר, וזהו ויחמנה וגו': (לט) אל המקלות. אל מראות המקלות: עקדים. משונים במקום עקידתם, הם קרסולי ידיהם ורגליהם: (מ) והכשבים הפריד יעקב. הנולדים עקודים נקודים הבדיל והפריש לעצמן ועשה אותן עדר עדר לבדו, והוליד אותן (העדר העקוד) [עדר] לפני הצאן, לפני הצאן ההולכות אחריהם צופות אליהם, זהו שאמר ויתן פני הצאן אל עקוד, שהיו פני הצאן אל העקודים ואל כל חום שמצא בצאן לבן: וישת לו עדרים. כמו שפירשתני: (מא) המקשרות. כתרגומו הבכירות, ואין לו עד במקרא. ומנחם חברו עם אֶחֱיֹתָיִם בְּקִשְׁרֵיהֶם (שמואל ב' טו לא), וַיְהִי הַקִּשֶׁר אֲמִין (שם שם יב), אותן המתקשרות יחד למהר עיבורן: (מב) ובהעטיפ. לשון איחור, כתרגומו בלקישות. ומנחם חברו עם הַמְּחַלְצוֹת וְהַמְּעַטְפוֹת (ישעיה ג כב), לשון עטיפת כסות, כלומר מתעטפות בעורן וצמרן ואינן מתאוות להתייחס על ידי הזכרים: (מג) צאן רבות. פרות ורבות משאר צאן: ושפחות ועבדים. מכר צאנו בדמים יקרים (ולקח לו) [ולקח] כל אלה:

פרק לא (א) עשה. כנס, כמו וַיַּעַשׂ חֵיל וַיִּיָּד אֶת עַמְלֵק (שמואל א' יד מח): (ג) שוב אל ארץ אבותיך. ושם אהיה עמך, אבל בעודך מחובר לטמא אי (אפשר) [אפשי] להשרות שכניתי עליך: (ד) ויקרא לרחל וללאה. לרחל תחלה ואחר כך ללאה, שהיא היתה (עקרת) [עיקר] הבית, שבשבילה נזדווג יעקב עם לבן, ואף בניה של לאה מודים בדבר, שהרי בועז ובית דינו משבט יהודה אומרים בְּרַחֵל וּכְלָאָה אֲשֶׁר בָּנוּ שְׁתֵּיהֶם וגו' (רות ד יא), הקדימו רחל ללאה: (ז) עשרת מונים. אין מונים פחות מעשרה: מנים. לשון סכום כלל החשבון והן עשיריות, למדנו שהחליף תנאו מאה פעמים: (י) והנה העתדים. אף על פי שהבדילם לבן כולם שלא יתעברו הצאן דוגמתן, היו המלאכים מביאין אותן מעדר המסור ביד בני לבן לעדר שביד יעקב: וברדים. תרגומו ופציחין, פיישי"ד בלע"ז, חוט של לבן מקיף את (גופן) [גופו] סביב וחברבורות שלו פתוחה ומפולשת ((מזו אל זו)), [מזן אל

זן, ואין לי להביא עד מן המקרא: (יג) האל בית אל. כמו (אל בית אל, הה"א יתירה, ודרך המקראות לדבר כן, כמו) פי אתם באים אל הארץ כנען (במדבר לד ב): משחת שם. לשון רבוי וגדולה כשנמשח למלכות, כך ויצק שמן על ראשה (לעיל כח יח) להיות משוחה למובה: אשר נדרת לי. וצריך אתה לשלמו, שאמרת (שם כב) יהיה בית אלהים, שתקריב שם קרבנות: (יד) העוד לנו. למה נעכב על ידך מלשוב, כלום אנו מיחלות לירש מנכסי אבינו (כלום) בין הזכרים: (טו) הלוא נכריות נחשבנו לו. אפילו בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניא לבנותיו בשעת נשואין נהג עמנו כנכריות, כי מכרנו לך (שעבדת אותו בנו י"ד שנה ולא נתננו לך אלא) בשכר הפעולה: את כספנו. שעכב דמי שכר פעולתך: (טז) כי כל העשר. כי זה משמש בלשון אלא. כלומר, משל אבינו אין לנו כלום אלא מה שהציל הקדוש ברוך הוא מאבינו שלנו הוא: הציל. לשון הפריש, וכן כל (לשון) הצלה שבמקרא לשון הפרשה, שמפרישו מן הרעה ומן האויב: (יז) את בניו ואת נשיו. הקדים זכרים לנקבות, ועשו הקדים נקבות לזכרים, שנאמר (להלן לו ו) ויקח עשו את נשיו ואת בניו וגו': (יח) מקנה קנינו. מה שקנה מצאנו עבדים ושפחות וגמלים וחמורים: (יט) לגזו את צאנו. שנתן ביד בניו דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב: ותגנב רחל את התרפים. להפריש את אביה מעבודה זרה נתכוונה: (כב) ביום השלישי. שהרי דרך שלשת ימים היה ביניהם: (כג) את אחיו. קרוביו: דרך שבעת ימים. כל אותן שלשה ימים שהלך המגיד להגיד ללבן הלך יעקב לדרכו, נמצא יעקב רחוק מלבן ששה ימים, ובשביעי השיגו לבן, למדנו שכל מה שהלך יעקב בשבעה ימים הלך לבן ביום אחד, [שנאמר וירדוף אחריו דרך שבעת ימים, ולא נאמר וירדוף אחריו שבעת ימים]: (כד) מטוב עד רע. כל טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים: (כו) כשביות חרב. כל חיל הבא למלחמה קרוי חרב: (כז) ותגנב אותי. גנבת את דעתי: (כט) יש לאל ידי. יש כח וחיל בידי לעשות עמכם רע. וכל אל שהוא (לשון) קדש, על שם עוזו ורוב אוניו הוא: (ל) נכספתה. חמדת, והרבה יש במקרא נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד ג), למעשה ידיך תכסף (איוב יד טו): (לא) כי יראתי וגו'. השיבו על ראשון ראשון, שאמר לו ותנהג את בנותי וגו': (לב) לא יחיה. ומאותה קללה מתה רחל בדרך: מה עמדי. משלך: (לג) באהל יעקב. הוא אהל רחל, שהיה יעקב תדיר אצלה. וכן הוא אומר בני רחל אשת יעקב (להלן מו יט), ובכולן לא נאמר אשת יעקב: ויבא באהל רחל. כשיצא מאהל לאה חזר לו לאהל רחל קודם שחפש באהל האמהות (ס"א השפחות). וכל כך למה, לפי שהיה מכיר בה שהיא משמשנית: (לד) בכר הגמל. (לשון כרים וכסתות), כתרנומו בעביטא דגמלא, והיא מרדעת העשויה כמין כר. ובעירובין (טז ע"א) הקיפוח בעביטין, והן עביטי גמלים, בשט"ו בלע"ו: (לו) דלקת. רדפת, כמו על הקהרים דלקנו (איכה ד יט), וכמו מדלק אחר פלשתים (שמואל א' יז ג): (לז) ויכחו. ויבררו עם מי הדין, אפרובי"ר בלע"ו: (לח) לא שכלו. לא הפילו עיבורם, כמו רחם משפיל (הושע ט יד), תפלט פרתו ולא תשכל (איוב כא י): ואילי צאנך. מכאן אמרו איל בן יומו קרוי איל, שאם לא בן מה שבחו, אילים לא אכל אבל כבשים אכל, אם בן גזלן הוא: (לט) טרפה. על ידי ארי וזאב: אנכי אחטנה. לשון קלע באבן אל השערה ולא יחטא (שופטים כ טז), אני ובני שלמה חטאים (מלכים א' א כא) חטאים. אנכי אחטנה, אם חסרה חסרה לי, שמירי תבקשנה: (אנכי אחטנה. תרגומו דהות שגיא ממנינא, שהיתה נפקדת ומחוסרת, כמו ולא נפקד ממנו איש (במדבר לא מט) תרגומו ולא שגא): גנבתי יום וגנבתי לילה. גנובת יום או גנובת לילה הכל שלמתי: גנבתי. כמו רבתי בגוים שרתי במדינות (איכה א א), מלאתי משפט (ישעיה א כא), אהבתי לדוש (הושע י יא): (מ) אכלני חרב. לשון אש אכלה (דברים ד כד): וקרה. כמו משליך קרחו

(תהלים קמו יז) תרגומו גלידא: שנתני. לשון שינה: (מא) ותחלף את משכרתי. היית משנה תנאי שבינינו, מנקוד למלוא (ומעקודים) [לעקודים] לברודים: (מב) ופחד יצחק. לא רצה לומר אלהי יצחק, שאין הקדוש ברוך הוא מיוחד שמו על הצדיקים בחייהם. ואף על פי שאמר לו בצאתו מבאר שבע אָנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וְאֱלֹהֵי יִצְחָק (לעיל כח יג), בשביל שכהו עיניו והרי הוא כמת, יעקב נתיירא לומר אלהי ואמר ופחד: ויוכה. לשון תוכחה הוא, ולא לשון הוכחה הוא: (מג) מה אעשה לאלה. איך תעלה על לבי להרע להן: (מד) והיה לעד. הקדוש ברוך הוא: (מו) לאחיו. הם בניו, שהיו לו אחים נגשים אליו לצרה ולמלחמה: (מז) יגר שהדותא. תרגומו של גלעד. גלעד. גל עד: (מט) והמצפה אשר אמר וגו'. והמצפה אשר בהר הגלעד, וכמו שכתוב וַיַּעֲבֹר אֶת מִצְפֵּה גִלְעָד (שופטים יא כט). ולמה נקרא שמה מצפה, לפי שאמר כל אחד מהם לחברו יצף ה' ביני ובינך אם תעבור את הברית: כי נסתר. ולא נראה איש את רעהו: (נ) בנתי בנתי. שני פעמים, אף בלחה וזלפה בנותיו היו מפלגש: (אם תענה את בנתי. למנוע מהן עונת תשמיש): (נא) יריתי. כמו ירה בים (שמות טו ד), כזה שהוא יורה (חזן) [חנית]: (נב) אם אני. הרי אם משמש בלשון אשר, כמו עד אם דְּבַרְתִּי דְּבָרִי (לעיל כד לג) (ופירושו עד אשר דברתי דברי): לרעה. לרעה אי אתה עובר אבל אתה עובר לפרקמטיא: (נג) אלהי אברהם. קדש: ואלהי נחור. חול: אלהי אביהם. חול: (נד) ויזבח יעקב זבח. שחט בהמות למשתה: לאחיו. לאוהביו שעם לבן: לאכל לחם. כל דבר מאכל קרוי לחם, כמו עֲבַד לָחֶם רַב (דניאל ה א), נְשַׁחֲיָתָה עֵץ בְּלָחְמוֹ (ירמיה יא יט):

פרק לב (ב) ויפגעו בו מלאכי אלהים. מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו ללוותו לארץ: (ג) מחנים. שתי מחנות, של הוצה לארץ שבאו עמו עד כאן, ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו: חסלת פרשת ויצא

פרשת וישלח

(ד) וישלח יעקב מלאכים. מלאכים ממש [אותן של הוצה לארץ]: ארצה שעיר. לארץ שעיר. כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה (יבמות יג ע"ב): (ה) גרתי. לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר, אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני הַזֶּה גָּבִיר לְאַחֶיךָ (לעיל כז כט), שהרי לא נתקיימה בי. (דבר אחר, גרתי בנימטריא תרי"ג, כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים): (ו) ויהי לי שור וחמור. אבא אמר לי מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ (שם פסוק כח), זו אינה לא מן השמים ולא מן הארץ: שור וחמור. דרך ארץ לומר על שוורים הרבה שור. אדם אומר לחבירו, בלילה קרא התרנגול, ואינו אומר קראו התרנגולים: ואשלחה להגיד לאדני. להודיע שאני בא אליך: למצא חן בעיניך. שאני שלם עמך ומבקש אהבתך: (ז) באנו אל אחיך אל עשו. שהיית אומר אחי הוא, אבל הוא נוהג עמך כעשו הרשע, עודנו בשנאתו: (ח) ויירא ויצר. וירא שמא יהרג, ויצר לו אם יהרוג הוא את אחרים: (ט) המחנה האחת והכהו. מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה. אם תַּחְנֶנָּה עָלַי מַחְנֶנָּה (תהלים כז ג) הרי לשון נקבה, הַמַּחְנֶנָּה הַזֶּה (להלן לג ח) לשון זכר. וכן יש שאר דברים משמשים לשון זכר ולשון נקבה. הַשָּׁמַיִם יִצָּא עַל הָאָרֶץ (לעיל יט כג), מִקְצֵה הַשָּׁמַיִם מוֹצְאוֹ (תהלים יט ז), הרי לשון זכר. וְהַשָּׁמַיִם זָרְחָה עַל הַמַּיִם (מלכים ב' ג כב), הרי לשון נקבה. וכן רוּחַ, וְהָנְחָה רוּחַ גְּדוּלָּה בָּאָה (איוב א יט), הרי לשון נקבה, וַיֵּצֵא פְּאֶרְכֶּע פְּנוֹת הַפִּיִת (שם), הרי לשון

זכר. ורוח גדולה וחק מפרק הרים (מלכים א' יט יא), הרי לשון זכר ולשון נקבה. וכן אש, ואש יצאה מאת ה' (במדבר טז לה), לשון נקבה, אש להט (תהלים קד ד), לשון זכר: והיה המחנה הנשאר לפליטה. על כרחו, כי אלחם עמו. התקין עצמו לשלשה דברים, לדורון לתפלה ולמלחמה. לדורון, ותעבר המנחה על פניו (להלן פסוק כב). לתפלה, אלהי אבי אברהם (פסוק י). למלחמה, והיה המחנה הנשאר לפליטה: (י) ואלהי אבי יצחק. ולהלן הוא אומר (לעיל לא מב) ופחד יצחק, ועוד מהו שחזר והזכיר שם המיוחד, היה לו לכתוב האומר אלי שוב לארצך וגו'. אלא כך אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא, שתי הבטחות הבטחתני, אחת בצאתי מבית אבי מבאר שבע, שאמרת לי אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק (לעיל כח יג), ושם אמרת לי ושמרתך לכל אשר תלך (פסוק טו), ובבית לבן אמרת לי שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך (לעיל לא ג), ושם נגלית אלי בשם המיוחד לבדו, שנאמר ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך וגו', בשתי הבטחות האלו אני בא לפניך: (יא) קטנתי מכל החסדים. נתמעטו זכויותי על ידי החסדים והאמת שעשית עמי, לכך אני ירא שמא משהבטחתני נתלכלכתי בחטא, ויגרום לי להמסר ביד עשו: ומכל האמת. אמתת דבריך, ששמרתני (י) לי כל ההבטחות שהבטחתני: כי במקלי. לא היה עמי לא כסף ולא זהב ולא מקנה, אלא מקלי לבדו. ומדרש אנדה, נתן מקלו בירדן ונבקע הירדן: (יב) מיד אחי מיד עשו. מיד אחי שאין נוהג עמי כאח אלא כעשו הרשע: (יג) היטב איטיב. היטב בזכותך, איטיב בזכות אבותיך: ושמתני את זרעך כחול הים. והיכן אמר לו כן, והלא לא אמר לו אלא והיה זרעך כעפר הארץ (לעיל כח יד). אלא שאמר לו כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך (שם פסוק טו), ולאברהם אמר והרבה ארפה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים (לעיל כב יז): (יד) הבא בידו. ברשותו, וכן ויקח את כל ארצו מידו (במדבר כא כו). ומדרש אנדה, מן הבא בידו, אבנים טובות ומרגליות שאדם צר בצרור ונושאם בידו. (דבר אחר, מן הבא בידו, מן החולין, שנמל מעשר כמה דאת אמר עשר אעשרנו לך (לעיל כח כב), והדר לקח מנחה): (טו) עזים מאתים ותישים עשרים. מאתים עזים צריכות עשרים תישים, וכן כלם הזכרים כדי צורך הנקבות. ובבראשית רבה (פע"ו סי' ז) דורש מכאן לעונה האמורה בתורה, הטיילים בכל יום, הפועלים שתיים בשבת, החמרים אחת בשבת, הגמלים אחת לשלשים יום, הספנים אחת לששה חדשים (שם), (ואיני יודע לכוין המדרש הזה בכוון. אך) נראה בעיני, שלמדנו מכאן שאין (ה)עונה שוה בכל אדם אלא [כל אדם] לפי טורח המוטל עליו. שמצינו כאן שמסר לכל תיש עשר עזים, וכן לכל איל, לפי שהם פנויים ממלאכה דרכם להרבות תשמיש [ו]לעבר עשר נקבות, ובהמה משנתעברה אינה מקבלת זכר. ופרים שעוסקין במלאכה, לא מסר לזכר אלא ארבע נקבות. ולחמור שהולך בדרך רחוקה, שתי נקבות לזכר. ולגמלים שהולכים דרך יותר רחוקה, נקבה אחת לזכר: (טז) גמלים מיניקות שלשים. ובניהם עמהם. ומדרש אנדה, ובניהם בנאייהם, זכר כנגד נקבה, לפי שצנוע בתשמיש לא פרסמו הכתוב: ועירם. חמורים זכרים: (יז) עדר עדר לבדו. כל מין ומין לעצמו: עברו לפני. דרך יום או פחות, ואני אבוא אחריכם: ורוח תשימו. עדר לפני חברו מלא עין, כדי להשביע עינו של (אותו) רשע, ולתווהו על רבוי הדורון: (יח) למי אתה. של מי אתה, מי שולחך, ותרגום דמאן את: ולמי אלה לפניך. (ואלה שלפניך של מי הם), למי המנחה הזאת שלוחה. למי משמשת בראש התיבה במקום של, כמו וכל אשר אתה ראה לי הוא (לעיל לא מג) שלי הוא, לה' הארץ ומלוואה (תהלים כד א) של ה': (יט) ואמרת לעבדך ליעקב. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ששאלת למי אתה, לעבדך ליעקב אני, ותרגומו דעבדך דיעקב, וששאלת ולמי אלה

לפניך, מנחה היא שלוחה וגו': והנה גם הוא. יעקב: (כא) אכפרה פניו. אבטל רוגזו, וכן וכפר בְּרִיתְכֶם אֶת מֹות (ישעיה כח יח), לא תִּכְבְּלֵי כְּפָרָה (שם מז יא). ונראה בעיני, שכל כפרה שאצל עון וחטא ואצל פנים כולן לשון קנוח והעברה הן, ולשון ארמי הוא והרבה בתלמוד [בעי לכפורי בגלימא דחבריה (ב"מ כד ע"א)]. וכפר ידיה, בעי לכפורי ידיה בההוא גברא (גיטין נו ע"א), וגם בלשון המקרא נקראים המזרקים של קדש כְּפֹרֵי זָהָב (עזרא א י), על שם שהכהן מקנה ידיו בהן בשפת המזרק (מנחות ז ע"ב): (כב) על פניו. כמו לפניו, וכן הָמָס וְשֹׁד יִשְׁמַע כָּהֵן על פְּנֵי תְּמִיד (ירמיה ו ז), וכן הַמְכַעֲסִים אוֹתִי על פְּנֵי (ישעיה סה ג). ומדרש אנדה, על פניו, אף הוא שרוי בכעס [וצרה] שהיה צריך לכל זה: (כג) ואת אחד עשר ילדיו. ודינה היכן היתה, נתנה בתיבה ונעל בפניה שלא יתן בה עשו עיניו, ולכך נענש יעקב שמנעה מאחיו שמא תחזירנו למוטב, (ונפלה) [סופה שנפלה] ביד שכם: יבק. שם הנהר: (כד) את אשר לו. הבהמה והמטלמלים. עשה עצמו כְּנֶשֶׁר, נוטל מכאן ומניח כאן: (כה) ויותר יעקב. שכה פכים קטנים וחזר עליהם: ויאבק איש. מנחם פירש ויתעפר איש, מלשון אבק, שהיו מעלים עפר ברגליהם על ידי נענועם. ולי נראה שהוא לשון ויתקשר, ולשון ארמי הוא [בתלמוד] בטר דאביקו בה (סנהדרין סג ע"ב), ואבק ליה מיבק (מנחות מב ע"א) לשון עניבה, שכן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרעותיו. ופירשו רז"ל שהוא שרו של עשו: (כו) (ויגע בכף ירכו. קולית הירך התקוע בקלבוסת קרוי כף, על שם שהבשר שעליה כמין כף של קדירה): ותקע. נתקעקע ממקום חברתה. ודומה לו פֶּן תִּקַּע נְפֹשֵׁי מִמֶּךָ (ירמיה ו ח), לשון הסרה. ובמשנה [לשון] לקעקע ביצתן, לשרש שרשיהן: (כז) כי עלה השחר. וצריך אני לומר שירה ביום: ברכתני. הודה לי על הברכות שברכני אבי שעשו מערער עליהן: (כט) לא יעקב. לא יאמרנו עליך] עוד שהברכות (באו לך) בעקבה וברמיה, כי אם בשררה ובגלוי פנים, וסופך שהקדוש ברוך הוא נגלה עליך בבית אל ומחליף שמך ושם הוא מברכך, ואני שם אהיה ואודה לך עליהן, וזהו שכתוב (הושע יב ה) וַיֵּשֶׁר אֶל מְלֶאכֶּךָ וַיְכַל כָּכָה וַיִּתְחַנֵּן לוֹ, בכה המלאך ויתחנן לו, ומה נתחנן לו, בֵּית אֵל יִמְצְאוּנוּ וְשָׁם יִדְבַּר עִמָּנוּ (שם), המתן לי עד שידבר עמנו שם, ולא רצה יעקב ועל כרחו הודה לו עליהן, וזהו וַיְבַרְכֵהוּ אֹתוֹ שָׁם (פסוק ל), שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה: ועם אנשים. עשו ולבן: ותוכל. להם: (ל) למה זה תשא. אין לנו שם קבוע, משתנים שמותינו הכל לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים: (לב) ויזרח לו השמש. (לשון בני אדם הוא, כשהגענו למקום פלוני האיר לנו השחר, זהו פשוטו). ומדרש אנדה, ויזרח לו לצרכו, לרפאות את צלעתו, כמה דתימא (מלאכי ג כ) שָׁמֶשׁ צִדְקָה וּמְרַפָּא בְּכַנְפֵיהָ, ואותן שעות שמיהרה לשקוע בשבילו כשיצא מבאר שבע מיהרה לזרוח בשבילו: והוא צלע. היה צולע כשזרחה [לו] השמש: (לג) גיד הנשה. ולמה נקרא שמו גיד הנשה, לפי שנשה ממקומו ועלה (חולין צא ע"א), והוא לשון קפיצה, וכן נִשְׁתָּה גְבוּרָתָם (ירמיה נא ל), וכן פִּי נִשְׁנִי אֱלֹהִים אֶת כָּל עֲמָלִי (להלן מא נא): (על כף הירך. פולפ"א בלע"ז, כל בשר גבוה ותלול ועגול קרוי כף, כמו עד שתתמרך הכף בסמיני בגרות (גדה מז ע"ב)):

פרק לג (ב) ואת לאה וילדיה אחרנים. אחרון אחרון חביב (ב"ר פע"ח סי' ח): (ג) עבר לפניכם. אמר, אם יבא אותו רשע להלחם ילחם בי תחילה: (ד) ויחבקהו. נתגלגלו רחמיו כשראהו משתחוה כל השתחוואות הללו: וישקוהו. נקוד עליו, ויש חולקין בדבר הזה כברייאתא דספרי (בהעלותך סט), יש שדרשו נקודה זו לומר שלא נשקו בכל לבו. אמר רבי שמעון בן יוחאי, הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא (שנכמרו) [שנהפכו]

רחמי באותה שעה ונשקו בכל לבו: (ה) מי אלה לך. מי אלה להיות שלך: (ו) נגש יוסף ורחל. בכלן האמהות נגשות לפני הבנים, אבל (ב) רחל יוסף נגש לפניה, אמר, אמי יפת תואר, שמא יתלה בה עיניו אותו רשע, אעמוד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה, (מכאן זכה יוסף לברכת עלי עין): (ח) מי לך כל המחנה. מי כל המחנה אשר פגשתי שהוא שלך, כלומר למה הוא לך. פשוטו של מקרא, על מוליכי המחנה. ומדרשו, כתות של מלאכים פגע שהיו דוחפין אותו ואת אנשיו ואומרים להם של מי אתם, והם אומרים להם של עשו, והם אומרים הכו הכו, ואלו אומרים (הניחו בנו של יצחק הוא ולא היו משגיחים עליו) [בנו של יצחק בן בנו של אברהם לא היו משגיחים], בן בנו של אברהם הוא ולא היו משגיחים עליו, אחיו של יעקב הוא אומרים להם אם כן משלנו אתם: (ט) יהי לך אשר לך. כאן הודה לו על הברכות: (י) אל נא. אל נא תאמר לי כן: אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על בן ראיתי פניך וגו'. כי כדאי והגון לך שתקבל מנחתי על אשר ראיתי פניך, והן חשובין [עלי כראיית פני המלאך שראיתי שר שלך. ועוד, על שנתרצית למחול לי על סורחני. (ולמה) [ולכך] הזכיר לו ראיית המלאך, כדי שיתירא הימנו ויאמר ראה מלאכים וניצול איני יכול לו מעתה: ותרצני. נתפייסת לי, וכן כל רצון שבמקרא לשון פיוס, אפיצומנ"ט בלע"ז. כי לא לרצון יהיה לךם (ויקרא כב כ), הקרבנות באות לפייס ולרצות, וכן שפתי צדיק ידעון רצון (משלי י לב) יודעים לפייס ולרצות: (יא) ברכת. מנחתי, מנחה זו הבאה על ראיית פנים, ולפרקים אינה באה אלא לשאילת שלום, וכל ברכה שהיא לראיית פנים כגון ויברך יעקב את פרעה (להלן מז ז), עשו אתי ברכה דסנחריב (מלכים ב' יח לא), וכן לשאל לו לשלום ולברכו דתועי מלך חמת (שמאול ב' ח י), כולם לשון ברכת שלום הן, שקורין בלע"ז שלודא"ר, אף זו ברכת, מו"ן שלו"ד: אשר הבאת לך. לא טרחת בה, ואני יגעתי להגיעה עד שבאה לידך: חנני. נו"ן ראשונה מודגשת לפי שהיא משמשת במקום שני נוני"ן, שהיה לו (לומר) [לכתוב] חננני, שאין חנן בלא שני נוני"ן, והשלישית לשימוש כמו עשני (ישעיה כט טז) וברךני (לעיל ל כ): יש לי כל. כל ספוקי, ועשו דבר בלשון גאווה, יש לי רב (לעיל פסוק ט), יותר (ויותר) מכדי צרכי: (יב) נסעה. כמו שמעך סלקה (דניאל ט יט), שהוא כמו שמע סלח, אף כאן נסעה כמו נסע, והנו"ן יסוד בתיבה. ותרגום של אונקלוס טול ונהך, עשו אמר ליעקב נסע מכאן ונלך: ואלכה לנגדך. (בשוה לך), טובה זו אעשה לך שאאריך ימי מהלכתי ללכת לאט כאשר אתה צריך, וזהו לנגדך, בשוה לך: (יג) עלות עלי. הצאן והבקר שהן עלות מוטלות עלי לנהלן לאט: עלות. מגדלות עולליהן, לשון עולל ויזנק (איכה ב יא), עול ימים (ישעיה סה כ), ושתתי פרות עלות (שמואל א' ו ז). ובלע"ז אנפיטי"ש: ודפקום יום אחד. ואם ידפקום יום אחד ליגעם בדרך במרוצה, ומתו כל הצאן: ודפקום. כמו קול דודי דופק (שיר השירים ה ב), נוקש בדלת: (יד) יעבר נא אדני. אל תאריך ימי הליכתך, עבור כפי דרכך ואף אם תתרחק: אתנהלה. אתנהל, ה"א יתירה כמו ארדה (לעיל יח כא), אשמעה (תהלים פה ט): לאמי. לאמי שלי, לשון נחת, ההלכים לאט (ישעיה ח ו), לאט לי לנער (שמואל ב' יח ה). לאמי, הלמיד מן היסוד ואינה משמשת, אתנהל נחת שלי: לרגל המלאכה. לפי צורך הליכת רגלי המלאכה המוטלת (עלי) [לפני] להוליך: ולרגל הילדים. לפי רגליהם שהם יכולים לילך: עד אשר אבא אל אדני שעירה. הרחיב לו הדרך, שלא היה דעתו ללכת אלא עד סוכות, אמר אם דעתו לעשות לי רעה ימתין עד בואי אצלו, והוא לא הלך. ואימתי ילך, בימי המשיח, שנאמר (עובדיה א כא) ועלו מושעים ביהר ציון לשפט את הר עשו. ומדרש אנדה יש לפרשה זו רבים: (טו) ויאמר למה זה. תעשה לי טובה זו שאיני צריך לה: אמצא חן בעיני אדני. ולא תשלם לי עתה שום גמול: (טז) וישב

ביום ההוא עשו לדרכו. עשו לבדו. וד' מאות איש שהלכו עמו נשמטו מאצלו אחד אחד. והיכן פרע להם הקדוש ברוך הוא, בימי דוד, שנאמר (שמואל א' ל יז) **כִּי אִם אַרְבַּע מְאוֹת אִישׁ נָעַר אֲשֶׁר רָכְבוּ עַל הַגְּמָלִים:** (יז) ויבן לו בית. שהיה שם י"ח חדש, קיץ וחורף וקיץ, סכות קיץ, בית חורף, סכות קיץ: (יח) שלם. שלם בגופו שנתרפא מצלעתו, שלם בממונו שלא חסר כלום מכל אותו דורו, שלם בתורתו שלא שכח תלמודו בבית לבן: עיר שכם. כמו לעיר, וכמוהו עד באַנְהָה בֵּית לָחֶם (רות א יט): בבאו מפדן ארם. כאדם האומר לחבירו יצא פלוני מבין שיני אריות ובא שלם, אף כאן ויבא שלם מפדן ארם מלבן ומעשו שנזדווגו לו בדרך: (ויחן את פני העיר. ערב שבת היה): (יט) קשיטה. מעה. אמר רבי עקיבא, כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למעה קשיטה (ר"ה כו ע"א). (ותרגומו חורפן, טובים חריפים בכל מקום, כגון עֵבֶר לְפִתְרָה (לעיל כג טז)): (כ) ויקרא לו אל אלהי ישראל. לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל אלא על שם שהיה הקדוש ברוך הוא עמו והצילו קרא שם המזבח על שם הנס, להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם, כלומר מי שהוא אל הוא הקדוש ברוך הוא הוא לאלהים לי ששמי ישראל. וכן מצינו במשה, ויקרא שמו ה' נְסִי (שמות יז טו) לא שהמזבח קרוי ה' אלא על שם הנס קרא שם המזבח להזכיר שבחו של הקדוש ברוך הוא ה' נסי. ורבתינו דרשוהו, שהקדוש ברוך הוא קראו ליעקב אל. ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע מתחלקים לכמה טעמים, ואני ליישב פשוטו של מקרא באתי:

פרק לד (א) בת לאה. ולא בת יעקב, אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה, שאף היא יצאנית היתה שנאמר (לעיל ל טז) **וַתֵּצֵא לְאֵהָ לְקָרְאָתוֹ** (ועליה משלו המשל כאמה כבתה): (ב) וישכב אותה. כדרכה (ב"ר פ"פ ס"ה ה): ויענה. שלא כדרכה (שם): (ג) על לב הנערה. דברים המתיישבים על הלב, ראי אביך בחלקת שדה קמנה כמה ממון בזבו [מאה קשיטה], אני אשיאך ותקנה העיר וכל שדותיה: (ז) וכן לא יעשה. לענות את הבתולות, שהאומות גדרו עצמן מן העריות על ידי המבול: (ח) חשקה. הפצה: (יב) מהר. כתובה (מכילתא משפטים יז): (יג) במרמה. בחכמה: אשר טמא. הכתוב אומר שלא היתה רמיה, שהרי טמא את דינה אחותם: (יד) חרפה הוא. שמין פסול הוא אצלנו, הבא לחרף חבירו הוא אומר לו ערל אתה או בן ערל. חרפה בכל מקום גדוף: (טו) נאות לכם. נתרצה לכם, לשון וַיֵּאָתוּ (מלכים ב' יב ט) (הכהנים ביהוידע): להמל. להיות נמול, אינו לשון לפעול אלא לשון להפעל: (טז) ונתנו. נו"ן שנייה מודגשת, לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן ונתננו: ואת בנתיכם נקח לנו. אתה מוצא בתנאי שאמר חמור ליעקב ובתשובת בני יעקב לחמור, שתלו החשיבות בבני יעקב ליקח בנות שכם את שיבחרו להם ובנותיהם יתנו להם לפי דעתם, דכתיב ונתנו את בנותינו לפי דעתנו ואת בנותיכם נקח לנו ככל אשר נחפוץ. וכשדברו חמור ושכם בנו אל יושבי עירם הפכו הדברים, אַתְּ בְּנֹתָם נִקַּח לָנוּ לְנָשִׁים וְאַתְּ בְּנֹתֵינוּ נִתֵּן לָהֶם (פסוק כא) כדי לרצותם שיאותו להמול: (כא) שלמים. בשלום ובלב שלם: והארץ הנה רחבת ידים. כאדם שידו רחבה וותרנית, כלומר לא תפסידו כלום, פרקמטיא הרבה באה לכאן ואין לה קונים: (כב) בהמול. בהיות נמול: (כג) אך נאותה להם. לדבר זה וע"י כן ישבו אתנו: (כה) שני בני יעקב. בניו היו ואף על פי כן נהגו עצמן שמעון ולוי כשאר אנשים שאינם בניו, שלא נטלו עצה הימנו: אחי דינה. לפי שמסרו עצמן עליה נקראו אחיה: בטח. שהיו כואבים. ומדרש אגדה, בטוחים היו על כחו של זקן: (כו) על החללים. לפשט החללים, (וכן תרגם אונקלוס לחלצא קטיליא): (כט) חילם. ממונם, וכן עֲשָׂה לִי אֶת הַחֵיל הַזֶּה (דברים ח יז), וַיִּשְׁרָאֵל עֲשָׂה חֵיל (במדבר כד

(יח), וְעָבְרוּ לְאַחֲרֵי חֵילֶם (תהלים מט יא): שבו. לשון שבייה, (לפיכך טעמו מלרע): (ל) עברתם. לשון מים עכורים, אין דעתי צלולה עכשיו. ואגדה, צלולה היתה החבית ועברתם אותה. מסורת היתה ביד כנענים שיפלו ביד בני יעקב, אלא שהיו אומרים עד אשר תפרה וּנְחַלְתָּ אֶת הָאָרֶץ (שמות כג ל), לפיכך היו שותקין: מתי מספר. אנשים מועטים: (לא) הכוונה. הפקר: את אחותנו. ית אחתנא:

פרק לה (א) קום עלה. לפי שאחרת בדרך נענשת ובא לך זאת מבתך: (ב) הנכר. שיש בידכם משלל של שכם: [אלהי נכר – אלהי הגוי שהגוי קרוי נכר] והטהרו. מעבודה זרה: והחליפו שמלתיכם. שמא יש בידכם כסות של ע"ז: (ד) האלה. מין אילן סרק; עם שכם. אצל שכם: (ה) חתת. פחד: (ו) אל בית אל. הקדוש ברוך הוא בבית אל, גילוי שכינתו בבית אל. יש תיבה חסרה בי"ת המשמשת בראשה, כמו הַיָּהּ הוּא בֵּית מְכִיר בֶּן עַמְיָאֵל (שמואל ב' ט ד) כמו בבית מכיר, בֵּית אָבִיךָ (לעיל כד כג) כמו בבית אביך: נגלו אליו האלהים. במקומות הרבה יש שם אלהות ואדנות בלשון רבים, כמו אֲדֹנָי יוֹסֵף (להלן לט כ), אִם בְּעֵלְיוֹ עָמֹ (שמות כב יד) ולא נאמר בעלו, וכן אלהות שהוא לשון שופט ומרות נזכר בלשון רבים, אבל אחד מכל שאר השמות לא תמצא בלשון רבים: (ח) ותמת דברה. מה ענין דבורה בבית יעקב, אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב וְשָׁלַחְתִּי וְלָקַחְתִּיךָ מִשָּׁם (לעיל כז מה) שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם ומתה בדרך. מדברי רבי משה הדרשן למדתיה: מתחת לבית אל. העיר יושבת בהר ונקברה ברגלי ההר: תחת האלון. בשיפולי מישור, שהיה מישור מלמעלה בשפוע ההר והקבורה מלמטה, ומישור של בית אל היו קורין לו אלון. ואגדה, נתבשר שם באבל שני, שהוגד לו על אמו שמתה ואלון בלשון יוני (אבל) אחר. (ולפיכך) [ולפי ש]העלימו את יום מותה, שלא (יקללו) [יאמרו] הבריות כרם שיצא ממנו עשו, אף הכתוב לא פרסמה: (ט) עוד. פעם שני במקום הזה, אחד בלכתו ואחד בשובו: ויברך אתו. ברכת אבלים: (י) לא יקרא שמך עוד יעקב. לשון אדם הבא במארב ועקבת, אלא לשון שר ונגיד: (יא) אני אל שדי. שאני כדאי לברך שהברכות שלי: פרה ורבה. על שם שעדיין לא נולד בנימין, ואף על פי שכבר נתעברה ממנו: גוי. בנימין: גוים. מנשה ואפרים שעתידים לצאת מיוסף והם במנין השבטים: ומלכים. שאול ואיש בושת שהיו משבט בנימין שעדיין לא נולדו (ופסוק זה דרשו אבנר כשהמליך איש בושת, ואף השבטים דרשוהו וקרבו בנימין, דכתיב (שופטים כא א) אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִתֵּן בְּתוֹ לְבַנְיָמִן לְאִשָּׁה, וחזרו ואמרו אלמלא היה עולה מן השבטים לא היה הקדוש ברוך הוא אומר ליעקב ומלכים מחלצוך יצאו: גוי וקהל גוים. שגוים עתידים בניו להעשות, כמנין הגוים שהם שבעים אומות, וכן כל הסנהדרין שבעים. דבר אחר, שעתידים בניו להקריב בשעת איסור במות כגוים בימי אליהו. ברש"י ישן): (יד) במקום אשר דבר אתו. איני יודע מה מלמדנו: (טז) כברת הארץ. מנחם פירש לשון כביר, רבוי מהלך רב. ואגדה, בזמן שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה, שהניר מצוי, הסתיו עבר והשרב עדיין לא בא. ואין זה פשוטו של מקרא, שהרי כנעמן מצינו וַיִּלְךָ מֵאֵתוֹ בְּכֶרֶת אֶרֶץ (מלכים ב' ה יט). ואומר אני, שהוא שם מדת קרקע, כמו מהלך פרסה או יותר, כמו שאתה אומר צָמַד (ישעיה כא ט) כָּרֶם (שם ה י) חֲלָקֶת הַשָּׂדֶה (לעיל לג יט), כך במהלך אדם נותן שם מדה כברת ארץ: (יז) כי גם זה. נוסף לך על יוסף. ורבותינו דרשו, עם כל שבט נולדה תאומה, ועם בנימין נולדה תאומה יתירה: (יח) [בצאת נפשה כי מתה – הטעם למעלה, ועל כורחנו משמעו לשעבר, ואם כבר מתה היאך היא מדברת וקוראה שם, וזהו פירושו ויהי כצאת נפשה קראה לו השם הזה. כי מתה – בצער לידתו מתה] בן

אוני. בן צערי: בנימין. נראה בעיני לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהיא בנגב כשאדם בא מארם נהרים, כמו שנאמר בנגב בארץ כנען (במדבר לג מ), הלוך ונסוע הנגבה (לעיל יב ט): בנימין. בן ימין, לשון צפון וימין אתה בראתם (תהלים פט יג), לפיכך הוא מלא: (דבר אחר, בנימין בן ימים שנולד לעת זקנתו, וימים יש שנכתבים בנו"ן כמו לקץ הימין (דניאל יב יג)): (כב) בשכן ישראל בארץ ההיא. עד שלא בא לחברון אצל יצחק ארעוהו כל אלה: וישכב. מתוך שבלבל משכבו מעלה עליו הכתוב כאילו שכבה. ולמה בלבל וחלל יצועיו, שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים ונתנה באהל בלהה, בא ראובן ותבע עלבון אמו, אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, לכך בלבל: ויהיו בני יעקב שנים עשר. מתחיל לענין ראשון, משנולד בנימין נשלמה המטה ומעתה ראויים להמנות ומנאן. ורבותינו דרשו, ללמדנו בא שכולם שוין וכולם צדיקים, שלא חטא ראובן: (כג) בכור יעקב. אפילו בשעת הקלקלה קראו בכור: בכור יעקב. בכור לנחלה, בכור לעבודה, בכור למנין, ולא נתנה בכורה ליוסף אלא לענין השבטים, שנעשה לשני שבטים: (כז) ממרא. שם המישור: קרית הארבע. שם העיר: ממרא קרית הארבע. איל מישור של קרית ארבע. ואם תאמר, היה לו לכתוב ממרא הקרית ארבע, כן דרך המקרא בכל דבר ששמו כפול, כגון זה, וכגון בית לחם, אבי עזר, בית אל, אם הוצרך להטיל בו ה"א נותנה בראש התיבה השניה, בית הלחמי (שמואל א' טז א), בעפרת אבי העזרי (שופטים ו כד), בנה היאל בית האלי (מלכים א' טז לד): (כט) ויגוע יצחק. אין מוקדם ומאוחר בתורה, מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק י"ב שנה, שהרי כשנולד יעקב היה יצחק בן ששים שנה, שנאמר (לעיל כה כו) ויצחק בן ששים שנה וגו', ויצחק מת בשנת ק"ב ליעקב, אם תוציא ששים ממאה ושמונים שנה נשאר ק"כ, ויוסף נמכר בן י"ז שנה, ואותה שנה שנת מאה ושמונה ליעקב, כיצד, בן ששים ושלוש נתברך, וארבע עשרה שנה נשמן בבית עבר, הרי שבעים ושבע, וארבע עשרה עבד באשה, ובסוף ארבע עשרה נולד יוסף, שנאמר (לעיל ל כה) ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו', הרי תשעים ואחת, וי"ז עד שלא נמכר יוסף, הרי מאה ושמונה (עוד מפורש מן המקרא, משנמכר יוסף עד שבא יעקב מצרימה כ"ב שנה, שנאמר (להלן מא מו) ויוסף בן שלשים שנה וגו', וז' שנים שובע ושנתים רעב הרי כ"ב, וכתוב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (להלן מז ט), נמצא יעקב במכירתו ק"ח):

פרק לו (ב) עדה בת אילון. היא בשמת בת אילון (לעיל כו לד), ונקראת בשמת על שם שהיתה מקטרת בשמים לעבודה זרה: אהליבמה. היא יהודית, (והוא) [אותו רשע] כינה שמה יהודית לומר שהיא כופרת בעבודה זרה, כדי להטעות את אביו: (בת ענה בת צבעון. אם בת ענה לא בת צבעון, ענה בנו של צבעון, שנאמר (להלן פסוק כד) ואלה בני צבעון ואיה וענה, מלמד שבא צבעון על כלתו אשת ענה ויצאת אהליבמה מבין שניהם, והודיעך הכתוב שכולן בני ממזרות היו): (ג) בשמת בת ישמעאל. ולהלן (לעיל כח ט) קורא לה מחלת, מצינו באגדת מדרש ספר שמואל (פרק יז), ג' מוחלים להן עונותיהן, גר שנתגייר והעולה לגדולה והנושא אשה, ולמד הטעם מכאן, לכך נקראת מחלת שנמחלו עונותיו: אחות נביות. על שם שהוא השיאה לו משמת ישמעאל נקראת על שמו: (ה) ואהליבמה ילדה וגו'. קרח זה ממזר היה, ובן אליפו היה, שבא על אשת אביו (אל אהליבמה אשת עשו), שהרי הוא מנוי עם אלופי אליפו בסוף הענין: (ו) וילך אל ארץ. לגור באשר ימצא: (ז) ולא יכלה ארץ מגוריהם. להספיק מרעה לבהמות שלהם. ומדרש אגדה, מפני יעקב אחיו, מפני שטר חוב של גזרת כי גר יהיה זרעך המוטל על זרעו של

יצחק, אמר אלך לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת ולא בפרעון השמר, ומפני הבושה שמכר את בכורתו: (ט) ואלה. התולדות שהולידו בניו משהלך לשעיר: (יב) ותמנע היתה פלגש. להודיע גדולתו של אברהם כמה היו תאבים לידבק בזרעו. תמנע זו בת אלופים היתה, שנאמר (להלן פס' כב) וְאַחֹת לִזְמַן תִּמְנַעַ, ולזמן מאלופי יושבי שעיר היה, מן החורים שישבו בה לפנים, אמרה אני זוכה להנשא לך הלואי ואהיה פילגש. ובדברי הימים (א' א' לו) מונה אותה בבניו של אליפז, מלמד שבא על אשתו של שעיר ויצאה תמנע מביניהם, וכשגדלה נעשית פילגשו, וזהו ואחות לזמן תמנע, ולא מנאה עם בני שעיר שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב: (טז) אלה אלופי בני עשו. ראשי משפחות: (כ) ישבי הארץ. שהיו יושביה קודם שבא עשו לשם. ורבותינו דרשו, שהיו בקיאיין בישובה של ארץ, מלא קנה זה לזיתים מלא קנה זה לגפנים, שהיו טועמין העפר ויודעין אי זו נטיעה ראויה לו: (כד) ואיה וענה. וי"ו יתירה, והוא כמו איה וענה. והרבה יש במקרא, תת וקדש וצבא מרמס (דניאל ח יג), נרדס ורכב וסוס (תהלים עו ז): הוא ענה. האמור למעלה (פסוק כ) שהוא אחיו של צבעון, וכאן הוא קורא אותו בנו, מלמד שבא צבעון על אמו והוליד את ענה: את הימם. פרדים. (הרביע המור על סוס נקבה וילדה פרד, והוא היה ממזר והביא פסולין לעולם). ולמה נקרא שמם ימים, שאימתן מוטלת על הבריות, דאמר רבי הנינא מימי לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחיה (והלא קא חזינן דחיה, אל תקרי וחיה אלא וחיתה, כי המכה לא תתרפא לעולם. ברש"י ישן). ולא הוזקק לכתוב לנו משפחות החורי אלא מפני תמנע, ולהודיע גדולת [זרע] אברהם, כמו שפירשתי למעלה (פסוק יב): (לא) ואלה המלכים וגו'. שמנה היו, וכנגדן העמיד יעקב (וביטל) [ונטל] מלכות עשו בימיהם, ואלו הן, שאול ואיש בשת דוד ושלמה רחבעם אביה אסא יהושפט. ובימי יורם בנו כתוב (מלכים ב' ח כ) בְּיָמָיו פָּשַׁע אֲדָוָם מִתַּחַת יַד יְהוָה וַיִּמְלְכוּ עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ, ובימי יהושפט כתיב (מלכים א' כב מח) וּמֶלֶךְ אִין בְּאֲדָוָם נָצַב מֶלֶךְ: (לג) יובב בן זרח מבצרה. בצרה מערי מואב היא, שנאמר (ירמיה מח כד) וְעַל קְרִיּוֹת וְעַל בְּצֻרָה וְגו'. ולפי שהעמידה מלך לאדום עתידה ללקות עמהם, שנאמר (ישעיה לד ו) כִּי זָבַח לְה' בְּבְצֻרָה: (לה) המכה את מדין בשדה מואב. שבא מדין על מואב למלחמה והלך מלך אדום לעזור את מואב, ומכאן אנו למדים שהיו מדין ומואב (מריבים) [מדיינים] זה עם זה, ובימי בלעם עשו שלום להתקשר על ישראל: (לט) בת מי זהב. מהו זהב, עשיר היה ואין זהב חשוב בעיניו (לכלום): (מ) ואלה שמות אלופי עשו. שנקראו על שם מדינותיהם, לאחר שמת (הדר) [הדר] ופסקה מהם מלכות, והראשונים הנזכרים למעלה הם שמות תולדותם. וכן מפורש בדברי הימים (א' א' נא) וַיָּמָת הָדָד וַיְהִיו אֲלֹפֵי אֲדָוָם אֲלֹף תִּמְנַע וְגו': (מג) מגדיאל. הוא רומי (ילקוט שמעוני תורה – רמז קלח):

חסלת פרשת וישלח

פרשת וישב

פרק לו (א) וישב יעקב וגו. אחר שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך קצרה, שלא היו ספונים וחשובים לפרש היאך נתיישבו וסדר מלחמותיהם איך הורישו את החורי, פירש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארוכה כל גלגולי סבתם, לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם. וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח פלוני הוליד פלוני, (וכשבא) [ומשבא] לנח האריך בו. וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם קצר בהם, ומשהגיע אצל אברהם האריך בו. משל למרגלית שנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול

וכוּבְרוּ בַכְּבֵרָה עַד שְׁמוּצָא אֶת הַמְרַגְלִית, וּמִשְׁמֻצָּאָה הוּא מְשַׁלֵּיךְ אֶת הַצְּרֻרוֹת מִיָּד וְנוֹטֵל הַמְרַגְלִית. (דבר אחר, וישב יעקב, הפשתני הזה נכנסו גמליו מעונים פשתן, הפחמי תמה אנה יכנס כל הפשתן הזה, היה פיקח אחד משיב לו, ניצוץ אחד יוצא ממפוח שלך ששורף את כולו. כך יעקב ראה כל האלופים הכתובים למעלה, תמה ואמר מי יכול לכבוש את כולן, מה כתיב למטה אלה תולדות יעקב יוסף, וכתיב וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אִשׁ וּבֵית יוֹסֵף לְהִקְבָּה וּבֵית עֵשָׂו לְקֵשׁ, (עובדיה א יח) ניצוץ יוצא מיוסף שמכלה ושורף את כולם. ברש"י ישן): (ב) אלה תולדות יעקב. ואלה של תולדות יעקב, אלה יישוביהם ונגלגליהם עד שבאו לכלל יישוב. סבה ראשונה, יוסף בן שבע עשרה וגו', על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים. זהו אחר ישוב פשוטו של מקרא, להיות דבר דבור על אופניו. ומדרש אגדה דורש, תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים, אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל, ושהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אָחִיו מבקשים להרגו, וכן הרבה בבראשית רבה (פפ"ד סי' ו). ועוד נדרש בו, וישב, ביקש יעקב לישב בשלוח קפץ עליו רוגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישב בשלוח, אמר הקדוש ברוך הוא לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא אלא שמבקשים לישב בשלוח בעולם הזה: והוא נער. שהיה עושה מעשה נערות, מתקן בשערו ממשמש בעיניו כדי שיהיה נראה יפה: את בני בלהה. כלומר ורגיל אצל בני בלהה, לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן: את דבתם רעה. כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו, שהיו אוכלין אבר מן החי, ומזולזלין בבני השפחות לקרותן עבדים, וחשודים על העריות, ובשלישתן לקה. על אבר מן החי, וישחטו שעיר עזים במכירתו ולא אכלוהו חי [כדי שילקה בשחיטה]. ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים, לְעֵבֶד נִמְכַר יוֹסֵף (תהלים קה יז). ועל העריות שספר עליהם, וְתִשָּׂא אִשְׁתֵּי אֲדֹנָיו וְגו' (להלן לט ז): דבתם. כל לשון דבה פרל"ץ בלע"ז, כל מה שהיה יכול לדבר בהם רעה היה מספר: דבה. לשון דוֹבֵב שִׁפְתֵי יִשְׁנִים (שיר השירים ז י): (ג) בן זקנים. שנולד לו לעת זקנתו. ואונקלוס תרגם, בְּרַ חֲכִים הוּא לֵיָהּ, כל מה שלמד משם ועבר מסר לו. דבר אחר, שהיה זיו איקונין שלו דומה לו: פסים. לשון כלי מלת, כמו פֶּרֶס וּתְכֵלֶת (אסתר א ו), וכמו וּכְתַנְתָּ הַפְּסִים דַּתְמַר וְאִמְנֹן (שמואל ב' יג יח). ומדרש אגדה, על שם צרותיו, שנמכר לפוטיפר ולסוחרים ולישמעאלים ולמדינים: (ד) ולא יכלו דברו לשלם. מתוך גנותם למדנו שבחם, שלא דברו אחת בפה ואחת בלב: דברו. לדבר עמו: (ז) מאלמים אלמים. כתרגומו מאסרין אסרין, עמריין. וכן נִשָּׂא אֶלְמֹתָיו (תהלים קכו ו), וכמוהו בלשון משנה והאלומות נוטל ומכריו (בבא מציעא כב ע"ב): קמה אלמתי. נזקפה: וגם נצבה. לעמוד על עמדה בזקיפה: (ח) ועל דבריו. על דבתם רעה שהיה מביא לאביהם (לעיל פסוק ב): (י) ויספר אל אביו ואל אחיו. לאחר שספר אותן לאחיו חזר וספרו לאביו בפניהם: ויגער בו. לפי שהיה מטיל שנאה עליו: הבוא נבוא. והלא אמך כבר מתה, והוא לא היה יודע שהדברים מגיעין לבלהה שגדלתו כאמו. ורבותינו למדו מכאן שאין חלום בלא דברים בטלים, ויעקב נתכוון להוציא הדבר מלב בניו שלא יקנאוהו, לכך אמר לו הבוא נבוא וגו', כשם שאי אפשר באמך כך השאר הוא בטל: (יא) שמר את הדבר. היה ממתין ומצפה מתי יבוא. וכן שִׁמְרֵ אֲמֹנִים (ישעיה כו ב), וכן לֹא תִשְׁמֹר עַל הַטְּאֵתִי (איוב יד טז), לא תמתין: (יב) לרעות את צאן. נקוד על את, שלא הלכו אלא לרעות את עצמן: (יג) הנני. לשון ענוה וזריזות, נזדרזו למצות אביו, ואף על פי שהיה יודע באחיו ששונאין אותן: (יד) מעמק חברון. והלא חברון בהר, שנאמר (במדבר יג כב) וַיַּעֲלוּ בְּנֵי־בְנָבִי וַיָּבִיאוּ עֵד חֶבְרֹן, אלא מעצה

עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון, לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים (לעיל טו יג) פִּי גַר יִהְיֶה יִרְעֶד: ויבא שכמה. מקום מוכן לפורענות, שם קלקלו השבטים, שם ענו את דינה, שם נחלקה מלכות בית דוד, שנאמר (דבה"י ב י א) וַיִּלְךָ רַחֲבֵעַם שְׂבָמָה: (טו) וימצאהו איש. זה גבריאֵל, (שנאמר (דניאל ט כא) וְהָאִישׁ גְּבַרְיָאֵל): (יז) נסעו מזה. הסיעו עצמן מן האחוה: נלכה דתינה. לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם. ולפי פשוטו, שם מקום הוא. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו: (יה) ויתנכלו. נתמלאו נכלים וערמומיות: אתו. כמו אַתָּה, עמו, כלומר אליו: (כ) ונראה מה יהיו חלמתיו. אמר רבי יצחק, מקרא זה אומר דרשני, רוח הקדש אומרת כן, הם (אומרים) [אמרו] נהרגהו, והכתוב מסיים ונראה (מה יהיו חלומותיו, נראה) דבר מי יקום או שלכם או שלי. ואי אפשר שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו, שמכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו: (כא) לא נכנו נפש. מכת נפש זו היא מיתה: (כב) למען הציל אתו. רוח הקדש מעידה על ראובן שלא אמר זאת אלא להציל אותו, שיבא הוא ויעלנו משם. אמר, אני בכור וגדול שבכולן, לא יתלה הסרחון אלא בי: (כג) את כתנתו. זה חלוק: את כתנת הפסים. הוא שהוסיף לו אביו יותר על אחיו: (כד) והבור רק אין בו מים. ממשמע שנאמר והבור רק איני יודע שאין בו מים, מה תלמוד לומר אין בו מים, מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו: (כה) ארחת. כתרגומו שיירת, על שם הולכי אורח: וגמליהם נשאים וגו'. למה פרסם הכתוב את משאם, להודיע מתן (שכרן של צדיקים) [שכרו של צדיק], שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע, ולזה נזדמנו בשמים שלא יוזק מריח רע: נכאת. כל כנוסי בשמים הרבה קרוי נכאת, וכן וַיִּרְאֵם אֶת כָּל בֵּית נִכְתָּה (מלכים ב' כ יג) מרקחת בשמיו. ואונקלוס תרגם לשון שעוה: וצרי. שרף הנוסף מעצי הקטף (כריתות ו ע"א), והוא נָטַף (שמות ל לד) הנמנה עם סמני הקמורת: ולט. לוטיתא שמו בלשון משנה (שביעית פ"ז מ"ו – שם הלשון והלוטם), ורבותינו פירשוהו שרש עשב ושמו ארסטרולוגי"ה במסכת נדה (ח ע"א): (כו) מה בצע. מה ממון כתרגומו: וכסינו את דמו. ונעלים את מיתתו: (כז) וישמעו. וקבילו מניה, וכל שמיעה שהיא קבלת דברים כגון זה, וכגון וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו (לעיל כח ז), נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע (שמות כד ז), מתרגם נקבל. וכל שהיא שמיעת האוזן, כגון וַיִּשְׁמָעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים מִתְּהַלֵּךְ בְּגִן (לעיל ג ח), וַרְבֵּקָה שִׁמְעַת (לעיל כז ה), וַיִּשְׁמָע יִשְׂרָאֵל (לעיל לה כב), שְׁמַעְתִּי אֶת תְּלוּנַת (שמות טז יב), כולן מתורגם וּשְׁמָעוּ, וּשְׁמַעְתָּ, וּשְׁמָעוּ, שְׁמַעַתְּ קְדָמִי: (כח) ויעברו אנשים מדינים. זו היא שירא אחרת, והודיעך הכתוב שנמכר פעמים הרבה: וימשכו. בני יעקב את יוסף מן הבור וימכרוהו לישמעאלים, והישמעאלים למדינים, והמדינים למצרים: (כט) וישב ראובן. ובמכירתו לא היה שם, שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו. דבר אחר, עסוק היה בשקו ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו: (ל) אנה אני בא. אנה אברה מצערו של אבא: (לא) שעיר עזים. דמו דומה לשל אדם: הכתנת. זה שמה. וכשהיא דבוקה לתיבה אחרת, כגון כְּתָנֶת יוֹסֵף, כְּתָנֶת פְּסִים (לעיל פסוק ג), כְּתָנֶת בַּד (ויקרא טז ד), נקוד כְּתָנֶת: (לג) ויאמר כתנת בני. היא זו: חיה רעה אכלתהו. נצנצה בו רוח הקדש, סופו שתתגרה בו אשת פוטיפר. ולמה לא גילה לו הקדוש ברוך הוא, לפי שהחרימו וקללו את כל מי שיגלה, ושתפו להקדוש ברוך הוא עמהם. אבל יצחק היה יודע שהוא חי, אמר היאך אנגלה והקדוש ברוך הוא אינו רוצה לגלות לו: (לד) ימים רבים. כ"ב שנה משפירש ממנו עד שירד יעקב למצרים, שנאמר יוסף בן שבע עשרה שנה וגו', ובן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה, ושבע שני השובע, ושנתים הרעב כשבא יעקב למצרים, הרי כ"ב שנה, כנגד כ"ב שנה שלא קיים יעקב כבוד אב ואם, כ' שנה שהיה בבית לבן, וב' שנה בדרך בשובו מבית לבן שנה וחצי בסכות וששה חדשים בבית אל.

וזהו שאמר ללבן זה לי עשרים שנה בביתך (לעיל ל מא), לי הן עלי הן וסופי ללקות כנגדן: (לה) וכל בנתיו. רבי יהודה אומר, אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום. רבי נחמיה אומר, כנעניות היו, אלא מהו וכל בנותיו כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרוא להתנו בנו ולכלתו בתו: וימאן להתנחם. אין אדם (מקבל) [יכול לקבל] תנחומין על החי, וסבור שמת שעל המת נגזרה גזירה שישתכח מן הלב ולא על החי: ארד אל בני. כמו על בני. והרבה אל משמשיין בלשון על, אל שאול ואל בית הדמים (שמואל ב' כא א). אל הלך ארון האלהים ואל (מות) חמיה ואישה (שמואל א' ד כא): אבל שאלה. כפשוטו, לשון קבר הוא, באבלי אקבר ולא אתנחם כל ימי. ומדרשו, גיהנם, סימן זה היה מסור בידי מפי הנבורה, אם לא ימות אחד מבני בחיי מובטח אני שאיני רואה גיהנם: ויבך אתו אביו. יצחק היה בוכה מפני צרתו של יעקב, אבל לא היה מתאבל שהיה יודע שהוא חי: (לו) הטבחים. שוחטי בהמות המלך:

פרק לח (א) ויהי בעת ההוא. למה נסמכה פרשה זו לכאן והפסיק בפרשתו של יוסף, ללמד שהורידוהו אחיו מגדולתו כשראו בצרת אביהם. אמרו, אתה אמרת למכרו, אילו אמרת להשיבו היינו שומעים לך: ויט. מאת אחיו: עד איש עדלמי. נשתתף עמו: (ב) כנעני. תגרא (פסחים נ ע"א): (ה) והיה בכזיב. שם המקום. ואומר אני, על שם שפסקה מלדת נקרא כזיב, לשון היו תהיה לי כמו אכזב (ירמיה טו יח), אשר לא יכזבו מימיו (ישעיה נח יא). דאם לא כן מה בא להודיענו. וכב"ר (פפ"ה סי' ד) ראיתי ותקרא שמו שלה וגו' פסקת: (ז) רע בעיני ה'. כרעתו של אונן משחית זרעו, שנאמר באונן וימת גם אותו (להלן פסוק י), כמיתתו של ער מיתתו של אונן, ולמה היה ער משחית זרעו, כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה: (ח) והקם זרע. הבן יקרא על שם המת: (ט) ושחת ארצה. דש מבפנים וזורה מבחוץ: (יא) כי אמר וגו'. כלומר דוחה היה אותה בקש, שלא היה בדעתו להשיאה לו: כי אמר פן ימות. מוחזקת היא זו שימותו אנשיה: (יב) ויעל על גוזזי צאנו. ויעל תמנתה לעמוד על גוזזי צאנו: (יג) עלה תמנתה. ובשמשון הוא אומר וירד שמשון וגו' תמנתה (שופטים יד א), בשפוע ההר היתה יושבת, עולין לה מכאן ויורדין לה מכאן: (יד) ותתעלף. כסתה פניה שלא יכיר בה: ותשב בפתח עינים. בפתחת עינים, בפרשת דרכים שעל דרך תמנתה. ורבותינו דרשו, בפתחו של אברהם אבינו, שכל עינים מצפות לראותו: כי ראתה כי גדל שלה וגו'. לפיכך הפקירה עצמה אצל יהודה, שהיתה מתאוה להעמיד ממנו בנים: (טו) ויחשבה לזונה. לפי שיושבת בפרשת דרכים: כי כסתה פניה. ולא יכול לראותה ולהכירה. ומדרש רבותינו, כי כסתה פניה, כשהיתה בבית חמיה היתה צנועה, לפיכך לא חשדה: (טז) ויט אליה אל הדרך. מדרך שהיה בה נטה אל הדרך אשר היא בה. ובלשון לע"ז דשטורני"ר: הבה נא. הכיני עצמך ודעתך לכך. כל לשון הבה לשון הזמנה הוא, חוץ ממקום שיש לתרגמו בלשון נתינה. ואף אותן של הזמנה קרובים ללשון נתינה הם: (יז) ערבון. משכון: (יח) חתמך ופתילך. עזקתך ושוישפך (ת"א), טבעת שאתה חותם בה [חותמך] ושמתך שאתה מתכסה בה: ותהר לו. גבורים כיוצא בו צדיקים כיוצא בו: (כא) הקדשה. מקודשת ומזומנת לזנות: (כג) תקח לה. יהיה שלה מה שבידה: פן נהיה לבו. אם תבקשנה עוד יתפרסם הדבר ויהיה גנאי, כי מה עלי לעשות עוד לאמת דברי: הנה שלחתי הגדי הזה. לפי שרמה יהודה את אביו בגדי עזים, שהטביל כתנת יוסף בדמו, רמוהו גם אותו בגדי עזים: (כד) כמשלש חדשים. רובו של ראשון ורובו של אחרון ואמצעי שלם. ולשון כמשלש חדשים, כהשתלש החדשים, כמו ומשלות מנות (אסתר ט יט), משלות ידם (ישעיה יא יד). וכן תרגם אונקלוס כתלתות ירחיא: הרה

לזנונים. שם דבר, מעוברת. כמו אִשָּׁה הָרָה (שמות כא כב), וכמו פָּרָה פְּחָמָה (שיר השירים ו י): ותשרף. אמר אפרים מקשאה משום רבי מאיר, בתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה (ב"ר פפ"ה סי' י): (כה) הוא מוצאת. להשרף: והיא שלחה אל חמיה. לא רצתה להלבין פניו ולומר ממך אני מעוברת, אלא לאיש אשר אלה לו. אמרה אם יודה מעצמו יודה, ואם לאו ישרפוני ואל אלבין פניו. מכאן אמרו, נוה לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים: הכר נא. אין נא אלא לשון בקשה, הכר נא בוראך ואל תאבד שלש נפשות: (כו) צדקה. בדבריה: ממני. היא מעוברת. ורז"ל דרשו, שיצאה בת קול ואמרה ממני ומאתי יצאו הדברים, לפי שהיתה צנועה בבית חמיה גזרתי שיצאו ממנה מלכים, ומשבט יהודה גזרתי להעמיד מלכים בישראל: כי על כן לא נתתיה. כי בדין עשתה, על אשר לא נתתיה לשלה בני: ולא יסף עוד. יש אומרים לא הוסיף, ויש אומרים לא פסק. (וחבירו גבי אלדד ומידד, ולא יספו ומתרגמין ולא פסקו): (כז) בעת לדתה. וברבקה הוא אומר וַיִּמְלְאוּ יָמֶיהָ לְלֵדָת (לעיל כה כד), להלן למלאים וכאן לחסרים: והנה תאומים. מלא, ולהלן (שם) תומם חסר, לפי שהאחד רשע, אבל אלו שניהם צדיקים: (כח) ויתן יד. הוציא האחד ידו לחוץ, ולאחר שקשרה על ידו השני החזירה: (כט) פרצת. חזקת עליך חזוק: (ל) אשר על ידו השני. ארבע ידות כתובות כאן, כנגד ארבע חרמים שמעל עכן שיצא ממנו. ויש אומרים, כנגד ארבעה דברים שלקח, אדרת שנער ושני התיכות כסף של מאתים שקלים ולשון זהב: ויקרא שמו זרח. על שם זריחת מראית השני:

פרק לט (א) ויוסף הורד. חוזר לענין ראשון, אלא שהפסיק בו כדי לסמוך ירידתו של יהודה למכירתו של יוסף, לומר לך שבשבילו הורידוהו מגדולתו. ועוד כדי לסמוך מעשה אשתו של פוטיפר למעשה תמר, לומר לך מה זו לשם שמים אף זו לשם שמים, שראתה באצטרולוגין שלה שעתידה להעמיד בנים ממנו, ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה: (ג) כי ה' אתו. שם שמים שגור בפיו: (ד) וכל יש לו. הרי לשון קצר, חסר אשר: (ו) ולא ידע אתו מאומה. לא היה נותן לבו לכלום: כי אם הלחם. היא אשתו, אלא שדבר בלשון נקיה: ויהי יוסף יפה תאר. כיון שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו, אמר הקדוש ברוך הוא אביך מתאבל ואתה מסלסל בשערך, אני מגרה בכך את הדוב. מיד: (ז) ותשא אשת אדוניו וגו'. כל מקום שנאמר אחר סמוך: (ט) וחטאתי לאלהים. בני נח נצטוו על העריות (סנהדרין נו ע"א): (י) לשכב אצלה. אפילו בלא תשמיש: להיות עמה. לעולם הבא (יומא לה ע"ב): (יא) ויהי כהיום הזה. כלומר ויהי כאשר הגיע יום [ה]מיוחד, יום צחוק יום איד שלהם, שהלכו כולם לבית עבודה זרה [שלהם], אמרה אין לי יום הגון להזקק ליוסף כהיום הזה. אמרה להם חולה אני, ואיני יכולה לילך: לעשות מלאכתו. רב ושמואל, חד אמר מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו עמה, אלא שנראית לו דמות דיוקנו של אביו וכו', כדאיתא במסכת סוטה (לו ע"ב): (יד) ראו הביא לנו. הרי זה לשון קצרה, הביא לנו ולא פירש מי הביאו, ועל בעלה אומרת כן: עברי. מעבר הנהר מבני עבר: (טז) אדניו. של יוסף: (יז) בא אלי. לצחק בי העבד העברי אשר הבאת לנו: (יט) ויהי כשמוע אדניו וגו'. בשעת תשמיש אמרה לו כן, וזהו שאמרה כדברים האלה עשה לי עבדך, עניני תשמיש כאלה: (כא) ויט אליו חסד. שהיה מקובל לכל רואיו. לשון כלה נאה וחסודה שבמשנה (כתובות יז ע"א): (כב) הוא היה עושה. כתרנומו, במימריה הוה מתעביד: (כג) באשר ה' אתו. בשביל שה' אתו:

פרק מ (א) אחר הדברים האלה. לפי שהרגילה אותה ארורה את הצדיק בפי כולם לדבר בו, הביא להם הקב"ה סורחנם של אלו שיפנו אליהם ולא אליו. ועוד, שתבוא הרווחה

לצדיק על ידיהם: חטאו. זה נמצא זבוב בפיילי (פוטירין) [פושרין] שלו, וזה נמצא צרור בגלוסקין שלו: והאפה. את פת המלך, ואין לשון אפייה אלא בפת. ובלע"ז פיסטור: (ד) ויפקד שר הטבחים וגו'. להיות אתם: ויהיו ימים במשמר. שנים עשר חדש: (ה) ויחלמו חלום שניהם. ויחלמו שניהם חלום, זהו פשוטו. ומדרשו, כל אחד חלם חלום שניהם, שחלם את חלומו ופתרון חבירו. וזה שנאמר (להלן פסוק טז) וַיֵּרָא שְׁרַת הָאֲפִים כִּי טוֹב פָּתָר: איש כפתרון חלומו. כל אחד חלם חלום הדומה לפתרון העתיד לבא עליהם: (ו) זעפים. עצבים, כמו סר וְזַעַף (מלכים א' כ מג), וְזַעַף ה' אֶשָּׂא (מיכה ז ט): (ז) שריגם. זמורות ארוכות שקורין ויד"ץ: והיא כפרחת. דומה לפורחת. והיא כפורחת נדמה לי בחלומי כאילו היא פורחת, ואחר הפרח עלתה נצה (ונעשו) [ונעשו] סמדר. אשפני"ר בלע"ז. ואחר כך הבשילו. והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין עד כאן תרגום של פורחת. ניץ גדול מפרח, כדכתיב (ישעיה יח ה) וּבִסָּר גִּמְלַל יְהִי נְצָה, וכתיב (במדבר יז כג) וַיֵּצֵא פָּרַח וְהָדָר וַיִּצְצֵן צִיץ: (יא) ואשחט. כתרגומו ועצירת, והרבה יש בלשון משנה: (יב) שלשת ימים הם. סימן הם לך לשלשת ימים. ויש מדרשי אנדה הרבה: (יג) ישא פרעה את ראשך. לשון חשבון, כשיפקוד שאר עבדיו לשרת לפניו בסעודה ימנה אותך עמהם: כנגד. בסיס שלך ומושבך: (יד) כי אם זכרתני אתך. (אשר אם זכרתני אתך), מאחר שייטב לך כפתרוני: ועשית נא עמדי חסד. אין נא אלא לשון בקשה [הרי את העושה עמי חסד]: (טז) סלי חורי. [כמו חריות של דקל לשון משנה הוא] סלים של נצרים קלופים [עשויים] חורין חורין, ובמקומנו יש הרבה, ודרך מוכרי פת כסנין שקורין אובלי"ש לתתם באותם סלים: (כ) יום הולדת את פרעה. יום לידתו, וקורין לו יום גינוסיא. ולשון הולדת, לפי שאין הולד נולד אלא על ידי אחרים, שהחיה מילדת את האשה, ועל כן החיה נקראת מילדת. וכן וּמִוֹלְדוֹתֶיךָ בְּיוֹם הַוֹלְדֵת אֶתְךָ (יחזקאל טז ד). וכן אַחֲרֵי הַכֶּפֶס אֶת הַנֶּנֶע (ויקרא יג נה) שכיבוסו על ידי אחרים: וישא את ראש וגו'. מנאם עם שאר עבדיו, שהיה מונה המשרתים שישרתו לו בסעודתו וזכר את אלו בתוכם. כמו שָׂאוּ אֶת רֹאשׁ (במדבר א ב), לשון מנין: (כג) ולא זכר שר המשקים. בו ביום: וישכחהו. לאחר מכאן, מפני שתלה בו יוסף לזכרו הווקק להיות אסור שתי שנים, שנאמר (תהלים מ ה) אֲשֶׁרִי הִנְבֵּר אֲשֶׁר שָׁם ה' מִבְּטָחוֹ וְלֹא פָנָה אֶל רְהָבִים, ולא בטח על מצרים הקרויים רהב: חסלת פרשת וישב

פרשת מקץ

מא (א) ויהי מקץ. כתרגומו מסוף, וכל לשון קץ סוף הוא: על היאור. כל שאר נהרות אינם קרוין יאורים חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויים יאורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם, לפי שאין גשמים יורדין במצרים תדיר (כשאר ארצות): (ב) יפות מראה. סימן הוא לימי השובע, שהבריות נראות יפות זו לזו, שאין עין בריה צרה בחברתה: באחו. באגם מריש"ק בלע"ז כמו יִשְׁגָה אָחוּ (איוב ח יא): (ג) ודקות בשר. טינב"ש בלע"ז לשון דק: (ד) ותאכלנה. סימן שתהא כל שמחת השבע נשכחת בימי הרעב: (ה) בקנה אחד. טואיד"ל בלע"ז: בריאות. שיינ"ש בלע"ז: (ו) ושדופת. השלייד"ש בלע"ז ושקיפן קדום (ת"א), חבוטות לשון משקוף החבוט תמיד על ידי הדלת המכה עליו: קדים. רוח (מזרחית) [דרומית] שקורין ביש"א: (ז) הבריאות. שיינ"ש בלע"ז: והנה חלום. והנה נשלם חלום שלם לפניו והוצרך לפותרים: (ח) ותפעם רוחו. ומטרפא רוחיה (ת"א), מקשקשת בתוכו כפעמון. ובנבוכדנצר הוא אומר (דניאל ב א) וַתִּתְּפָעֶם רוּחוֹ, לפי שהיו שם שתי פעימות שכחת החלום והעלמת פתרונו: חרטמי. הנחרים בטימי מתים,

ששואלים בעצמות טימי הן עצמות בלשון ארמי. ובמשנה בית שהוא (מלא טמא) [מלטימא] (אהלות פי"ז מ"ג) מלא עצמות: ואין פותר אותם לפרעה. פותרים היו אותם אבל לא לפרעה, שלא היה קולן נכנס באזניו, ולא היה לו קורת רוח בפתרון, שהיו אומרים שבע בנות אתה מוליד שבע בנות אתה קובר: (יא) איש כפתרון חלומ. הלום הראוי לפתרון שנפתר לנו ודומה לו: (יב) נער עברי עבד. ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה, מזכירו בלשון בזיון: נער. שומה ואין ראוי לגדולה: עברי. אפילו לשוננו אינו מכיר: עבד. וכתוב [היה] בנימוסי מצרים שאין עבד מולך ולא לובש בגדי שרים. איש כחלומ. לפי החלום וקרוב לענינו: (יג) השיב על בני. פרעה הנזכר למעלה, כמו שאמר פרעה קצף על עבדיו (לעיל פסוק י), (הרי מקרא קצר לשון ולא פירש מי השיב, לפי שאין צריך לפרש מי השיב מי שבידו להשיב והוא פרעה. וכן דרך כל מקראות קצרים, על מי שעליו לעשות הם סותמים את הדבר): (יד) מן הבור. מן בית הסוהר, שהוא עשוי כעין גומא. וכן כל בור שבמקרא לשון גומא, ואף אם אין בו מים קרוי בור, פוש"א בלע"ז: ויגלה. מפני כבוד המלכות: (טו) תשמע חלום לפתור אתו. תאזין ותבין חלום לפתור אותו: תשמע. לשון הבנה והאזנה (כמו שמע יוסף (להלן מב כג)) [כי שומע עבדך (שמואל א' ג ט)], אֲשֶׁר לֹא תִשְׁמַע לְשֹׁנוֹ (דברים כח מט), אנטינדר"א בלע"ז: (טז) בלעדי. אין החכמה משלי אלא אלהים יענה, יתן עניה בפי לשלום פרעה: (יט) דלות. כחושות כמו מדוע אֲתָה כָּכָה דָל דאמנון (שמואל ב יג ד): ורקות בשר. כל לשון רקות שבמקרא חסרי בשר, ובלע"ז בלוא"ש: (כג) צנמות. צונמא בלשון ארמי סלע, הרי הן כעין בלי לחלוח וקשות כסלע. ותרגומו נצן לקין, נצן אין בהן אלא הנץ, לפי שנתרוקנו מן הזרע: (כו) שבע שנים. ושבע שנים. כולן אינן אלא שבע, ואשר נשנה החלום פעמיים לפי שהדבר מזומן, כמו שפירש לו בסוף ועל השננות החלום ונו' (פסוק לב). (בשבע שנים הטובות נאמר הגיד לפרעה (פסוק כה), לפי שהיה סמוך, ובשבע שני רעב נאמר הֲרָאָה אֶת פְּרָעָה (פסוק כח), לפי שהיה הדבר מופלג ורחוק נופל בו לשון מראה) [ונשכחת, ושבע הפרות הרקות, ושבע השבלים הרקות, יהיו – יהי רצון שיהיו שבע שני רעב, א"ר יהודה ב"ר שלום ארבע עשרה שנים [היו] ראויין לבא אלא שגזר יוסף והיו שבע שנים הוא שני ותחלנה שבע שני הרעב לבא כאשר אמר יוסף כאשר גזר עליהן, ואין לומר כפילו של חלום ברעב על נכון וממהר שכבר הוכפל (על) [ב]שובע על זה ומתוך השובע יתחיל הרעב מיד, כמגיד ותאכלנה ותבלענה]: (ל) ונשכח כל השבע. הוא פתרון הבליעה (פסוק כד): (לא) ולא יודע השבע. הוא פתרון ולא נודע פי באו אֶל קַרְפְּנָה (פסוק כא): (לב) נכון. מזומן: (לד) וחמש. כתרנומו ויזרזון], וכן וְחֲמִשִּׁים (שמות יג יח): (לה) את כל אכל. שם דבר הוא לפיכך טעמו באל"ף ונקוד בפתח קטן. ואוכל שהוא פועל כגון פי כָּל אֲכָל חֶלֶב (ויקרא ז כה), טעמו למטה בכ' ונקוד קמץ (קטן): תחת יד פרעה. ברשותו ובאוצרותיו: (לו) והיה האכל. הצבור כשאר פקדון הגנוז לקיום הארץ: (לח) הנמצא כזה. הנשכח כדין (ת"א), אם נלך ונבקשנו הנמצא כמוהו. הנמצא לשון תמיהה, וכן כל ה"א המשמשת בראש תיבה ונקודה בחטף פתח: (לט) אין נבון וחכם כמוך. לבקש איש נבון וחכם שאמרת לא נמצא כמוך: (מ) ישק. יתון (ת"א) יתפרנס, כל צרכי עמי יהיו נעשים על ידך, כמו וּבֶן מִשְׁקָ בִּיתִי (לעיל טו ב), וכמו נִשְׁקוּ בָר (תהלים ב יב), גרנישו"ן בלע"ז: רק הכסא. שיהיו קורין לי מלך: כסא. לשון שם (ס"א של) המלוכה, כמו וַיִּגְדַּל אֶת כְּסֵאוֹ מִכְּסֵּא אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ (מלכים א' א לו): (מא) נתתי אתך. מניתי יתך (ת"א), ואף על פי כן לשון נתינה הוא, כמו וּלְתַתֶּךָ עֲלִיזוֹן (דברים כו יט). בין לגדולה בין לשפלות נופל לשון נתינה עליו, כמו נְתַתִּי אֶתְכֶם נְבִזִים וְשִׁפְלִים (מלאכי ב ט): (מב) ויסר פרעה את טבעתו. נתינת טבעת

המלך היא אות למי שנותנה לו להיות שני לו לגדולה: בגדי שש. דבר השיבות הוא במצרים: רביד. ענק ועל שהוא רצוף בטבעות קרוי רביד, וכן מְרַבְּדִים רַבְּדָּתִי עֲרָשִׁי (משלי ז טז) רצפתי ערשי מרצפות. בלשון משנה מוקף רובדין של אבן (מדות פ"א מ"ח), על הרובד שבעזרה (יומא מג ע"ב) והיא רצפה: (מג) במרכבת המשנה. השניה למרכבתו המהלכת אצל שלו: אברך. כתרנומו דין אבא למלכא. רך בלשון ארמי מלך. בהשותפין לא ריכא ולא בר ריכא (ב"ב ד ע"א). ובדברי אגדה (ספרי דברים א), דרש רבי יהודה [(בן דורמסקית)], אברך זה יוסף שהוא אב בחכמה ורך בשנים. אמר לו רבי יוסי בן דורמסקית, עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים, אין אברך אלא (לשון) [לברכים, שהכל (היו נכנסין לפניו) (יהו נכנסין) ויוצאין תחת ידו, כענין שנאמר ונתון אותו וגו': (מד) אני פרעה. שיש יכולת בידי לגזור גזרות על מלכותי, ואני גוזר שלא ירים איש את ידו בלעדיך, שלא ברשותך. דבר אחר, אני פרעה, אני אהיה מלך ובלעדיך וגו', וזהו דוגמת רך הפסא (לעיל פסוק מ) (אלא שהוצרך לפרש בשעת נתינת הטבעת): את ידו ואת רגלו. כתרנומו: (מה) צפנת פענח. מפרש הצפונות. ואין לפענח דמיון במקרא: פוטי פרע. הוא פוטיפר, ונקרא פוטי פרע על [שם] שנסתרם מאליו, לפי (שחמד) [שלקח] את יוסף למשכב זכור: (מז) ותעש הארץ. כתרנומו. ואין הלשון נעקר מלשון עשייה: לקמצים. קומץ על קומץ, [על] יד על יד היו אוצרים: (מה) אכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה. שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה ונותנין בתבואה מעפר המקום ומעמיד את התבואה מלירקב: (מט) עד כי חדל לספור. עד כי חדל לו הסופר לספור, והרי זה מקרא קצר: כי אין מספר. לפי שאין מספר, והרי כי משמש בלשון דהא: (ג) בטרם תבוא שנת הרעב. מכאן שאסור לאדם לשמש ממתו בשני רעבון (תענית יא ע"א): [נשני – ל' קפיצה, דילגני והסירני. מכל עמלי ומכל בית אבי – הם אחיי העומדים לי. נשני – כמו גיד הנשה שנשה ממקומו]. (נה) ותרעב כל ארץ מצרים. שהרקיבה תבואתם שאצרו חוץ משל יוסף: אשר יאמר לכם תעשו. לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו, וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו, אמר להם למה לא צברתם בר והלא הכריזו לכם ששני הרעב באים, אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה, אמר להם אם כן כל אשר יאמר לכם תעשו, הרי גזר על התבואה והרקיבה [ו]מה אם יגזור עלינו ונמות: (נו) על כל פני הארץ. מי הם פני הארץ אלו העשירים: את כל אשר בהם. כתרנומו די בהון עיבורא: וישבר למצרים. שבר לשון מכר ולשון קנין הוא, כאן משמש לשון מכר, שָׁבְרוּ לָנוּ מָעַט אֲכָל (להלן מג ב) לשון קנין. ואל תאמר אינו כי אם בתבואה, שאף ביין וחלב מצינו וְלָכֹן שָׁבְרוּ בְּלֹא כֶּסֶף וּבְלֹא מַחִיר יַיִן וְחֶלֶב (ישעיה נה א): (נו) וכל הארץ באו מצרימה. אל יוסף לשבור. ואם תדרשהו כסדרו היה צריך לכתוב לשבור מן יוסף:

פרק מב (א) וירא יעקב כי יש שבר במצרים. ומהיכן ראה, והלא לא ראה אלא שמע שנאמר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי וְגו' (פסוק ב), ומהו וירא ראה באספקלריא של קדש (שעדיין יש) [שיש] לו שָׁבַר במצרים, ולא היתה נבואה ממש להודיעו בפירוש שזה יוסף: למה תתראו. (למה) [אל] תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כאילו אתם שבעים, כי באותה שעה עדיין היה להם תבואה. ולי נראה (כ) פשוטו, למה תתראו, למה יהו הכל מסתכלין בכם ומתמיהים בכם שאין אתם מבקשים לכם אוכל בטרם שיכלה מה שבידכם. ומפי אחרים שמעתי, שהוא לשון כחישה, למה תהיו כחושים ברעב. ודומה לו וּמְרֻנָּה גַם הוּא יוֹרָא (משלי יא כה) [ואין הדבר נכון בעיני]: (ב) רדו שמה. ולא אמר לכו, רמז למאתים ועשר שנים שנשתעבדו למצרים כמנין רד"ו: (ג) וירדו אחי יוסף. ולא כתב בני יעקב, מלמד שהיו מתחרטים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו באהוה ולפדותו בכל ממון

שיפסקו עליהם: עשרה. מה תלמוד לומר והלא כתיב וְאֵת בְּנֵימִין אָחִי יוֹסֵף לֹא שָׁלַח (פסוק ד), אלא לענין האהוה היו חלוקין לעשרה, שלא היתה אהבת כולם ושנאת כולם שוה לו, אבל לענין לשבור בר כלם לב אחד להם: (ד) פן יקראנו אסון. ובבית לא יקראנו אסון, אמר רבי אליעזר בן יעקב מכאן שהשמן מקטרג בשעת הסכנה: (ה) בתוך הבאים. מטמינין עצמן שלא יכירום, לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו (כולם בפתח אחד אלא שיכנס כל אחד בפתחו, כדי) שלא תשלוט בהם עין הרע, שכולם נאים וכולם גבורים: (כי היה הרעב. מוסב על הבאים, כי היה הרעב בארץ כנען והיו באים הרבה שיירות משם): (ו) וישתחוו לו אפים. נשתתחו לו על פניהם, וכן כל השתחואה פשוט ידים ורגלים הוא: (ז) ויתנכר אליהם. נעשה להם כנכרי בדברים לדבר קשות: (ח) ויבר יוסף וגו'. לפי שהניחם התומי זקן: והם לא הכירוהו. שיעצא מאצלם בלא חתימת זקן ועכשיו מצאוהו בחתימת זקן. ומדרש אנדה, ויבר יוסף את אחיו, כשנמסרו בידו הכיר שהם אחיו וריחם עליהם, והם לא הכירוהו, כשנפל בידם לנהוג בו אהוה: (ט) אשר חלם להם. עליהם, וידע שנתקיימו שהרי השתחוו לו: ערות הארץ. גלוי הארץ מהיכן היא נוחה ליכבש, כמו אֵת מְקַרְהָ הַעֲרָה (ויקרא כ יח), וכמו עָרִם וְעָרְיָה (יחזקאל טז ז), וכן כל ערוה שבמקרא לשון גילוי. ות"א בדקא דארעא, כמו בְּדָק הַבֵּית (מלכים ב' יב ו) רעוע הבית, אבל לא דקדק לפרשו אחר לשון המקרא: (י) לא אדני. לא תאמר כן, שהרי עבדיך באו לשבר אוכל: (יא) כלנו בני איש אחד נחנו. נצנצה בהם רוח הקדש וכללוהו עמהם, שאף הוא בן אביהם: כנים. אמתיים, כמו פֶן דְּבִרְתָּ (שמות י כט), פֶן פְּנוֹת צִלְפָּחֵד דְּבִרְתָּ (במדבר כז ז), וְעִבְרָתוֹ לֹא בֶן פְּדִיּוֹ (ישעיה טז ו): (יב) כי ערות הארץ באתם לראות. שהרי נכנסתם בעשרה שערי העיר, למה לא נכנסתם בשער אחד: (יג) ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו'. ובשביל אותו אחד שאיננו נתפורנו בעיר לבקשו: (יד) הוא אשר דברתי. הדבר אשר דברתי (שאתם מרגלים) הוא האמת והנכון, זהו לפי פשוטו. ומדרשו, אמר להם, ואילו מצאתם אותו ויפסקו עליכם ממון הרבה תפדוהו. אמרו לו, הן. אמר להם, ואם יאמרו לכם שלא יחזירוהו בשום ממון מה תעשו. אמרו, לכך באנו, להרוג או ליהרג. אמר להם, הוא אשר דברתי אליכם, להרוג בני העיר באתם, מנחש אני בגביע שלי ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכם: (טו) חי פרעה. אם יחיה פרעה כשהיה נשבע לשקר, היה נשבע בחיי פרעה: אם תצאו מזה. מן המקום הזה: (טז) האמת אתכם. אם אמת אתכם. לפיכך ה"א נקוד פתח, שהוא כמו בלשון תימה, ואם לא תביאוהו חי פרעה כי מרגלים אתם: (יז) משמר. בית האסורים: (יט) בבית משמרכם. שאתם אסורים בו עכשיו: ואתם לכו הביאו. אל בית אביכם: שבר רעבון בתיכם. מה שקניתם לרעבון אנשי בתיכם: (כ) ויאמנו דבריכם. יתאמתו ויתקיימו, כמו אָמֵן אָמֵן (במדבר ה כב), וכמו יֵאָמֵן נָא דבִּרְיֶךָ דְּבָרְךָ (מלכים א' ה כו): (כא) אבל. כתרגומו בקושטא. וראיתי בב"ר (פצ"א סי' ח), לישנא דרומאה הוא, אבל ברם: באה אלינו. מעמו בבית לפי שהוא בלשון עבר, שכבר באה, ותרגומו אתת (לנא) [לוותנא]: (כב) וגם דמו. אתין וגמין רבויין (ב"ר פ"א סי' יד), דמו וגם דם הזקן (ב"ר פצ"א סי' ח): (כג) והם לא ידעו כי שומע יוסף. מבין לשונם, ובפניו היו מדברים כן: כי המליץ בינותם. כי כשהיו מדברים עמו היה המליץ ביניהם היודע לשון עברי ולשון מצרי והיה מליץ דבריהם ליוסף ודברי יוסף להם, לכך היו סבורים שאין יוסף מכיר בלשון עברי: המליץ. זה מנשה בנו (ב"ר פצ"א סי' ח): (כד) ויסב מעליהם. נתרחק מעליהם שלא יראוהו בוכה: ויבך. לפי ששמע שהיו מתחרטין: את שמעון. הוא השליכו לבור (ב"ר פפ"ד סי' טז), הוא שאמר ללוי הנה בעל החלומות הלזה בא. דבר אחר, נתכוין יוסף להפרידו מלוי שמא יתיעצו [בין] שניהם להרוג אותו: ויאסר

אתו לעיניהם. לא אסרו אלא לעיניהם, וכיון שיצאו הוציאו והאכילו והשקהו: (כו) ויפתח האחד. הוא לוי, שנשאר יחיד משמעון בן זוגו: במלון. במקום שלנו בלילה: אמתחתו. הוא השק; (כח) וגם הנה באמתחתו. גם הכסף בו עם התבואה: מה זאת עשה אלהים לנו. להביאנו לידי עלילה זו, שלא הושב אלא להתעולל עלינו: (לד) ואת הארץ תסחרו. תסובבו. וכל לשון סוחרים וסחורה על שם שמחזרים וסובבים אחר פרקמטיא: (לה) צרור כספו. קשר כספו: (לו) אתי שכלתם. מלמד שחשדן שמא הרגוהו או מכרוהו כיוסף: שכלתם. כל מי שבניו אבודים קרוי שכול: (לח) לא ירד בני עמכם. לא קבל דבריו של ראובן, אמר בכור שוטה הוא זה, הוא אומר להמית בניו, וכי בניו הם ולא בני:

פרק מג (ב) כאשר כלו לאכל. יהודה אמר להם המתינו לזקן עד שתכלה פת מן הבית: כאשר כלו. כד שציאו (והמתרגם כד ספיקו מועה. כַּאֲשֶׁר כָּלוּ הַגְּמָלִים לְשִׁתּוֹת (לעיל כד כב) מתורגם כד ספיקו, כששתו די ספוקם הוא גמר שתייתם. אבל זה כאשר כלו לאכול כאשר תם האוכל הוא, ומתרגמין כד שציאו: (ג) העד העיד. לשון התראה, שסתם התראה מתרה בו בפני עדים. וכן הַעֲדָה הַעֲדָתִי בְּאֲבוֹתֵיכֶם (ירמיה יא ז), יָד הַעֲדָה בְּעַם (שמות יט כא): לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם. (לא תראוני בלא אחיכם אתכם). ואונקלוס תרגם אלהין כד אחוכון עמכון, יישב [ביאור] הדבר על אופנו ולא דקדק לתרגם אחר לשון המקרא: (ז) לנו ולמולדתנו. למשפחותינו. ומדרשו, אפילו (עניני) עצי עריסותינו גלה לנו (ב"ר פצ"א סי' י): ונגד לו. שיש לנו אב ואח: על פי הדברים האלה. על פי שאלותיו אשר שאל הווקקנו להגיד: כי יאמר. אשר יאמר, כי משמש בלשון אם ואם משמש בלשון אשר, הרי זה שמוש אחד מארבע לשונות שמשמש כי והוא אי, שהרי כי זה כמו אם, כמו עד אם דְּבַרְתִּי דְּבַרְתִּי (לעיל כד לג): (ח) ונחיה. נצנעה בו רוה"ק, על ידי הליכה זו תחי רוחך, שנאמר (להלן מה כז) וְתָחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיכֶם: ולא נמות. ברעב. בנימין ספק יתפש ספק לא יתפש, ואנו כלנו מתים ברעב אם לא נלך, מוטב שתניה את הספק ותתפוש את הודאי: (ט) והצנתיו לפניך. שלא אביאנו אליך מת כי אם חי: וחטאתי לך כל הימים. לעולם הבא: (י) לולא התמהמהנו. על ירך, כבר היינו שבים עם שמעון ולא נצטערת כל הימים הללו: (יא) אפוא. כל לשון אפוא לשון יתר הוא, לתקן המלה בלשון עברי, אם כן אודקק לעשות שאשלחנו עמכם צריך אני לחזור ולבקש איה פה תקנה ועצה להשיאכם, ואומר אני זאת עשו: מזמרת הארץ. [כמתורגם מדמשבב בארעא, שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם: נכאת. שעוה. (ב"ר פצ"א סי' יא): בטנים. לא ידעתי מה הם. ובפירוש א"ב של רבי מכיר ראיתי פושטציא"ם, ודומה לי שהם אפרסקין: (יב) וכסף משנה. פי שנים כראשון: קחו בידכם. לשבור אוכל, שמא הוקר השער (ב"ר שם): אולי משנה הוא. שמא הממונה על הבית שכחו שונג: (יד) ואל שדי. מעתה אינכם חסרים כלום אלא תפלה, הריני מתפלל עליכם: ואל שדי. (שדי) [שיש די] בנתינת רחמיו וכדי היכולת בידו ליתן יתן לכם רחמים, זהו פשוטו. ומדרשו, מי שאמר לעולם די יאמר די לצרותי שלא שקטתי מנעורי, צרת לבן, צרת עשו, צרת רחל, צרת דינה, צרת יוסף, צרת שמעון, צרת בנימין: ושלה לכם. ויפטר לבן כתרנומו. יפטרנו מאסוריו, לשון לְחַפְּשֵׁי יִשְׁלַחְנוּ (שמות כא כו), ואינו נופל בתרגום לשון וישלח, שהרי לשם הם הולכים אצלו: את אחיכם. זה שמעון: אחר. רוח הקודש נזרקה בו, לרבות יוסף: ואני. עד שובכם אהיה שכול מספק: כאשר שכלתי. מיוסף ומשמעון: שכלתי. מבנימין: (טז) ואת בנימין. מתרגמין ודברו ית בנימין, לפי שאין לקיחת הכסף ולקיחת האדם שוה בלשון ארמי. בדבר הנקח ביד מתרגמין ונסיב, ודבר הנקח בהנהגת דברים מתרגמין ודבר: (טז)

וטבח טבח והכין. כמו ולטבוח טבח ולהכין, ואין טבוח לשון צווי, שהיה לו לומר וטבח: בצחרים. זה מתורגם בשירותא, שהוא לשון סעודה ראשונה בלשון ארמי ובלע"ז דיזנ"ר. ויש הרבה בגמרא, שדא לכלבא שירותיה (עי' תענית יא ע"ב), בצע אכולא שירותא (ברכות לט ע"ב). אבל כל תרגום של צהרים מיהרא: (יה) וייראו האנשים. כתוב הוא בשני יודיין, ותרגומו ודחילו: כי הובאו בית יוסף. ואין דרך שאר הבאים לשבור בר ללון בבית יוסף כי אם בפונדקאות שבעיר, וייראו שאין זה אלא לאספס אל משמר: אנהנו מובאים. אל תוך הבית הזה: להתגלל. להיות מתגלגלת עלינו עליל(ו)ת הכסף ולהיותה נופלת עלינו. ואונקלוס שתרגם ולאסתקפא עלנא, הוא לשון להתעולל, כדמתרגמינן עלילת דְּבָרִים (דברים כב יז) תסקופי מלין. ולא תרגמו אחר לשון המקרא. ולהתגולל שתרגם לאתרברבא, הוא לשון גַּלְתָּ הַזֶּהָב (קהלת יב ו), וְהֶצַּב גַּלְתָּהּ הַעֲלֵתָהּ (נחום ב ח) שהוא לשון מלכות: (כ) בי אדוני. לשון בעיא ותחנונים הוא בלשון ארמי ביא ביא (יומא סט ע"ב): ירד ירדנו. ירידה היא לנו, רגילים היינו לפרנס אחרים עכשיו אנו צריכים לך: (כג) אלהיכם. בזכותכם, ואם אין זכותכם כדאי, ואלהי אביכם, בזכות אביכם נתן לכם מטמון: (כד) ויבא האיש. הבאה אחר הבאה, לפי שהיו דוחפים אותו הוין עד שדברו אליו פתח הבית, ומשאמר להם שלום לכם נמשכו ובאו אחריו: (כה) ויכינו. הזמינו, עטרוהו בכלים נאים: (כו) הביתה. מפרוזדור לטרקלין: (כח) ויקדו וישתחו. על שאלת שלום. קידה כפיפת קרקד, השתחואה משתטח לארץ: (כט) אלהים יחנך בני. בשאר שבטים שמענו חנינה, אֲשֶׁר חָנַן אֱלֹהִים אֶת עַבְדְּךָ (לעיל לג ה), ובנימין עדיין לא נולד, לכך ברכו יוסף בחנינה: (ל) כי נכמרו רחמיו. שאלו יש לך אח מאם, אמר לו אח היה לי ואיני יודע היכן הוא. יש לך בנים, אמר לו יש לי עשרה. אמר לו ומה שמם, אמר לו בלע ובכר וכו'. אמר לו מה טיבן של שמות הללו, אמר לו כולם על שם אחי והצרות אשר מצאוהו. (בלע שנבלע בין האומות, בכר שהיה בכור לאמי, אשבל ששבאו אל, גרא שנתגייר באכסניא, ונעמן שהיה נעים ביותר, אחי וראש אחי היה וראשי היה, מפים מפי אבי למד, וחפים שלא ראה חופתי ולא ראיתי אני חופתי, וארד שירד לבין האומות), כדאיתא במס' סוטה (לו ע"ב). מיד נכמרו רחמיו: נכמרו. נתחממו, ובלשון משנה [יש] (ב"מ עד ע"א) על הכומר של זיתים. ובלשון ארמי משום מכמר בשרא (פסחים נח ע"א). ובמקרא עֲרַנְנו פְּתַנּוּר נִכְמְרוּ (איכה ה ז), נתחממו ונקמטו קמטים קמטים, מפני זלעפות רעב. כן דרך כל עור, כשמחממין אותו נקמט ונתכווין: (לא) ויתאפק. נתאמץ, והוא לשון וּמְזִיחַ אֲפִיקִים רָפָה (איוב יב כא), וכן אֲפִיקֵי מַגְנִים (שם מא ז) חווק: (לב) כי תועבה הוא. דבר שנאווי הוא למצרים לאכול (את) [עם] העברים, ואונקלוס נתן טעם לדבר: (לג) הבכר כבכרתו. מכה בגביע וקורא ראובן שמעון לוי יהודה יששכר וזבולון בני אם אחת, הסבו כסדר הזה שהוא סדר תולדותיכם, וכן כולם. כיון שהגיע לבנימין, אמר זה אין לו אם ואני אין לי אם, ישב אצלי: (לד) משאת. מנות: חמש ידות. חלקו עם אחיו, ומשאת יוסף ואסנת ומנשה ואפרים: וישכרו עמו. ומיום שמכרוהו לא שתו יין ולא הוא שתה יין ואותו היום שתו:

פרק מד (ב) גביע. כוס ארוך וקורין לו מדרני"ש: (ז) הלילה לעבדיך. חולין הוא לנו, לשון גנאי. ותרגום חס לעבדיך, חס מאת הקדוש ברוך הוא יהי עלינו מעשות זאת, והרבה יש בגמרא חס ושלום: (ח) הן כסף וגו'. זה אחד מעשרה קל וחומר האמורים בתורה. וכולן מנויין בבראשית רבה (פצ"ב סי' ז): (י) גם עתה כדברייכם. אף זו מן הדין אמת. כדברייכם כן הוא, שכולכם חייבים בדבר. עשרה שנמצאת גניבה ביד אחד מהם כולם נתפשים. אבל אני אעשה (לכם) [עמכם] לפני משורת הדין, אשר ימצא אתו יהיה לי עבד [וגו']:

(יב) בגדול החל. שלא ירגישו שהיה יודע היכן הוא: (יג) ויעמם איש על חמרו. בעלי זרוע היו ולא הוצרכו לסייע זה את זה למעון; וישבו העירה. מטרפולין היתה והוא אומר העירה, העיר כל שהוא, אלא שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר בינונית של עשרה בני אדם לענין המלחמה: (יד) עודנו שם. שהיה ממתין להם: (טו) הלא ידעתם כי נחש ינחש וגו'. (הלא ידעתם כי איש חשוב כמוני יודע לנחש ולדעת מדעת ומסברא ובינה כי אתם גנבתם הגביע): (טז) האלהים מצא. יודעים אנו שלא סרחנו אבל מאת המקום נהיתה להביא לנו זאת. מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חובו: ומה נצטדק. לשון צדק. וכן כל תיבה שתחלת יסודה צד"י והיא באה לדבר בלשון מתפעל או (נתפעל) [ניתפעל] או נתפעל או נתפעל, נותן טי"ת במקום תי"ו, ואינה נתנת לפני אות ראשונה של יסוד התיבה אלא באמצע אותיות העיקר, כגון נצטדק מגזרת צדק, וְצַמְּעֵ (דניאל ד יב) מגזרת צבע, וְיִצְמְרוּ (יהושע ט ד) מגזרת וְצִיר אַמוֹנִים (משלי יג יז), הַצְּמִידְנוּ (יהושע ט יב) מגזרת צִידָה לדרך. ותיבה שתחלתה סמ"ך (או שי"ן) כשהיא מתפעלת התי"ו מפרדת את אותיות העיקר, כגון וְיִסְתַּבֵּל הַחֶגֶב (קהלת יב ה) מגזרת סָבַל. מְשַׁתְּפֵל הַיּוֹת בְּקֶרְנֵיָא (דניאל ז ח) (מגזרת סָבַל), וְיִשְׁתַּמֵּר הַקּוֹת עֲמָרִי (מיכה ו טז) (מגזרת שמר), וְסָר מִרְעַ מְשַׁתְּוֹלֵל (ישעיה נט טו) מגזרת מוֹלֵךְ יוֹעֲצִים שוֹלֵל (איוב יב יז), מְסַתְּוֹלֵל בְּעַמִּי (שמות ט יז) מגזרת דָּרַךְ לֹא סְלוּלָה (ירמיה יח טו): חסלת פרשת מקץ

פרשת ויגש

(יח) ויגש אליו וגו', דבר באזני אדני. יכנסו דברי באזניך (ב"ר פצ"ג סי' ו): ואל יחר אפך. מכאן אתה למד שדבר אליו קשות: כי כמוך כפרעה. חשוב אתה בעיני כמלך, זהו פשוטו. ומדרשו, סופך ללקות עליו בצרעת, כמו שלקה פרעה על ידי (זקנתי) [זקנתנו] שרה על לילה אחת שעכבה. דבר אחר, מה פרעה גוזר ואינו מקיים מבטיח ואינו עושה, אף אתה כן. וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עינך עליו. דבר אחר, כי כמוך כפרעה, אם תקניטני אהרוג אותך ואת אדונך: (יט) אדני שאל את עבדיו. מתחלה בעלילה באת עלינו, למה היה לך לשאול כל אלה, בתך היינו מבקשים או אחותנו אתה מבקש, ואף על פי כן ונאמר אל אדוני, לא כחדנו ממך דבר: (כ) ואחיו מת. מפני היראה היה מוציא דבר שקר מפיו. אמר, אם אומר לו שהוא קיים יאמר הביאווהו אצלי: לבדו לאמו. מאותו האם אין לו עוד אח: (כב) ועזב את אביו ומת. אם יעזוב את אביו דואגים אנו שמא ימות בדרך, שהרי אמו בדרך מתה: (כט) וקרהו אסון. שהשטן מקטרג בשעת הסכנה: והורדתם את שיבתי וגו'. עכשיו כשהוא אצלי אני מתנחם בו על אמו ועל אחיו, ואם ימות זה דומה עלי ששלתן מתו ביום אחד: (לא) והיה כראותו כי אין הנער ומת. אביו מצרתו: (לב) כי עבדך ערב את הנער. ואם תאמר, למה אני נכנס (לתגר) [בתגר] יותר משאר אחי, הם כולם מבחין (ואני) [אבל אני] נתקשרתי בקשר חזק להיות מנודה בשני עולמות: (לג) ישב נא עבדך וגו'. לכל דבר אני מעולה ממנו, לגבורה ולמלחמה ולשמע:

פרק מה (א) ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים. לא היה יכול לסבול שיהיו (מצרים) [המצריים] נצבים עליו ושומעין שאחיו מתביישין בהודעו להם: (ב) וישמע בית פרעה. ביתו של פרעה, כלומר עבדיו ובני ביתו. ואין זה לשון בית ממש, אלא כמו בית יִשְׂרָאֵל (שמות טז לא), בֵּית יְהוּדָה (מלכים א' יב כא), מִישַׁנְדָּה בלע"ז: (ג) נבהלו מפניו מפני הבושה: (ד) גשו נא אלי. ראה אותם נסוגים לאחור, אמר עכשיו אחי נכלמים, קרא להם בלשון רכה ותחנונים והראה להם שהוא מהול: (ה) למחיה. להיות לכם למחיה: (ו) כי זה שנתים הרעב. עברו משני הרעב: (ח) לאב. לחבר ולפטרון: (ט) ועלו אל אבי. ארץ ישראל

גבוה מכל הארצות (קידושין סט ע"א): (יא) פן תורש. דלמא תתמסכן (ת"א). לשון מוֹרֵשׁ ומְעַשֵׂיר (שמואל א' ב ז): (יב) והנה עיניכם ראות. בכבודי, ושאני אחיכם שאני מהול ככם. ועוד, כי פי המדבר אליכם בלשון הקדש: ועיני אחי בנימין. השוה את כולם יחד, לומר שכשם שאין לי שנאה על בנימין אחי שהרי לא היה במכירתו, כך אין בלבי שנאה עליכם: (יד) ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. על שני מקדשות שעתידין להיות בחלקו של בנימין וסופן ליחרב: ובנימין בכה על צואריו. על משכן שילה שעתידי להיות בחלקו של יוסף וסופו ליחרב: (טו) וינשק. הוסיף בנשיקה, מנשק והולך, דיבייש"ר בלע"ז: ואחרי כן. מאחר שראוהו בוכה ולבו שלם עמהם: דברו אחיו אתו. שמתחלה היו בושים ממנו: (טז) והקול נשמע בית פרעה. כמו בבית פרעה, וזהו לשון בית ממש. [וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו – שהיו מצטערין על עבד שהיה מושל עליהם כששמעו שהוא ממשפחת גדולים שמחו לדבר]: (יז) טענו את בעירכם. תבואה: (יח) את טוב ארץ מצרים. ארץ גושן. ניבא ואינו יודע מה ניבא, סופם לעשותה כמצולה שאין בה דגים: חלב הארץ. כל חלב לשון מיטב הוא: (יט) ואתה צויתה. מפי לומר להם: זאת עשו. כך אמור להם, שברשותי הוא: (כג) שלח כזאת. כחשבון הזה. ומהו החשבון עשרה חמורים וגו': מטוב מצרים. מצינו בגמרא (מגילה מז ע"ב) ששלח לו יין (ישן) [לפני] שדעת זקנים נוחה הימנו. ומדרש אנדה, גריסין של פול (ב"ר פצ"ד סי' ב): בר ולחס. בתרגומו: ומזון. ליפתן: (כד) אל תרגזו בדרך. אל תתעסקו בדבר הלכה, שלא תרגזו עליכם הדרך. דבר אחר, אל תפסיעו פסיעה גסה, והכנסו בחמה לעיר. ולפי פשוטו של מקרא, יש לומר לפי שהיו נכלמים היה דואג שמא יריבו בדרך על דבר מכירתו, להתוכח זה עם זה ולומר על ידך נמכר, אתה ספרת לשון הרע עליו ונרמת לנו לשנאתו: (כו) וכי הוא מושל. ואשר הוא מושל: ויפג לבו. נחלף לבו והלך מלהאמין, לא היה לבו פונה אל הדברים. לשון מפיגין טעמן בלשון משנה (ביצה יד ע"א), וכמו מאין הפגות (איכה ג מט), וריחו לא נָמַר (ירמיה מח יא) מתרגמינן וריחיה לא פג: (כז) את כל דברי יוסף. סימן מסר להם כמה היה עוסק כשפירש ממנו, בפרשת עגלה ערופה, זהו שנאמר וירא את העגלות אשר שלח יוסף, ולא נאמר אשר שלח פרעה: ותחי רוח יעקב. שרתה עליו שכינה שפירשה ממנו: (כח) רב עוד. רב לי עוד שמחה וחדוה הואיל ועוד יוסף בני חי:

פרק מז (א) בארה שבע. כמו לבאר שבע. ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחלתה (יבמות יג ע"ב): לאלהי אביו יצחק. חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד זקנו, לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם: (ב) יעקב יעקב. לשון חבה: (ג) אל תירא מרדה מצרימה. לפי שהיה מצר על שנוקק לצאת לחוצה לארץ: (ד) ואנכי אעלך. הבטיחו להיות נקבר בארץ: (ו) אשר רכשו בארץ כנען. אבל מה שרכש בפרדן ארם נתן הכל לעשו בשביל חלקו במערת המכפלה, אמר, נכסי חוצה לארץ אינן כדאי לי, וזהו אֲשֶׁר פָּרִיתִי לִי (להלן ג ה), העמיד לו צבורין של זהב וכסף כמין כרי ואמר לו טול את אלו: (ז) ובנות בניו. סרח בת אשר ויוכבד בת לוי: (ח) הבאים מצרימה. על שם השעה קורא להם הכתוב באים. ואין לתמוה על אשר לא כתב אשר באו: (י) בן הכנענית. בן דינה שנבעלה לכנעני (ב"ר פ"פ סי' יא), כשהרגו את שכם לא היתה דינה רוצה לצאת, עד שנשבע לה שמעון שישאנה: (טו) אלה בני לאה ואת דינה בתו. הזכרים תלה בלאה (והנקבות) [והנקבה] תלה ביעקב, ללמדך אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, איש מזרוע תחלה יולדת נקבה: שלשים ושלש. ובפרטן אי אתה מוצא אלא ל"ב, אלא זו יוכבד שנולדה (בין החומות) בכניסתן לעיר, שנאמר (במדבר כו נט) אֲשֶׁר יִלְדָה אֶתָּה לְלוֹי בְּמִצְרַיִם, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים: (יט) בני רחל אשת יעקב. ובכולן לא נאמר בהן אשת, אלא שהיתה עיקרו של

בית: (כו) כל הנפש הבאה ליעקב. שיצאו מארץ כנען לבא למצרים. ואין הבאה זו לשון עבר אלא לשון הווה, כמו פֶּעֶרְבַּי הָיָא בְּאֶה (אסתר ב יד), וכמו וְהָיָה רָחֵל בְּתוֹ בְּאֶה עִם הַצֹּאֵן (לעיל כט ו), לפיכך טעמו למטה באל"ף, לפי שכשיצאו לבוא מארץ כנען לא היו אלא ששים ושש. והשני כָּל הַנְּפֹשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבְּאֶה מִצְרַיִמָּה שְׁבַעִים (פסוק כז) הוא לשון עבר [שבאת ליעקב מצרים], לפיכך טעמו למעלה בבי"ת, לפי שמשבאו שם היו שבעים, שמצאו שם יוסף ושני בניו ונתוספה להם יוכבד בין החומות. ולדברי האומר תאומות נולדו עם השבטים, צריכים אנו לומר שמתו לפני ירידתן למצרים, שהרי לא נמנו כאן. מצאתי בויקרא רבה (פ"ד ס"ו), עשו שש נפשות היו לו והכתוב קורא אותן נְפֹשׁוֹת בֵּיתוֹ, לשון רבים, לפי שהיו עובדין לאלהות הרבה. יעקב שבעים היו לו והכתוב קורא אותן נפש, לפי שהיו עובדים לאל אחד: (כה) להורת לפניו. כתרנומו, לפנות לו מקום ולהורות היאך יתיישב בה: לפניו. קודם שיגיע לשם. ומדרש אגדה, להורות לפניו, לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה: (כט) ויאסר יוסף מרכבתו. הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה להזדרז לכבוד אביו: וירא אליו. יוסף נראה אל אביו: ויבך על צוואריו עוד. לשון הרבות בכיה, וכן כִּי לֹא עָלַי אִישׁ וְאִשׁ עוֹד (איוב לד כג) לשון רבוי הוא, אינו שם עליו (עילות) [עלילות] נוספות על הטאוי, אף כאן הרבה והוסיף בבכי יותר על הרגיל. אבל יעקב לא נפל על צווארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמע: (ל) אמותה הפעם. פשוטו כתרנומו. ומדרשו, סבור הייתי למות שתי מיתות בעולם הזה ובעולם הבא שנסתלקה ממני שכניה, והייתי אומר שיתבעני הקדוש ברוך הוא מיתתך, עכשיו שעודך חי לא אמות אלא פעם אחת: (לא) ואמרה אליו אחי וגו'. ועוד אומר לו והאנשים רועי צאן וגו': (לד) בעבור תשבו בארץ גשן. והיא צריכה לכם, שהיא ארץ מרעה, וכשתאמרו לו שאין אתם בקיאים במלאכה אחרת ירחיקכם מעליו ויושיבכם שם: כי תועבת מצרים כל רעה צאן. לפי שהם להם אלהות:

פרק מז (ב) ומקצה אחיו. מן הפחותים שבהם לגבורה, שאין נראים גבורים, שאם יראה אותם גבורים יעשה אותם אנשי מלחמתו. ואלה הם, ראובן שמעון לוי יששכר ובנימין, אותם שלא כפל משה שמותם כשברכם. אבל שמות הגבורים כפל (דברים לג). וזאת ליהודה וגו' שָׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה, וְלָגַד אָמַר בְּרוּךְ מְרַחֵב גְּדֹ, וְלִנְפֹתָי אָמַר נְפֹתָלַי, וְלָדָן אָמַר דָּן, וְכֵן לזבולון, וְכֵן לאשר. זהו לשון ב"ר (פצ"ה ס"ד) שהיא אגדת א"י. אבל בגמרא בבבלי שלנו (ב"ק צב ע"א) מצינו שאותם שכפל משה שמותם הם החלשים, ואותן הביא לפני פרעה, ויהודה שהוכפל שמו לא הוכפל משום הלשות אלא טעם יש בדבר כדאיתא בב"ק. ובברייתא דספרי (אות שנד) שנינו בה בזאת הברכה כמו בגמ' שלנו: (ו) אנשי חיל. בקיאים באומנותן לרעות צאן: על אשר לי. על צאן שלי: (ז) ויברך יעקב. היא שאילת שלום, כדרך כל הנראים לפני המלכים לפרקים, שלודי"ר בלע"ו: (ט) שני מגורי. ימי גרותי, כל ימי הייתי גר בארץ [אחרים]: ולא השיגו. בטובה: (י) ויברך יעקב. כדרך כל הנפטרים מלפני שרים מברכים אותם ונוטלים רשות. ומה ברכה ברכו, שיעלה נילוס לרגליו, לפי שאין ארץ מצרים שותה מי גשמים אלא נילוס עולה ומשקה, ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא אל נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ: (יא) רעמסס. מארץ גושן היא: (יב) לפי הטף. לפי הצריך לכל בני ביתם: (יג) ולחם אין בכל הארץ. חוזר לענין הראשון לתחלת שני הרעב: ותלה. כמו ותלאה, לשון עייפות כתרנומו. ודומה לו כְּמַתְּלֵהְלָה הַיָּרֵה זְקִים (משלי כו יח): (יד) בשבר אשר הם שברים. נותנין לו את הכסף: (טו) אפס. כתרנומו שלים: (יז) וינהלם. כמו וינהגם. ודומה לו אֵין מְנַהֵל לָהּ (ישעיה נא יח), על מי מְנַחֵחַת יְנַהֲלֵנִי (תהלים כג ב): (יח) בשנה השנית. שנית

לשני הרעב: כי אם תם הכסף וגו'. כי אשר תם הכסף והמקנה ובא הכל אל ידני אדוני: בלתי אם גויתנו. כמו אם לא גויתנו: (יט) ותן זרע. לזרוע האדמה. ואף על פי שאמר יוסף ועוד קמש שנים אשר אין קריש וקציר (לעיל מה ו), מכיון שבא יעקב למצרים באה ברכה לרגליו והתחילו לזרוע וכלה הרעב וכן שנינו בתוספתא דסוטה (פ"י ה"ג): לא תשם. לא תהא שממה. לא תבור, לשון שדה בור (עירובין יז ע"ב) שאינו חרוש: (כ) ותהי הארץ לפרעה. קנויה לו: (כא) ואת העם העביר. יוסף מעיר לעיר, לזכרון שאין להם עוד חלק בארץ, והושיב של עיר זו בחברתה. ולא הוצרך הכתוב לכתוב זאת אלא להודיעך שבחו של יוסף, שנתכוון להסיר הרפה מעל אחיו שלא יהיו קורין אותם גולים: מקצה גבול מצרים וגו'. כן עשה לכל הערים אשר במלכות מצרים מקצה גבולה ועד קצה גבולה: (כב) הכהנים. הכומרים. כל לשון כהן משרת לאלהות הוא, חוץ מאותן שהם לשון גדולה כמו כהן מדין (שמות ג א), כהן און (לעיל מא מה): חק לכהנים. חק כך וכך לחם ליום: (כג) הא. כמו הנה, כמו וגם אני הא דרפך פראש נתתי (יחזקאל טז מג): (כד) לזרע השדה. שבכל שנה: ולאשר בבתיכם. ולאכול העבדים והשפחות אשר בבתיכם: (מפכם. בנים קטנים): (כה) נמצא חן. לעשות לנו זאת כמו שאמרת: והיינו עבדים לפרעה. להעלות לו המס הזה בכל שנה: (כו) לחק. שלא יעבור: (כז) וישב ישראל בארץ מצרים. והיכן בארץ גשן, שהיא מארץ מצרים: (ויאחזו בה. לשון אחוזה): חסלת פרשת ויגש פרשת ויחי

(כח) ויחי יעקב. למה פרשה זו סתומה, לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו לשעבדם. דבר אחר, שבקש לגלות את הקץ לבניו ונסתם ממנו: (כט) ויקרבו ימי ישראל למות. כל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע לימי אבותיו. (יצחק חי ק"פ ויעקב קמ"ז. בדוד נאמר קריבה, אביו חי פ' שנים והוא חי ע'): ויקרא לבנו ליוסף. למי שהיה יכולת בידו לעשות: שים נא ידך. והשבע: חסד ואמת. חסד שעושים עם המתים הוא חסד של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול: אל נא תקברני במצרים. סופה להיות עפרה כנים (ומרחשין תחת גופי). ושאין מתי הוצה לארץ חיים אלא בצער גלגול מחילות. ושלא יעשוני מצרים עבודה זרה: (ל) ושכבתי עם אבתי. וי"ו זו מחובר למעלה לתחלת המקרא, שים נא ידך תחת ירכי והשבע לי, ואני סופי לשכב עם אבותי, ואתה תשאני ממצרים. ואין לומר ושכבתי עם אבותי השכיבני עם אבותי במערה, שהרי כתיב אחריו ונשאנתני ממצרים וקברתני בקבורתם. ועוד מצינו בכל מקום לשון שכובה עם אבותיו היא הגויעה ולא הקבורה, כמו וישכב דוד עם אבותיו ואחר כך ויקבר פועיר דוד (מלכים א' ב י): (לא) וישתחו ישראל. תעלא בעידניה סגיד ליה: על ראש המטה. הפך עצמו לצד השכינה. מכאן אמרו שהשכינה למעלה מראשותיו של חולה. דבר אחר, על ראש המטה על שהיתה מטתו שלמה ולא היה בה רשע, שהרי יוסף מלך הוא, ועוד שנשבה לבין הגוים והרי הוא עומד בצדקו:

פרק מח (א) ויאמר ליוסף. אחד מן המגידים, והרי זה מקרא קצר. ויש אומרים, אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד, וכשחלה יעקב בארץ גושן הלך אפרים אצל אביו למצרים להגיד לו: ויקח את שני בניו עמו. כדי שיברכם יעקב לפני מותו: (ב) ויגד. המגיד ליעקב, ולא פירש מי, והרבה מקראות קצרי לשון: ויתחזק ישראל. אמר, אף על פי שהוא בני [כיון שהוא מלך] (מלך הוא), אחלק לו כבוד, מכאן שחולקין כבוד למלכות. וכן משה חלק כבוד למלכות, וירדו כל עבדיך אלה אלי (שמות יא ח), וכן אליהו וישגם מתניו וגו' (מלכים א' יח מו): (ד) ונתתיך לקהל עמים. בשרני שעתידים לצאת ממני (עוד) קהל עמים. ואף על פי שאמר לי גוי וקהל גוים, גוי אמר לי על בנימין, קהל גוים הרי שנים

לבד מבנימין, ושוב לא נולד לי בן, למדני שעתיד אחד משבטי ליחלק, ועתה אותה מתנה אני נותן לך: (ה) הנולדים לך וגו' עד בואי אליך. לפני בואי אליך, כלומר שנולדו משפרשת ממני עד שבאתי אצלך: לי הם. בחשבון שאר בני הם, ליטול חלק בארץ איש כנגדו: (ו) ומולדתך וגו'. אם תוליד עוד לא יהיו במנין בני אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללים, ולא יהא להם שם בשבטים לענין הנחלה. ואף על פי שנחלקה הארץ למנין גלגלותם, כדכתיב לָרֵב תִּרְבּוּ אֶת נַחְלָתוֹ (במדבר כו נד) וכל איש ואיש נטל בשוה חוץ מן הבכורים, מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו (להטיל גורל הארץ למנין שמות השבטים, ונשיא לכל שבט ושבט, ודגלים לזה ולזה): (ז) ואני בבאי מפרדן וגו'. ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמך, שהרי מתה סמוך לבית לחם: כברת ארץ. מדת ארץ, והם אלפים אמה כמדת תחום שבת, כדברי ר' משה הדרשן. ולא תאמר שעכבו עלי גשמים מלהוליכה ולקברה בחברון, עת הגריד היה שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה: ואקברה שם. ולא הולכתיה אפילו לבית לחם, להכניסה לארץ, וידעתי שיש בלבך עלי, אבל דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם, שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר (ירמיה לא יד) קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע וגו', (והקדוש ברוך הוא משיבה יש שָׁכַר לְפַעוּלְתְּךָ נָאָם ה' וגו' וְשָׁבוּ בָנִים לְגִבּוֹלָם (שם פסוק טז)). ואונקלוס תרגם כרוב ארעא, כדי שיעור הרישת יום (ס"א ארץ). ואומר אני, שהיה להם קצב שהיו קורין אותו כדי מחרישה אחת, קוריאד"א בלע"ז, כדאמרינן כרוב ותני (ב"מ קז ע"א), כמה דמסיק תעלא מבי כרבא (יומא מג ע"ב): (ח) וירא ישראל את בני יוסף. בקש לברכם ונסתלקה שכינה ממנו, לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים, ויהוא ובניו ממנשה: ויאמר מי אלה. מהיכן יצאו אלו שאינן ראויין לברכה: (ט) בזה. הראה לו שפר אירוסין ושפר כתובה, ובקש יוסף רחמים על הדבר ונחה עליו רוח (הקודש): ויאמר קחם נא אלי ואברכם. זהו שאמר הכתוב (הושע יא ג) וְאָנֹכִי תִרְגַּלְתִּי לְאֶפְרַיִם קָחָם עַל זְרוּעוֹתָיו. תרגלתי רוחי ביעקב בשביל אפרים, עד שלקחן על זרועותיו: (יא) לא פללתי. לא מלאני לבי לחשוב מחשבה שאראה פניך עוד. (פללתי) [פלילה], לשון מחשבה, כמו הִבִּיֵא עֵצָה עֲשׂוּ פְלִילָה (ישעיה טז ג): (יב) ויוצא יוסף אותם. לאחר שנשקם הוציאם יוסף מעם ברכיו, כדי לישבם זה לימין וזה לשמאל, לסמוך ידיו עליהם ולברכם: וישתחו לאפיו. כשחזר לאחוריו מלפני אביו: (יג) את אפרים בימינו משמאל ישראל. הבא לקראת חברו ימינו כנגד שמאל חברו, [וכיון שיהא] הבכור מימין לברכה: (יד) שכל את ידיו. כתרנומו אחכמינון, בהשכל וחכמה השכיל את ידיו לכך, ומדעת, כי יודע היה כי מנשה הבכור, ואף על פי כן לא שת ימינו עליו: (טז) המלאך הגואל אתי. מלאך הרגיל להשתלח אלי בצרתי, כענין שנאמר (לעיל לא יא, יג) וַיֹּאמֶר אֵלֵי מְלָאֲךְ הָאֱלֹהִים בְּחֹלְמִי יַעֲקֹב וגו' אָנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל: יברך את הנערים. מנשה ואפרים: וידגו. כדגים הללו שפרים ורבים ואין עין הרע שולטת בהם: (יז) ויתמך יד אביו. הרימה מעל ראש בנו ותמכה בידו: (יט) ידעתי בני ידעתי. שהוא הבכור: גם הוא יהיה לעם וגו'. שעתיד גדעון לצאת ממנו, שהקדוש ברוך הוא עושה נס על ידו: ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו. שעתיד יהושע לצאת ממנו, שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל: וזרעו יהיה מלא הגוים. כל העולם יתמלא בצאת שמעו ושמו, כשיעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון: (כ) בך יברך ישראל. הבא לברך את בניו יברכם (בברכתם) [כברכתכם], ויאמר איש לבנו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: וישם את אפרים. בברכתו לפני מנשה להקדימו בדגלים ובחנוכת הנשיאים: (כב) ואני נתתי לך. לפי שאתה טורח להתעסק בקבורתי, וגם אני

נתתי לך נחלה שתקבר בה, ואיזו זו שכב, שנאמר (יהושע כד לב) וְאֵת עֲצָמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הָעֵלּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בְּשָׂכְם: שכבם אחד על אחיך. שכבם ממש, היא תהיה לך חלק אחד יתירה על אחיך: בחרבי ובקשתי. כשהרגו שמעון ולוי את אנשי שכב, נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם, וחגר יעקב כלי מלחמה כנגדן. דבר אחר, שכבם אחד הוא הבכורה, שיטלו בניו שני חלקים, ושכבם לשון חלק הוא, כתרנומו. והרבה יש לו דומים במקרא, כִּי תִשְׁתַּמּוּ שָׂכְם (תהלים כא יג) תשית שונאי לפני [לחלקם] לחלקים, אַחֲלֶקְהָ שָׂכְם (שם ס ח), דָּרְךְ יִרְצָחוּ שָׂכְמָה (הושע ו ט) איש חלקו, לְעֵבְדוֹ שָׂכְם אֶחָד (צפניה ג ט): אשר לקחתי מיד האמרי. מיד עשו, שעשה מעשה אמורי. דבר אחר, שהיה צד אביו באמרי פיו: בחרבי ובקשתי. היא חכמתו ותפלתו.

פרק מט (א) ואגידה לכם. בקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה והתחיל אומר דברים אחרים: (ג) וראשית אונני. היא טפה ראשונה שלו, שלא ראה קרי מימיו: אונני. כוחי כמו מְצַאֲתִי אֲזֵן לִי (הושע יב ט), מְרַב אֲזֵנִים (ישעיה מ כו), וְלֹאֲזֵן אֲזֵנִים (שם שם כט): יתר שאת. ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהונה, לשון נשיאות כפים: ויתר עז. במלכות, כמו וַיִּתֵּן עֵז לְמֶלְכּוֹ (שמאול א' ב י), ומי גרם לך להפסיד כל אלה: (ד) פחו כמים. הפחו והבהלה אשר מהרת להראות כעסך, כמים הללו הממהרים למרוצתם, לכך: אל תותר. אל תרבה ליטול כל היתרות הללו שהיו ראויות לך. ומהו הפחו אשר פחות: כי עלית משכבי אביך אז חללת. אותו שם שעלה על יצועי, והיא השכינה, שהיה דרכה להיות עולה על יצועי: פחו. שם דבר הוא לפיכך טעמו למעלה, וכולו נקוד פת"ח. ואילו היה לשון עבר היה נקוד חציו קמ"ץ (וחציו פת"ח) וטעמו (למעלה) למטה: יצועי. לשון משכב, על שם שמציעים אותו על ידי לבדין וסדינין, והרבה דומים לו אִם זְכַרְתִּיךָ עַל יְצוּעֵי (תהלים סג ז), אִם אֶעֱלֶה עַל עֵרֶשׁ יְצוּעֵי (שם קלב ג): (ה) שמעון ולוי אחים. בעצה אחת על שכב ועל יוסף, ויאמרו איש אל אחיו וגו' וְעָתָה לָכֵן וְנִהְרָגְהוּ (לעיל לו יט-כ). מי הם, אם תאמר ראובן או יהודה הרי לא הסכימו בהריגתו, אם תאמר בני השפחות הרי לא היתה שנאתן שלמה, שנאמר (לעיל לו ב) וְהוּא נָעַר אֶת בְּנֵי בְלָהָה וְאֵת בְּנֵי זְלֶפְחָה וְגו', יששכר וזבולון לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם, על כרחך שמעון ולוי הם, שקראם אביהם אחים: כלי חמס. אומנות זו של רציחה חמס הוא בידכם, מברכת עשו היא זו, אומנות שלו היא ואתם חמסתם אותה הימנו: מכרתיהם. לשון כלי זיין, הסייף בלשון יוני מכי"ר (תנחומא ט). דבר אחר, מכרתיהם בארץ מגורתם נהגו עצמן בכלי חמס, כמו מְכַרְתִּיךָ וּמְלֹדוֹתֶיךָ (יחזקאל טז ג), וזהו תרגום של אונקלוס: (ו) בסדם אל תבא נפשי. זה מעשה זמרי, כשנתקבצו שבטו של שמעון להביא את המדינית לפני משה ואמרו לו זו אסורה או מותרת, אם תאמר אסורה בת יתרו מי התירה לך (סנהדרין פב ע"א), אל יזכר שמי בדבר, שנאמר (במדבר כה יד) זְמָרִי בֶן סְלוּא נָשִׂיא בֵּית אָב לְשִׁמְעוֹנִי, ולא כתב בן יעקב: בקהלם. כשיקהיל קרח שהוא משבטו של לוי את כל העדה על משה ועל אהרן: אל תחד כבדי. שם אל יתיחד עמהם שמי, שנאמר (שם טז א) קָרַח בֶּן יִצְחָר בֶּן קָהָת בֶּן לֵוִי, ולא נאמר בן יעקב. אבל בדברי הימים, כשנתייחסו בני קרח על הדוכן, נאמר (דברי ימים א' ו כב-כג) בֶּן קָרַח בֶּן יִצְחָר בֶּן קָהָת בֶּן לֵוִי בֶּן יִשְׂרָאֵל: אל תחד כבדי. כבוד לשון זכר הוא, ועל כרחך אתה צריך (לפרש כמדבר) [לפרשו במדבר] אל הכבוד ואומר, אתה כבודי אל (תתיחד) [תתיחס] עמהם, כמו לא תחד אֶתְם בְּקְבוּרָה (ישעיה יד כ): כי באפם הרגו איש. [(שהרגו)] אלו חמור ואנשי שכב, ואינן חשובין כולם אלא כאיש אחד, וכן הוא אומר בגדעון (שופטים ו טז) וְהִפְיֵת אֶת מִדְּיָן כְּאִישׁ אֶחָד. וכן במצרים סוס וְרָכְבוֹ רָמָה בָּיָם (שמות טו א), זהו מדרשו. ופשוטו, אנשים הרבה קורא איש כל אחד

לעצמו, באפם הרגו כל איש שכעסו עליו, וכן וילמד לטרף טרף אדם אכל (יחזקאל יט ג):
 וברצונם עקרו שור. רצו לעקור את יוסף שנקרא שור, שנאמר (דברים לג יז) בכור שורו
 הדר לו. עקרו, אשרישור בלע"ז, לשון את סוסיקם תעקר (יהושע יא ו): (ז) ארור אפם כי
 עזו. אפילו בשעת תוכחה לא קלל אלא את אפם, וזהו שאמר בלעם (במדבר כג ח) מה
 אקב לא קבה אל: אחלקם ביעקב. אפרידם זה מזה, שלא יהא לוי במנין השבטים, והרי
 הם חלוקים. דבר אחר, אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, כדי שיהיו
 נפוצים, ושבטו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות, נתן לו תפוצתו דרך
 כבוד: (ח) יהודה אתה יודוך אחיך. לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים התחיל יהודה
 לסוג לאחוריו (שלא יוכיחנו על מעשה תמר), וקראו יעקב בדברי רצוי, יהודה לא אתה
 כמותם: ירך בערף איביך. בימי דוד, ואיבי תתה לי ערף (שמואל ב' כב מא): בני אביך.
 על שם שהיו מנשים הרבה לא אמר בני אמך כדרך שאמר יצחק (לעיל כז כט): (ט) גור
 אריה. על דוד נתנבא, בתחלה גור בהיות שאל מלך עלינו אתה הייתה המוציא והמביא
 את ישראל (שמואל ב' ה ב), ולבסוף אריה כשהמליכוהו עליהם. וזהו שתרגם אונקלוס,
 שלטון יהא בשרויא, בתחלתו: מטרף. ממה שחשדתיך בתיה רעה אכלתהו טרף טרף
 יוסף (לעיל לו לג), וזהו יהודה שנמשל לאריה: בני עליה. סלקת את עצמך ואמרת מה
 קצע וגו' (שם פסוק כו). וכן בהריגת תמר שהודה צדקה מפני (לעיל לח כו), לפיכך פצע
 (רב"ז) [שכב] וגו', בימי שלמה איש תחת נפנו וגו' (מלכים א' ה ה): (י) לא יסור שבט
 מיהודה. מדוד ואילך, אלו ראשי גליות שבבבל שרודים את העם בשבט, הממונים על פי
 המלכות: ומחקק מבין רגליו. תלמידים אלו נשיאי ארץ ישראל: עד כי יבא שילה. מלך
 המשיח שהמלוכה שלו. וכן תרגם אונקלוס. ומדרש אנגדה, שילו שי לו, שנאמר (תהלים
 עו יב) יזבילו שי למורא: ולו יקחת עמים. אסיפת העמים, שהיו"ד עיקר היא ביסוד, כמו
 יפענתך (יחזקאל כח ז). ופעמים שנופלת ממנו, וכמה אותיות משמשות בלשון זה והם
 נקראים עיקר נופל, כגון נו"ן של נוגף ושל נושך, ואל"ף שבן אהותי באוניכם (איוב יג ז),
 ושבתבחת הרב (יחזקאל כא ב), ואסוף שקמן (מלכים ב' ד ב). אף זה יקחת עמים אסיפת
 עמים, שנאמר (ישעיה יא י) אליו גוים ידרשו, ודומה לו עין תלעג לאב ותבנו ליקחת אם
 (משלי ל יז) לקבוץ קמטים שבפניה מפני זקנתה. ובגמרא דיתבי ומקוהו אקתא בשוקי
 דנהרדעא [דפומבדיתא] במסכת יבמות (ק"ע"ב). ויכול היה לומר קהיית עמים: (יא)
 אסרי לגפן עירה. נתנבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעין. איש יהודה יאסור
 לגפן עיר אחד ויטענו מגפן אחת ומשורק אחד בן אתון אחד: שרקה. זמורה ארוכה,
 קוריי"רא בלע"ז: כבס ביין. כל זה לשון רבוי יין: סותה. לשון מין בגד הוא, ואין לו דמיון
 במקרא: אסרי. כמו אוסר, דוגמתו מקימי מעפר דל (תהלים קיג ז), הישבי בשמים (שם
 קכג א), וכן בני אתונו כענין זה. ואונקלוס תרגם במלך המשיח, גפן הם ישראל, עירה זו
 ירושלים, שורקה אלו ישראל, ואנכי נטעתיה שרק (ירמיה ב כא). בני אתנו, יבנון
 היכליה, לשון שער האיתון בספר יחזקאל (מ טו). ועוד תרגמו בפנים אחרים, גפן אלו
 צדיקים, בני אתונו עבדי אורייתא באולפן, על שם רכבי אתנות צהרות (שופטים ה י).
 (כבס ביין יהא) ארגון טב לבושהי, שציבועו דומה ליין, וצבעונין הוא לשון סותה,
 שהאשה לובשת ומסיתה בהן את הזכר ליתן עיניו בה. ואף רבותינו פירשו בגמרא לשון
 הסתת שכרות במסכת כתובות (ק"א ע"ב), ועל היין שמא תאמר אינו מרוה, תלמוד
 לומר סותה: (יב) חכלילי. לשון אודם, כתרנומו. וכן למי חכללות עינים (משלי כג כט),
 דרך שותי יין עיניהם מאדימין: מחלב. מרוב חלב, שיהא בארצו מרעה טוב לעדרי צאן.
 וכן פירוש המקרא, אדום עינים יהא מרוב יין, ולבן שנים יהא מרוב חלב. ולפי תרגומו,

עינים לשון הרים, שמשם צופים למרחוק. ועוד תרגמו בפנים אחרים, לשון מעיינות וקילוח היקבים, נעוהי יקבים שלו, ולשון ארמי הוא במסכת עבודה זרה (עד ע"ב) נעוה ארתחו. יחורון בקעתיה, תרגום שנים לשון שני הסלעים (ש"א יד ד): (יג) זבולן לחוף ימים. על חוף ימים תהיה ארצו, חוף כתרנמו ספר, מרק"א בלע"ז. והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אניות במקום הנמל פורט בלע"ז שאניות מביאות שם פרקמטיא, שהיה זבולן עוסק בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר והם עוסקים בתורה, הוא שאמר משה (דברים לג יח) שְׂמַח זְבוּלָן בְּצֵאתָךְ וַיִּשְׁשַׁכְר בְּאַהֲלֵיךָ, זבולן יוצא בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה באהלים: וירכתו על צידן. סוף גבולו יהיה סמוך לצידון, וירכתו סופו, כמו וְלִירְפָתִי הַמִּשְׁכָּן (שמות כו כב): (יד) יששכר חמור גרם. חמור בעל עצמות סובל עול תורה, כחמור חזק שמתעינין אותו משא כבד: רבץ בין המשפתים. כחמור המהלך ביום ובלילה [שמוליד שם חבילות] ואין לו לינה בבית, (וכשהוא רוצה לנוח רובץ לו בין התחומין, בתחומי העיירות שהוליד שם פרקמטיא) [וכשהוא רובץ לנוח רובץ לו בין התחומין, בתחומי העיירות שמוליד שם חבילות של פרקמטיא]: (טז) וירא מנחה כי טוב. ראה לחלקו ארץ מבורכת וטובה להוציא פירות: ויט שכמו לסבל. עול תורה (ב"ר פצ"ה סי' יב): ויהי. לכל אחיו ישראל: למס עבד. לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבודין, שנאמר (דה"א יב לג) וּמִבְּנֵי יִשְׁשַׁכָּר יוֹדְעֵי בִּינָה לְעֵתִים לְדַעַת מָה יַעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל רְאִשֵׁיהֶם מְאֵתִים. מאתים ראשי סנהדראות העמיד וְכָל אֲחֵיהֶם עַל פִּיהֶם (שם), ויט שכמו השפיל שכמו, כמו וַיֵּט שָׁמַיִם (שמואל ב' כב י), הִטּוּ אֲזַנְכֶם (תהלים עח א). ואונקלוס תרגמו בפנים אחרים, ויט שכמו לסבול מלחמות ולכבוש מחוזות, שהם יושבים על הספר ויהיה האויב כבוש תחתיו למס עובד: (טז) דן ידין עמו. ינקום נקמת עמו מפלשתים, כמו כִּי יִדִין ה' עָמוּ (דברים לב לו): כאחד שבטי ישראל. כל ישראל יהיו כאחד עמו ואת כולם ידין, ועל שמשון נבא נבואה זו. ועוד יש לפרש, כאחד שבטי ישראל, כמיוחד שבשבתים, הוא דוד שבא מיהודה: (יז) שפיפן. הוא נחש (ב"ר פצ"ט סי' י), ואומר אני שקרוי כן על שם שהוא נושף כמו וְאַתָּה תִּשׁוּפְנוּ עֵקֶב (לעיל ג טו): הנשך עקבי סוס. כך דרכו של נחש, ודמהו לנחש הנושך עקבי סוס: ויפל רכבו אחור. שלא נגע בו. ודוגמתו מצינו בשמשון וַיִּלְפַּת שְׁמִשׁוֹן אֶת שְׁנֵי עַמּוּדֵי הַתְּנָךְ וְגו' (שופטים טז כט) ושעל הגג מתו. ואונקלוס תרגם כחיוי חורמן, שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו והוא צפעוני, וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם. וכפיתנא, כמו פתן, יכמון יארוב: (יח) לישועתך קויתי ה'. נתנבא שינקרו פלשתים את עיניו וסופו לומר זְכַרְנִי נָא וְחִזְקֵנִי נָא אֲךָ הַפַּעַם (שופטים טז כח): (יט) גד גדוד יגודנו. (כולם לשון גדוד הם, וכך חברו מנחם. ואם תאמר, אין גדוד בלא שני דלתי"ן, יש לומר גדוד שם דבר צריך שני דלתי"ן, שכן דרך תיבה בת שתי אותיות להכפל בסופה ואין יסודה אלא שתי אותיות, וכן אמר בְּצַפּוֹר לְגוֹד (משלי כו ב) מגזרת וְשָׁבַעְתִּי גְדָדִים (איוב ז ד), שם נפל שְׁדוּד (שופטים ה כז) מגזרת יְשׁוּד צְהָרִים (תהלים צא ו), אף יגוד יגודנו וגדוד מגזרה אחת הם. וכשהוא מדבר בלשון יפעל אינו כפול, כמו יגוד יגוד ירום ירום ישוב. וכשהוא מתפעל או מפעיל אחרים הוא כפול, כמו יתגודד יתרומם יתבולל יתעודד. ובלשון מפעיל יתום וְאַלְמָנָה יְעוֹדֵד (תהלים קמו ט), לְשׁוֹבֵב יַעֲקֹב אֱלִיּוֹ (ישעיה מט ה), מְשַׁבֵּב נְתִיבוֹת (שם נח יב), יגודנו האמור כאן אינו לשון שיפעילוהו אחרים אלא כמו יגוד הימנו, כמו בְּנֵי יִצְחָק (ירמיה י כ) יצאו ממני. גד גדוד יגודנו, גדודים יגודו הימנו, שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ עד שנכבשה הארץ: והוא יגד עקב. כל גדודיו ישובו על עקבם לנחלתם שלקחו בעבר הירדן ולא יפקד מהם איש: עקב. בדרכם ובמסילותם שהלכו ישובו, כמו וְעַקְבוֹתֶיךָ לֹא נָדְעוּ (תהלים עז כ), וכן

בְּעֵקְבֵי הַצֹּאֵן (שיר השירים א ח), בלשון לע"ז טרציא"ס: (כ) מאשר שמנה לחמו. מאכל הבא מחלקו של אשר יהא שֶׁמֶן, שיהיו זיתים מרובים בחלקו והוא מושך שמן כמעין. וכן ברכו משה, וְטָבַל בְּשֶׁמֶן רִגְלוֹ (דברים לג כד), כמו ששנינו במנחות (פה ע"ב) פעם אחת הוצרכו אנשי לודקיא לשמן וכו': (כא) אילה שלוחה. זו בקעת גינוסר, שהיא קלה לבשל פירותיה כאילה זו שהיא קלה לרוץ. אילה שלוחה, אילה משולחת לרוץ: הנתן אמרי שפר. כתרנומו. דבר אחר, על מלחמת סיסרא נתנבא, וְלִקְחָתָּ עִמָּךְ עֲשֵׂרֶת אֲלָפִים אִישׁ מִבְּנֵי נַפְתָּלִי וְגו' (שופטים ד ו), והלכו שם בזריזות, וכן נאמר שם לשון שלוח בעמק שְׁלַח בְּרִגְלָיו (שם ה טו). הנתן אמרי שפר, על ידם שרו דבורה וברק שירה. ורבותינו דרשוהו על יום קבורת יעקב, כשערער עשו על המערה במסכת סוטה (יג ע"א). ותרנומו, יתרמי עדביה, יפול חבלו והוא יודה על חלקו אמרים נאים ושבה: (כב) בן פרת. בן חן, והוא לשון ארמי, אפריון נמטייה לרבי שמעון בסוף בבא מציעא (קיט ע"א): בן פרת עלי עין. חנו נטוי על העין הרואה אותו: בנות צעדה עלי שור. בנות מצרים היו צועדות (על החומה) להסתכל ביופיו. בנות הרבה צעדה כל אחת ואחת במקום שתוכל לראותו משם. דבר אחר, עלי שור, על ראייתו, כמו אֲשׁוּרְנוּ וְלֹא קָרוֹב (במדבר כד יז). ומדרש אגדה יש רבים וזה נוטה ליישב המקרא: פרת. תי"ו שבו הוא תקון הלשון, כמו על דְּבַרְתָּ בְּנֵי הָאָדָם (קהלת ג יח): שור. כמו לשור. (דבר אחר,) עלי שור, בשביל לשור. ותרנומו של אונקלוס, בנות צעדה עלי שור תרין שבטין יפקון מבנוהי וכו'. וכתב בנות, על שם בנות מנשה, בנות צלפחד, שנטלו חלק בשני עברי הירדן. ברי (דיסני יוסף) [תסגי], פרת לשון פריה ורביה. ויש מדרשי אגדה בו המתישבים על הלשון, בשעה שבא עשו לקראת יעקב, ככולן קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות, וברחל כתיב נִגְשׁ יוֹסֵף וְרָחֵל וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ (לעיל לג ז). אמר יוסף, רשע הזה עינו (רעה, שמא יתן) [רמה, שמא יתלה] עיניו באמי, יצא לפניו ושרבב קומתו לכסותה. והוא שברכו אביו בן פרת, הגדלת עצמך יוסף, עלי עין של עשו, לפיכך זכית לגדולה: בנות צעדה עלי שור. להסתכל בך בצאתך על מצרים. ועוד דרשוהו, לענין שלא ישלוח בורעו עין הרע. ואף כשברך מנשה ואפרים ברכם כדגים, שאין עין הרע שולטת בהם: (כג) וימררהו ורבו. וימררהו אחיו, וימררהו פוטיפר ואשתו, לאסרו לשון וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיִּיהֶם (שמות א יד): ורבו. נעשו לו אחיו אנשי ריב, ואין הלשון הזה לשון פעלו, שאם כן היה לו לינקד וְרָבוּ, כמו הָפָה מִי מְרִיבָה אֲשֶׁר רָבוּ וְגו' (במדבר כ יג). ואף אם לשון רביית הצים הוא, כן היה לו להנקד ואינו אלא לשון פועלו, כמו שָׁמוּ שָׁמִים (ירמיה ב יב) שהוא לשון הושמו, וכן רֹמְזוּ מָעַט (איוב כד כד) שהוא (לשון) [כמו] הורמו, אלא שלשון הורמו והושמו על ידי אחרים, ולשון שָׁמוּ רָמוּ רָבוּ, מאליהם הוא, משוממים את עצמם, נתרוממו מעצמם, נעשו אנשי ריב. וכן דָּמוּ יִשְׁבִּי אִי (ישעיה כג ב) כמו נדמו. וכן תרגם אונקלוס ונקמוהו: בעלי הצים. שלשונם כחין. ותרנומו מרי פלגותא, לשון וַתְּהִי הַמְּחֶצֶה (במדבר לא לו), אותן שהיו ראויים לחלוק עמו נחלה: (כד) ותשב באיתן קשתו. נתישבה בחזק. קשתו, חזקו: ויפזו זרעי ידיו. זו היא נתינת טבעת על ידו, לשון זָהָב מוֹפָז (מלכים א' י יח). זאת היתה לו מידי הקדוש ברוך הוא שהוא אביר יעקב, ומשם עלה להיות רועה אבן ישראל, עקרון של ישראל, לשון הָאָבֶן הָרֵאשֶׁה (זכריה ד ז), לשון מלכות. ואונקלוס אף הוא כך תרגמו, ותשב, ותבת בהון נביאותיה, החלומות אשר חלם להם. על דקיים אורייתא בסתרא, תוספת הוא ולא מלשון עברי שבמקרא. ושוי בתוקפא רוחצניה, תרגום של באיתן קשתו. וכך לשון התרגום על העברי, ותשב נבואתו, בשביל שאיתנו של הקדוש ברוך הוא היתה לו לקשת ולמבטח. בכך יתרמא דהב על דרעוהי, לכך ויפזו זרועי ידיו, לשון פז: אבן ישראל.

לשון נוטריקון, אב ובן, אבהן ובנין, יעקב ובניו [ורבותינו דרשו, ותשב כו' לקמן]: (כה) מאל אביך. היתה לך זאת, והוא יעזרך: ואת שדי. ועם הקדוש ברוך הוא היה לך כשלא שמעת לדברי אדונתך, והוא יברכך: ברכת שדים ורחם. ברכתא דאבא ודאמא. כלומר, יתברכו המולידים והיולדות, שיהיו הזכרים מזריעין טיפה הראויה להריון והנקבות לא ישכלו את רחם שלהן להפיל עובריהן: שדים. ירה ירה (שמות יט יג) מתרגמינן אישתדאי ישתדי. אף שדים כאן על שם שהזרע יורה כחי: (כו) ברכת אביך גברו וגו'. הברכות שברכני הקדוש ברוך הוא גברו (והלכו) על הברכות שבירך את הורי: (עד תאות גבעת עולם). לפי שהברכות שלי גברו עד סוף גבולי גבעות עולם, שנתן לי ברכה פרוצה בלי מצרים מגעת עד ד' קצות העולם, שנאמר (לעיל כח יד) ופרצת ימה וקדמה וגו', מה שלא אמר לאברהם אבינו וליצחק. לאברהם אמר לו שא נא עיניך וראה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה (לעיל יג יד), ולא הראהו אלא ארץ ישראל בלבד. ליצחק אמר לו כי לך ולירעה אתן את כל הארצות האל והקמתי את השבעה וגו' (לעיל כו ג). זהו שאמר ישעיה והאכלתיך נחלת יעקב אביך (ישעיה נח יד), ולא אמר נחלת אברהם: תאות. אשמול"ץ. כך חברו מנחם בן סרוק: הורי. לשון הריון שהורוני במעי אמי, כמו הרה גבר (איוב ג ג): עד תאות. עד קצות כמו והתאוויתם לכם לגבול קדמה (במדבר לד י), תתאו ללבא חמת (שם לד ח): תהיין. כולם לראש יוסף: נזיר אחיו. פרישא דאחוי (ת"א), שנבדל מאחיו, כמו וינזרו מקדשי בני ישראל (ויקרא כב ב), נזרו אחר (ישעיה א ד). ורבותינו דרשו, ותשב באיתן קשתו, על כבישת יצרו באשת אדוניו, וקוראו קשת על שם שהזרע יורה כחי. ויפזו ורועי ידיו, כמו ויפזו, שיצא הזרע מבין אצבעות ידיו. מידי אביר יעקב, שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו וכו', כדאיתא בסוטה (לו ע"ב). ואונקלוס תרגם, תאות עולם לשון תאוה וחמדה, וגבעות לשון מצקי ארץ (שמאל א' ב ח), (והם הברכות) שחמדתן אמו והזיקתו לקבלם: (כז) בנימין זאב יטרף. זאב הוא אשר יטרף, נבא על שיהיו עתידין להיות הטפנין, וחספתם לכם איש אשתו (שופטים כא כא) בפלגש בגבעה. ונבא על שאול שיהיה נוצח באויביו סביב שנאמר (שמאל א' יד מז) ושואל לכד המלוכה וגו' וילחם סביב וגו' במואב וגו' ובאדום וגו' וכל אשר יפנה ירשיע: בבקר יאכל עד. לשון בזה ושלל המתורגם עדאה. ועוד יש לו דומה בלשון עברית, אז חלק עד ששל (ישעיה לג כג), ועל שאול הוא אומר שעמד בתחלת בוקרן (ס"א פריחתן) זורחתן של ישראל: ולערב יחלק שלל. אף משתשקע שמשן של ישראל על ידי נבוכדנצר שיגלם לבבל: יחלק שלל. מרדכי ואסתר שהם מבנימין יחלקו את שלל המן, שנאמר (אסתר ח ז) הנה בית המן נתתי לאסתר. ואונקלוס תרגם על שלל הכהנים בקדשי המקדש: (כח) וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם. והלא יש מהם שלא ברכם אלא קנטרון, אלא כך פירושו, וזאת אשר דבר להם אביהם מה שנאמר בענין. יכול שלא ברך לראובן שמעון ולוי, תלמוד לומר ויברך אותם, כולם במשמע: איש אשר כברכתו. ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד: ברך אתם. לא היה לו לומר אלא איש אשר כברכתו ברך אותו, מה תלמוד לומר ברך אותם, לפי שנתן ליהודה גבורת ארי ולבנימין חטיפתו של זאב ולנפתלי קלותו של אילה, יכול שלא כללן כולם בכל הברכות, תלמוד לומר ברך אותם: (כט) נאסף אל עמי. על שם שמכניסין הנפשות אל מקום גניזתן. שיש אסיפה בלשון עברי שהיא לשון הכנסה, כגון ואין איש מאסף אותם הביטה (שופטים יט טו), ואספתו אל תוף ביתה (דברים כב ב), באספקם את תבואת הארץ (ויקרא כג ט), הכנסתם לבית מפני הגשמים. באספק את מעשיך (שמות כג טז). וכל אסיפה האמורה במיתה אף היא לשון הכנסה: אל אבותי. עם אבותי: (לג) ויאסף

רגליו. הכנים רגליו: ויגוע ויאסף. ומיתה לא נאמרה בו, ואמרו רז"ל יעקב אבינו לא מת (תענית ה"ב):

פרק נ (ב) לחנט את אביו. ענין מרקחת בשמים הוא: (ג) וימלאו לו. השלימו לו ימי חניטתו עד שמלאו לו ארבעים יום: ויבכו אתו מצרים שבעים יום. ארבעים לחניטה ושלשים לבכיה, לפי שבאה להם ברכה לרגלו, שכלה הרעב והיו מי נילוס מתברכין: (ה) אשר כריתי לי. כפשוטו כמו פי יְכַרְה אִישׁ (שמות כא לג). ומדרשו, עוד מתיישב על הלשון כמו אשר קניתי. אמר רבי עקיבא, כשהלכתי לברכי הים היו קורין למכירה כירה. ועוד מדרשו, לשון כרי דגור, שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה אותו כרי ואמר לעשו טול זה בשביל חלקך במערה: (ו) כאשר השביעך. ואם לא בשביל השבועה לא הייתי מניחך, אבל ירא לומר עבור על השבועה, (שלא יאמר) [לפי שאמר לו יוסף] אם בן אעבור על השבועה שנשבעתי לך שלא אגלה על לשון הקודש שאני מכיר עודך על שבעים לשון ואתה אינך מכיר בו, כדאיתא במסכת סוטה (לו ע"ב): (י) גרן האמד. מוקף אטדין היה. ורבותינו דרשו על שם המאורע, שבאו כל מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה, וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב עמדו כולן ותלו בו כתריהם והקיפוהו כתרים, כגורן המוקף סייג של קוצים: (יב) כאשר צום. מהו אשר צום: (יג) וישאו אתו בניו. ולא בני בניו, שכך צום אל ישאו מטתי לא איש מצרי ולא אחד מבניכם שהם מבנות כנען אלא אתם. וקבע להם מקום, ג' למזרח וכן לארבע רוחות. וכסדרן למסע [ומחנה של דגלים, נקבעו כאן. לוי לא ישא שהוא עתיד לשאת את הארון, ויוסף לא ישא שהוא מלך, מנשה ואפרים יהיו תחתיהם. וזהו אִישׁ עַל דָּגְלוֹ בְּאֶתֶת וְגו' (במדבר ב ב), באות שמסר להם אביהם לישא מטות: (יד) הוא ואחיו וכל העולים אתו. בחזרתן כאן הקדים אחיו למצרים העולים אתו, ובהליכתן הקדים מצרים לאחיו, שנאמר (לעיל פסוק ז) וַיַּעֲלוּ אֹתוֹ כָּל עֶבְדֵי פָרְעֹה וְגו' ואחר כך (פסוק ח) וְכָל בֵּית יוֹסֵף וְאָחָיו, אלא לפי שראו הכבוד שעשו מלכי כנען שתלו כתריהם בארונו של יעקב נהגו בהם כבוד: (טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. מהו ויראו, הכירו במיתתו אצל יוסף, שהיו רגילים לסעוד על שולחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו, ומשמת יעקב לא קרבן: לו ישטמנו. שמא ישטמנו. לו מתחלק לענינים הרבה, יש לו משמש בלשון בקשה ולשון הלוואי, כגון לו יְהִי כְּדָבָרְךָ (לעיל ל לד), לו שְׁמַעֲנִי (לעיל כג יג), וְלוֹ הוֹאֲלֵנוּ (יהושע ז ז), לו מִתְּנוּ (במדבר יד ב). ויש לו משמש בלשון אם ואולי [נ"א ואילו], כגון לו חֲכַמוּ (דברים לב כט), לוא הִקְשַׁבְתָּ לְמִצְוֹתַי (ישעיה מח יח), וְלוֹא אֶנְכִי שֶׁקֶל עַל פְּפִי (שמואל ב' יח יב). ויש לו משמש בלשון שמא, לו ישטמנו, ואין לו עוד דומה במקרא, והוא לשון אולי, כמו אֲלֵי לֹא תִלְךָ הָאִשָּׁה אַחֲרַי (לעיל כד ה) לשון שמא הוא. ויש אולי לשון בקשה, כגון אֲוִלֵי יִרְאַה ה' פְּעִינִי (שמואל ב' טז יב), אֲוִלֵי יִרְאַה ה' אֹתִי (יהושע יד יב), הרי הוא כמו לו יהי כדברך. ויש אולי לשון אם אולי יש חֲמֻשִׁים צְדִיקִים (לעיל יח כד): (טז) ויצו אל יוסף. כמו וַיִּצְוֶם אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות ו יג), צוה למשה ולאחרן להיות (שלוחים) [שלוחין] אל בני ישראל, אף זה ויצו אל שלוחם להיות שליח אל יוסף לומר לו כן. ואת מי צו, את בני בלחה שהיו רגילין אצלו, שנאמר (לעיל לו ב) וְהוּא נָעַר אֶת בְּנֵי בְלָחָה: אביך צוה. שינו בדבר מפני השלום, כי לא צוה יעקב כן, שלא נחשד יוסף בעיניו: (יז) שא נא לפשע עבדי אלהי אביך. אם אביך מת אלהיו קיים והם עבדיו: (יח) וילכו גם אחיו. מוסף (נ"א מוסב) על השליחות: (יט) כי התחת אלהים אני. שמא במקומו אני, בתמיה, אם הייתי רוצה להרע לכם כלום אני יכול, והלא אתם כולכם חשבתם עלי רעה והקדווש ברוך הוא חשבה לטובה, והיאך אני לבדי יכול להרע לכם: (כא) וידבר על לבם. דברים

חומש רש"י

המתקבלים על הלב. עד שלא ירדתם לכאן היו מרננים עלי שאני עבד, ועל ידיכם נודע שאני בן חורין ואני הורג אתכם, מה הבריות אומרות, כת של בחורים ראה ונשתבח בהם ואמר אחי הם ולבסוף הרג אותם, יש לך אח שהורג את אחיו. דבר אחר, עשרה נרות לא יוכלו לכבות נר אחד כו' (כג) על ברכי יוסף. כתרנומו. גדלן בין ברכיו: חסלת פרשת ויחי וספר בראשית